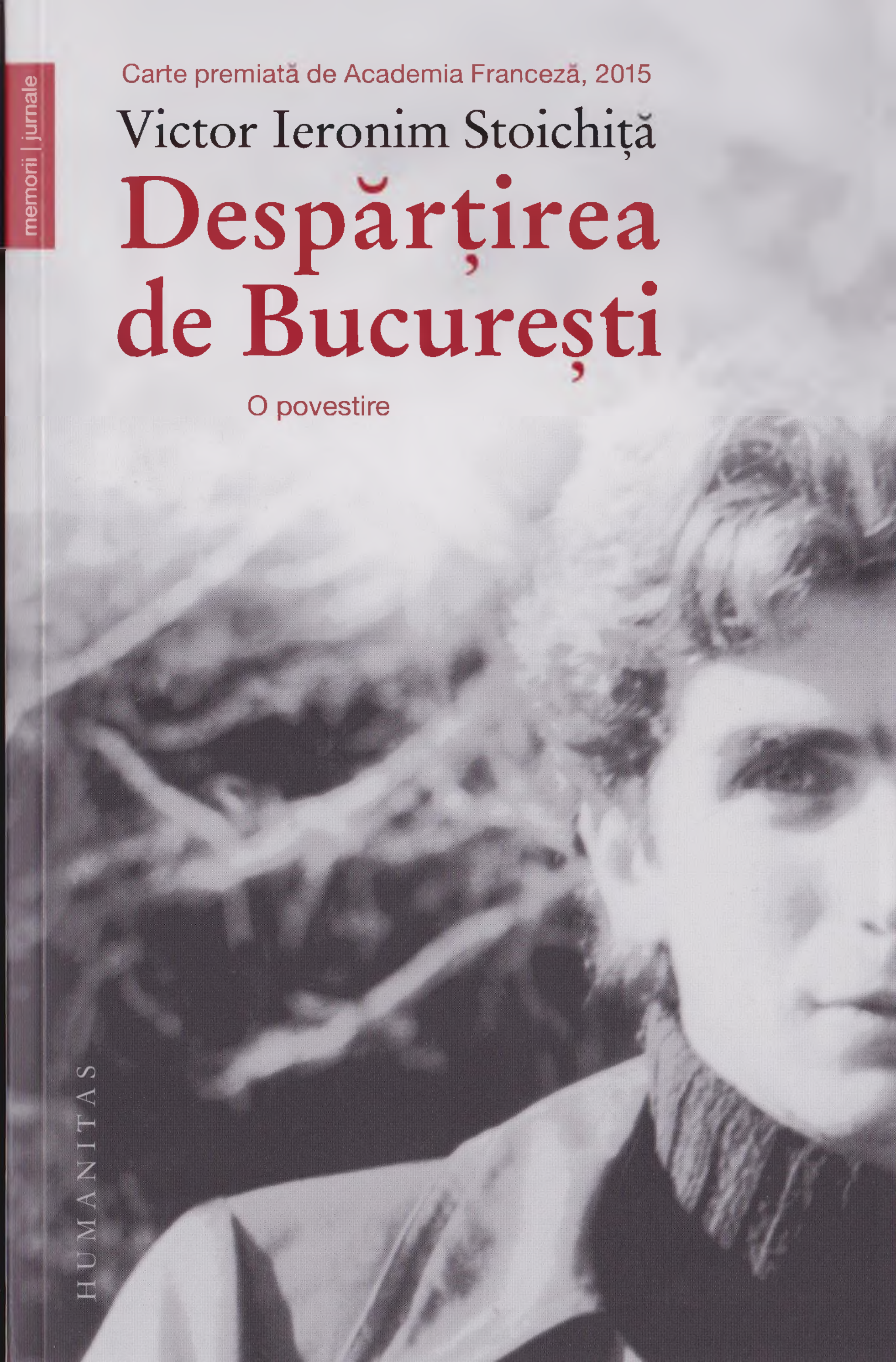

memorii | jurnale
Carte premiată de Academia Franceză, 2015
Victor Ieronim Stoichiță
Despărțirea de București
O povestire
HUMANITAS

Victor Ieronim Stoichiță s-a născut la București, la 13 iunie 1949. Studii universitare la București, Roma (licență în istoria artei) și Paris (doctorat de stat). A fost asistent la Catedra de istoria și teoria artei a Academiei de Arte Frumoase din București (1973– 1981) și la Institutul de Istorie a Artei al Universității din München (1984–1990). A fost profesor invitat la diferite universități, printre care Sorbona (1987), Göttingen (1989–1990), Frankfurt (1990), Harvard (2005–2007), precum și la Collège de France (2008). A fost de asemenea cercetător asociat la diferite instituții de cercetare (Institute of Advanced Study/ Princeton, The Getty Center/Los Angeles, Wissenschaftskolleg zu Berlin, Max-Planck-Institut für Kunstgeschichte/Roma, Center for Advanced Studies in Visual Arts/Washington). Din 1991 este profesor la Universitatea din Fribourg (Elveția). În februarie 2007 a primit titlul de doctor honoris causa al Universității Naționale de Arte din București, iar în 2011 cel de doctor honoris causa al Universității Catolice din Louvain. Din 2012 este membru al Academiei Naționale Italiene („Dei Lincei"), iar din 2014 membru al Academiei Europene. În 2014 a fost titularul Catedrei anuale a Muzeului Luvru și i-a fost conferit titlul de „Chevalier des arts et des lettres" al Republicii Franceze.

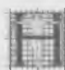
Scrieri: *Simone Martini*, Meridiane, 1975; *Ucenicia lui Duccio di Buoninsegna*, Meridiane, 1976; *Pontormo și manierismul*, Meridiane, 1978 și Humanitas, 2008; *Mondrian*, Meridiane, 1979; *Georges de La Tour*, Meridiane, 1980; *Creatorul și umbra lui*, Meridiane, 1981 și Humanitas, 2007; *L'instauration du tableau. Metapeinture à l'aube des Temps Modernes*, Meridiens-Klincksieck, Paris, 1993 (trad. rom. Meridiane, 1999; Humanitas, 2012); *Efectul Don Quijote*, Humanitas, 1995; *Visionary Experience in the Golden Age of Spanish Art*, Reaktion Books, Londra, 1995 (trad. rom. Humanitas, 2011); *A Short History of the Shadow*, Reaktion Books, Londra, 1997 (trad. rom. Humanitas, 2000, 2008); *Goya. The Last Carnival* (în colaborare cu Anna Maria Coderch), Reaktion Books, Londra, 1999 (trad. rom. Humanitas, 2007); *Ver y no ver*, Siruela, Madrid, 2005 (trad. rom. Humanitas, 2007); *The Pygmalion Effect: from Ovid to Hitchcock*, The University of Chicago Press, Chicago, 2008 (trad. rom. Humanitas, 2011); *Efectul Sherlock Holmes. Trei intrigi cinematografice*, Humanitas, 2013; *L'image de l'Autre. Noirs, Juifs, Musulmans et „Gitans" dans l'art occidental des Temps modernes*, Hazan, Paris, 2014; *Cum se savurează un tablou și alte studii de istoria artei*, Humanitas, 2015.

Victor Ieronim Stoichiță

Despărțirea de București

O povestire

Traducere din franceză de
MONA ANTOHI

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niţă
DTP: Corina Roncea, Carmen Petrescu

Tipărit la Real

Victor Ieronim Stoichiţă
Oublier Bucarest: un recit

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Stoichiţa, Victor Ieronim
Despărţirea de Bucureşti: o povestire / Victor Ieronim Stoichiţă;
trad.: Mona Antohi. – Bucureşti: Humanitas, 2015
ISBN 978-973-50-5062-7
I. Antohi, Mona (trad.)
821.135.1-32
913(498 Buc.)(0:82-32)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, Romania
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189 509

Pentru Marietta del'Ullviu
și Pedro von Draghitz

Iată-i. Sunt toți aici

Iată-i. Sunt toți aici. Sărbătoream ceva, dar nu mai știu ce anume. Stalin murise de trei ani. Bunicul, profesor universitar, fusese eliberat din închisoare, ca și unchiul meu, inginer și prinț. Poate că nu sărbătoream de fapt nimic, numai dorința de a trăi și o anumită întoarcere la realitate, care putea să însemne: „N-o să mai fie niciodată ca «înainte», dar..."

Fotografia, sau mai degrabă filmul, e alb-negru. Apartamentul nostru parcă se mărise ca un origami desfăcut. Fuseseră deschise glasvandurile care separau sufrageria spațioasă de camerele alăturate, de „cabinetul" tatei, de veranda unde dormea bunica. Ceva nemaivăzut pentru noi, copiii. Ieșiserăm cu toții din alveolele noastre, adulții puțin cam agitați și puși la patru ace, copiii pieptănați frumos, cu urechile curate și unghiile tăiate, tolerați cu condiția să nu alerge, să nu țipe, să nu pună întrebări prostești, ba chiar să nu vorbească deloc și, pe cât posibil, să le ofere musafirilor din când în când mici tartine așezate pe platourile de argint. Nu prea vedeam noi platourile astea, fiindcă bunica le ținea sub pat, într-un cufăr pe care nu-l deschidea aproape niciodată. „Numai parveniții – spunea ea – își etalează argintăria ca să-i dea gata pe ceilalți. Din fericire, noi nu trebuie să dăm gata pe nimeni, ba chiar ar fi mai înțelept să nu arătăm oricui puținul pe care-l mai avem. Când o să vină americanii..."

(Eram în 1956, al Doilea Război Mondial se terminase de mai bine de zece ani, Conferința de la Ialta împărțise pașnic Europa în două „zone de influență", situație pe care Marile Puteri nu voiau s-o schimbe, dar bunica, la fel ca mulți alții din generația ei, era sigură că într-o bună zi americanii vor sosi. Aveau să vină cu parașuta, cu avionul, pe pământ – în blindate, și pe mare – în cuirasate, ca să ne salveze, în fine, de dezastrul ocupației rusești.) „Când o să vină americanii, spunea bunica, toate astea o să se schimbe, dar tot n-o să vorbim despre *puținul pe care-l mai avem*, ca să putem fi mândri *de ceea ce suntem.*"

Serata care se pregătea acum era, fără doar și poate, ceva ieșit din comun. Era o petrecere în familie, și faptul că „scoteam argintăria" nu era un gest ostentativ, ci o dovadă de demnitate față de noi înșine și de respect față de *ceilalți* (care erau *ai noștri*). Așa că Mări, *Kinderschwester*, a fost pusă să frece ore în șir platourile de argint, treabă pe care a făcut-o bodogănind, fiindcă „datoria ei era să se ocupe de copii, nu să lustruiască la nesfârșit argintăria".

Către ora șase seara, au început să sosească. Ne-au invadat încetul cu încetul apartamentul, deschis acum ca o casă de păpuși. Acolo mă născusem și asta era oarecum lumea noastră. După ce traversai o curte mică, ajungeai la o scară ce ducea la o ușă masivă de stejar. Odată deschisă ușa, trebuia să urci trei sau patru trepte de marmură care dădeau în antreu, unde erau vestiarul și o oglindă mare pe perete. La dreapta era apartamentul de două camere unde locuia mătușa mea Lili și unde au stat o vreme fiica ei, Clarisa, și bunica noastră Agripina, căreia-i spuneam Omama (mama lui Lili și bunica Clarisei). Mai târziu, după ce s-a întors din închisoare soțul lui Lili, Manole, inginer și prinț, Omama s-a mutat în verandă, la capătul sufrageriei.

Situația era puțin cam complicată, trăiam vremuri grele. Casa nu era a noastră. Casa noastră, „casele noastre“ ne fuseseră confiscate, ocupate sau naționalizate. A fost un mic miracol că tata a găsit apartamentul acela, unde locuiau acum înghesuite zece persoane. L-a putut „obține“ cu ajutorul unui „ștab de la partid“, bolnav de un ulcer duodenal cronic pe care tata reușise să i-l vindece. Apartamentul, de-acum naționalizat, aparținuse de fapt unui general din vechea armată burgheză, care fugise în străinătate. Pe vremea aceea mai erau și alte locuințe părăsite în același fel, trebuia doar să afli de existența lor și, mai ales, să dispui de sprijinul necesar ca să ajungi la ele, după care plăteai chiria la stat. Pacientul îi oferise tatei această posibilitate, și tata n-a spus nu. Mai ciudat și mai important era că în haosul așa-zișilor „ani de tranziție“ situația se putea schimba oricând. Viața se învârtea în cerc, și granițele dintre „ocupanți“ și evacuați, dintre victime și călăi, dintre stăpâni și sclavi se estompau. Casa de la Cluj a bunicilor din partea mamei fusese ocupată cu câțiva ani înainte, de un general din armata poporului, chiar în noaptea în care bunicul fusese arestat. Astea sunt primele mele amintiri, și-o să le povestesc ceva mai târziu. Casa bunicilor de la Sibiu fusese și ea naționalizată, și bunica din partea tatei, văduvă, și fiica ei Lili, însărcinată cu Clarisa – al cărei tată se afla în închisoare ca dușman al poporului –, rămăseseră pe drumuri. Locuiau acum în acest mic apartament, în realitate fostul birou al unui general burghez, alveola unui apartament mai mare, într-o casă care nu le aparținea. Într-un fel, erau în situația de „ocupante“. Într-un fel, noi toți – locuind în apartamentul unui general al armatei burgheze care fugise în străinătate – eram în aceeași situație. Oare ar fi putut tata să refuze generoasa ofertă a „ștabului de la partid“? Iată întrebarea pe care ne-o puneam cu toții, în tăcere.

Mai cu seamă, spunea bunica, nu trebuia s-o necăjim pe Lili. Dimpotrivă, trebuia s-o „menajăm". Soțul ei era la închisoare, și biata Lili era singură pe lume și fără apărare, cu o fetiță care trebuia și ea protejată, fiindcă tăticul ei, „dușman al poporului", era la închisoare, în vreme ce tăticul nostru (fratele lui Lili, unchiul Clarisei și fiul bunicii Agripina) nu fusese declarat (slavă Domnului!) trădător și era deci liber. Așa că el trebuia să vegheze asupra familiei lui. Asupra micii lui familii, firește, dar și asupra surorii, mamei și nepoatei lui, soție, soacră și fiică fără apărare ale unui dușman al poporului aflat la închisoare.

Adrian, fratele meu, și cu mine eram destul de iritați de această situație. Uneori am fi preferat să fim noi fiii unui dușman al poporului, ca să fim *noi* cei „menajați", în loc să ne protejăm mereu mătușa, verișoara și bunica.

La drept vorbind, bunica n-avea nevoie să fie „menajată", fiindcă se descurca destul de bine și singură, ba mai mult, contribuia activ la bunul mers al casei. Erau totuși mai multe planuri care nu trebuiau confundate. Beneficia de o mică alocație ca văduvă de avocat. Alocația asta – ea îi spunea *penzie* – sosea o dată pe lună prin poștă, și bunica o administra cu multă zgârcenie. Îmi aduc aminte că, după ce încasa *penzia*, îi dădea factorului 50 de bani (adică jumătate de leu), după care dispărea cu restul banilor în micul apartament al lui Lili. În următoarele zile ușa lor se deschidea rareori.

— Știi ce fac ele acolo, la fiecare sfârșit de lună? m-a întrebat într-o zi fratele meu mai mare, Adrian.

— „Se menajează", i-am răspuns eu.

— Aș! a replicat Adrian. Se-ndoapă cu bunătăți!

Afirmația lui Adrian mi s-a părut răutăcioasă, dar plauzibilă.

Trebuie să evoc totuși și alte întâmplări cu bunica mea Agripina. Cum *penzia* era infimă și reprezenta singurul ei venit fix („un venit ridicol, după o viață de muncă a soțului

meu", spunea Omama), încerca să contribuie într-un fel mai activ, și poate mai echitabil, la treburile casei. Gătea destul de bine, pentru noi toți. Dar cumpărăturile le făcea mama, după calcule destul de complicate, la fiecare sfârșit de lună, și tot ea căra alimentele, fiindcă, spunea Omama, mama era mult mai puternică decât ea, ca să nu mai vorbim de sărmana Lili, care trebuia „menajată".

Mama, care era medic și cercetător științific la Institutul de Medicină Internă din București, se organiza destul de bine. Se scula în zori, ca să cumpere lapte și pâine pentru toată familia, și, când se întorcea seara de la lucru, aducea întotdeauna o plasă plină de cumpărături. În fiecare toamnă făcea conserve de legume pentru iarnă, cumpăra o sută sau două sute de kilograme de cartofi și zeci de verze, plătind un țăran să le transporte până în pivnița noastră.

Dar mai erau și situații excepționale, ca iarna grea din 1954, cu doi ani înainte de „marea petrecere". Pentru noi, copiii, au fost două săptămâni magice. Școlile și grădinițele erau închise, și zăpada care ajungea până la ferestre ne silea să rămânem izolați în casă. Ne distram de minune, fiindcă în sufragerie locuiau acum improvizat, pe saltele, alte cinci persoane. Mătușa Margot rămăsese fără căldură în camera ei de la subsol, unde fusese „evacuată" cu un an mai devreme (în timpul acelei ierni lungi, petrecută în apartamentul nostru, mi-a povestit pentru prima oară croaziera ei cu *Queen Mary*, care o purtase până în Brazilia, în 1937). Unchiul Octav (cam plictisitor, la drept vorbind, fiindcă nu știa sau n-avea nimic de povestit și în plus mai era și comunist) fusese nevoit să plece din garsoniera lui din cauza unei inundații. Și mătușa Gabriela, care era pictoriță și râdea mult și tare la numeroasele bancuri pe care le spunea soțul ei, Mircea, un filozof, rămăsese fără apă, fără căldură sau fără ambele. Cei doi erau însoțiți, ca întotdeauna, de mama

mătușii Gabriela, Angelica, zisă Lica, care afișa mereu o mutră plictisită și dezgustată. Ai fi zis că-i sora geamănă a unchiului Octav, pe care altminteri nu-l putea suferi, fiindcă era comunist, deci responsabil pentru toate nenorocirile care se abătuseră asupra noastră, inclusiv zăpada și poleiul, lucruri de neînchipuit „înainte", căci, zicea ea, „înainte" se știa cum să se prevină genul ăsta de intemperii, și țevile nu crăpau, și nu era pană de curent când termometrul cobora sub zero grade, și nu trebuia să cazi pe capul celorlalți membri ai familiei, care aveau și așa destule necazuri cu rudele lor care zăceau în închisorile comuniste, ca dușmani ai poporului, ca să nu mai vorbim de cei trei copii, cam zgomotoși, dacă e să fim cinstiți, și care, în loc să fie educați, ca înainte, în respectul anumitor reguli, erau lăsați de capul lor, ca acum, când... La toate aceste bombăneli, unchiul Mircea răspundea cu o glumă despre „mania pedagogică" a unor persoane, în vreme ce mătușa Gabriela și mătușa Margot vorbeau despre pictură, fiindcă amândouă călătoriseră și vizitaseră marile muzee ale lumii, iar unchiul Octav, comunist de nădejde cum era, părea să aibă urechile înfundate, căci, așezat de ore în șir într-un colț al sufrageriei, citea imperturbabil *Metafizica* lui Aristotel în greaca veche.

Având în vedere această situație, după o săptămână de stare de asediu, mama și-a pus schiurile în picioare și a ieșit din casă pe fereastră, ca să meargă la bariera Bucureștiului, unde țăranii mai puteau ajunge cu săniile încărcate de provizii pe care le vindeau la prețuri exorbitante. A revenit seara, cu respirația tăiată, dar fericită. Avea un rucsac plin de cartofi (rezerva din beci se terminase, pare-se), peste care, legată cu îndemânare, trona o spată de porc învelită în ziar.

Dar vorbeam de *penzia* bunicii Agripina, „venit ridicol" care-o obliga să dea „lecții combinate", de pian și germană,

copiilor din cartier, pentru cinci lei ora. Lecțiile astea se desfășurau mai mult sau mai puțin după cum urmează: îl instala pe copil la micul pian drept (numit „pianină“) din camera ei (fosta verandă din apartamentul generalului-din-armata-burgheză-care-fugise-în-străinătate). Se așeza alături de el și începea o conversație în germană:

— *Guten Tag! Wie heissen Sie?*

— *Ich heisse Paulus!*

— *Wo wohnt Paulus?*

— *Paulus wohnt in Bukarest!*

— *Wo befindet sich Bukarest?*

— *Bukarest ist die Hauptstadt* (aici apăreau câteva ezitări de pronunție)... *Also: Bukarest ist die Haupt-stadt von Rumänien.*

— *Wo befindet sich Rumänien?*

— *Rumänien befindet sich in Europa!*

— *Bravo, Paulus, sehr gut*, spunea bunica mea Agripina. *Und nun spielen wir ein Stück Diabelli.*[1]

Dar nici nu începea bine piesa de Diabelli, că bunica mea Agripina își amintea că lăsase supa pe foc și fugea la bucătărie. Paulus încerca să se descurce singur, lucru care nu era întotdeauna ușor. Bunica revenea din bucătărie și se așeza o clipă lângă el, corectându-i un arpegiu, după care spunea:

---

1. — Bună ziua! Cum vă numiți?

— Mă numesc Paulus.

— Unde locuiește Paulus?

— Paulus locuiește la București.

— Unde se află Bucureștiul?

— București este capitala României... Deci: București este ca-pi-ta-la României.

— Unde se află România?

— România se află în Europa.

— Bravo, Paulus, foarte bine... Și acum să cântăm o piesă de Diabelli.

— *Heute geht es viel besser! Nun soll Paulus zehn Mal die Gamme in C-dur exerzieren.*

— *Zehn Mal?* întreba Paulus, ușor excedat.

— *Zehn Mal!*[1] răspundea bunica Agripina.

Cuminte, Paulus îi dădea ascultare, firește, fără tragere de inimă, în vreme ce bunica mea Agripina trăgea încă o fugă la bucătărie ca să pregătească niște *Wienerschnitzel*, care-i ieșeau de minune, subțiri, suculente și crocante. Le mâncam pe toate la prânz, iar tata avea dreptul la două, uneori trei, fiindcă trebuia să vegheze asupra întregii familii, și asta-i consuma energie, nu glumă. Mama nu era de acord cu a doua și a treia porție, fiindcă tata se îngrășa văzând cu ochii. Și pe urmă, unde-am fi ajuns dac-am fi mâncat cu toții câte trei *Wienerschnitzel* la prânz? „Sunt delicioase, Omama, absolut delicioase!" adăuga ea. Cel mai greu era să reziști la dulciurile pe care Omama le punea pe masă când era binedispusă, pentru ca apoi să dispară ca prin farmec într-un bufet la care numai ea avea cheia.

O dată pe an, primăvara, bunica organiza o „audiție muzicală" pentru mamele din cartier, ca să poată constata rezultatele investiției de cinci lei pe oră pentru educația odraslelor lor. Doamnele luau loc în verandă, pe sofaua unde dormea de obicei bunica, decorată cu câteva perne în plus special pentru acea ocazie, și așteptau. Un copil, să zicem Paulus, intra și spunea:

— *Guten Tag. Ich heisse Paulus. Ich wohne in Bukarest. Bukarest ist die... ist die... Haupt-stadt von Rumänien.*

---

1. — Astăzi merge mult mai bine! Și acum, Paulus trebuie să exerseze de zece ori gama Do major.

— De zece ori?

— De zece ori!

Rumänien befindet sich in Europa. Und nun werde ich für Sie ein Stück Diabelli spielen.

— *Vor-spielen!* îl corecta bunica.

— *Vorspielen*, spunea Paulus.[1]

Piesa aleasă pentru audiție era în general o piesă la patru mâini, așa că bunica se așeza și ea în fața „pianinei", de obicei pe taburet, la stânga copilului. Firește, partitura pentru partea stângă era mai complexă decât cea din dreapta, dar cui îi mai păsa de asemenea detalii, când era limpede că progenitura făcuse progrese considerabile!

La ieșire, pe treptele de marmură, mamele din cartier îi mulțumeau bunicii și promiteau că, după vacanță, copiii lor se vor întoarce ca să aprofundeze cunoștințele de germană și ca să-și cultive sensibilitatea muzicală. Uneori mai zăboveau puțin, sperând s-o vadă pe Lili, fiindcă era foarte frumoasă, foarte elegantă și foarte tristă (din cauza soțului ei, care era prinț și ajunsese în închisoare ca dușman al poporului).

Dar mătușa Lili avea grijă să nu deschidă ușa micului ei apartament, fiindcă nu-i plăcea să stea la taclale cu femeile din cartier. Din câte-mi aduc aminte, o singură dată n-a putut evita întâlnirea cu ele, și una dintre doamnele astea, să zicem mama lui Paulus, soția cam rotunjoară a unui director de la Ministerul Muncii Socialiste, a avut norocul să dea peste Lili, ieșită din alveola ei ca să probeze în oglinda mare din antreu o rochie făcută de o croitoreasă după o revistă *Vogue* din anul precedent, pe care numai Dumnezeu știe cum o „procurase" croitoreasa cu pricina.

---

1. — Bună ziua! Mă numesc Paulus. Locuiesc la București. București este... este... ca-pi-ta-la României. România se află în Europa. Și acum voi cânta pentru dumneavoastră o piesă de Diabelli.
— Voi interpreta! îl corecta bunica.
— Voi interpreta, spunea Paulus.

— O, doamnă! a spus frumoasa și trupeșa nevastă a directorului din Ministerul Muncii Socialiste. O, doamnă! Ce fericită sunt să vă văd! Nu ieșiți aproape niciodată, mare păcat! Sunteți atât de tânără, și de frumoasă, și de elegantă! Eu, de exemplu (nu știu care-i rațiunea stilistică sau retorică a acestui „eu, de exemplu", pe care mă simt totuși obligat să-l transcriu ca atare), merg des la cinema. Ieri am stat la coadă aproape o oră la Cinema Patria, unde rulează un nou film mexican, *Cielito lindo*. Ce frumusețe, ce frumusețe! A meritat din plin! Am uitat și de coadă, și de înghesuială, și de tot! Eroii erau așa de frumoși, cântau așa de bine cântecele acelea mexicane divine! Se iubeau și cântau, cântau și se iubeau! Să-i fi văzut numai! Dacă vreți, aș putea să cumpăr mâine sau poimâine bilete, ca să mergem împreună. Mi-ar plăcea la nebunie să văd din nou filmul ăsta, și apoi, cu dumneavoastră – sunteți așa de elegantă! –, ar fi altceva.

Lili a zâmbit politicos, a clătinat din cap și a intrat în alveola ei, în dreapta antreului.

În partea stângă se deschidea un culoar care ducea la bucătărie. Când audiția lua sfârșit, bunica își făcea des drum pe acolo, fiindcă era anotimpul cireșelor și al vișinelor, și pregătea dulcețurile care fierbeau înăbușit la bain-marie mai bine de o oră și care-i plăceau atât de mult lui Lili. Dacă mergeai pe același culoar în sens opus, ajungeai la un al doilea coridor, care înconjura apartamentul. De-a lungul său se găseau intrarea de serviciu, o debara, minuscula cameră de bonă unde locuia Mări, o mică baie și, ceva mai departe, încăperea care devenise „cabinetul pentru consultații" al tatălui meu. Încăperea asta dădea la rândul ei în „camera băieților", unde locuiam Adrian și cu mine. Era de fapt fostul salon al casei-generalului-care-fugise-în-străinătate, separat de sufragerie printr-un glasvand dublu. Dacă traversai sufrageria din „camera băieților", lăsai pe mâna stângă veranda unde se

afla „pianina“ – încăperea care, după întoarcerea unchiului meu Manole, devenise camera bunicii – și ajungeai la o ușă dublă care dădea spre baie și spre camera părinților mei. Era de fapt vorba de o locuință luxoasă, concepută inițial pentru un cuplu fără copii și care primea multe vizite. Acum locuiam aici zece persoane, și în această seară de primăvară a anului 1956, la trei ani după moartea lui Stalin și imediat după cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, unde fuseseră demascate crimele răposatului tiran, glasvandurile care înconjurau sufrageria se deschideau pentru întâia dată, creând astfel un spațiu care mi se părea magnific. În centru atârna de plafon un imens candelabru cu cinci rânduri de becuri-lumânare, care fuseseră aprinse toate, în mod excepțional. De obicei, din motive de economie, nu funcționau decât un rând sau cel mult două și, uneori, pentru a avea și mai multă lumină în sufragerie, erau aprinse și cele patru plafoniere aflate în colțurile încăperii. Aveau niște abajururi foarte drăguțe în formă de nuferi din sticlă mată, dar unul dintre ele se spărsese, din păcate, la o curățenie – o adevărată catastrofă: nici o șansă să găsim un asemenea abajur în „comerțul socialist“, ca să-l înlocuim pe cel vechi, motiv pentru care sufrageria, chiar dacă era acum scăldată într-o lumină orbitoare, se dovedea, la o privire mai atentă, ca să zic așa, „șchioapă“.

Nu mai văzusem niciodată atâta lume în apartamentul nostru. Unchii, mătușile, prietenii, toți erau dichisiți, chiar dacă nu afișau decât resturile unui lux de odinioară. Costumele domnilor aveau tăietura anilor '40; doamnele își transformaseră niște rochii mai vechi după o revistă de modă recentă (asta însemna că apăruse în urmă cu doi sau trei ani).

— Ce mare te-ai făcut! Și pianul? Merge? A, iartă-mă, vioara! Deci fratele tău cântă la pian? Și școala? Cum te descurci?

Una dintre mătuși (de altfel, printre cele mai simpatice, mătușa Margot) a fost ceva mai directă:

— Da' cu dragostea cum stai?

— ...

Aveam șapte ani!

Cum promisesem să fiu politicos, i-am oferit niște tartine cu icre de Manciuria. Tata s-a apropiat cu șampania chiar în momentul când mi-a fost pusă întrebarea indiscretă, și o clipă ar fi putut crede că-i era adresată (sau poate chiar așa și era?). Dar întrebarea a rămas fără răspuns, fiindcă a trebuit să facem liniște și să ne așezăm care pe unde găsea un loc: doamnele pe scaune, cei mai în vârstă pe câteva fotolii, domnii pe treptele care duceau spre verandă, sau în picioare, ca noi, copiii (promisesem doar!), sprijiniți cel mult – dar discret – de vreun perete sau de coloanele sufrageriei. Tocmai fusese deschis pianul cu coadă (în apartamentul nostru existau două piane: „cel mare", folosit numai la marile ocazii, și pianina, pe care noi, copiii, exersam și pe care bunica dădea lecții). În ajun, acordorul de la Ateneu, un domn care vorbea românește cu un puternic accent german, trecuse să acordeze „marele Steinway" în fața căruia se instala acum invitatul de onoare al serii, celebrul pianist Frederic Arthurian.

Despre Frederic Arthurian mătușa Margot zicea că-i „băiat bun". Felul în care rostea cuvintele astea avea ceva bizar, care ne intriga.

— De ce spui că domnul Arthurian e băiat bun? Are pe puțin 50 de ani!

— Ei, răspundea ea, când l-am cunoscut la Paris, în anii '30, chiar că nu era decât un „băiat". Urma cursurile lui Alfred Cortot, era unul dintre elevii lui preferați. Frederic și cu mine eram buni prieteni. Dacă aveam nevoie de cineva care să mă însoțească la un concert sau la operă, puteam să-i

cer acest serviciu, accepta întotdeauna cât se poate de amabil, fără ca asta să mă expună la comentariile răuvoitoare ale bârfitorilor.

— Ce înseamnă un „comentariu răuvoitor"? Și de ce compania domnului Arthurian te apăra de comentariile astea? Și de ce te însoțea întotdeauna „cât se poate de amabil"?

— Of, copiii! „De ce, de ce, de ce!" E prea complicat să vă explic acum toate astea. O să înțelegeți mai târziu. Un lucru e sigur: bietul Frederic ar fi trebuit să rămână la Paris, și nu să se întoarcă în țara asta barbară. De altfel, asta ar fi trebuit să fac și eu, biata de mine!

Frederic Arthurian s-a așezat pe taburetul din fața pianului. Era un domn mai degrabă înalt, cu păr care-i acoperea ceafa. Avea o față trandafirie, întotdeauna proaspăt rasă, ușor pudrată. Gesturile lui păreau puțin cam moi. Mama s-a așezat alături de el, ca să întoarcă paginile partiturii, fiindcă, înainte de a deveni medic și cercetător, făcuse studii muzicale. Ar fi vrut să devină cântăreață de operă. Când a izbucnit războiul, familia a fost silită să plece din Cluj, ca să se refugieze la Sibiu, unde nu exista conservator. Vremurile s-au schimbat, totul a devenit mai greu, așa că mama, sfătuită de ai ei, a început studiile de medicină. La Sibiu l-a întâlnit pe tata și, după război, s-au căsătorit. Era acum specializată în bolile sângelui, și concertul pe care Frederic Arthurian îl dădea în acea zi în casa noastră era, cred, un fel elegant prin care pianistul mulțumea familiei noastre pentru îngrijirile oferite cu atâta grație de mama. Îi făcea analiza sângelui din șase în șase luni, fiindcă Frederic era convins că suferă de o boală mortală și incurabilă. „Halucinații de fată isterică!" spunea mama, care totuși ținea mult la Frederic și încerca să-l încurajeze când, la fiecare șase luni, dădea neliniștit telefon ca să afle rezultatul ultimelor analize.

— Ești sănătos tun, îi spunea mama.

La care el replica, invariabil:

— Eu, sănătos! Ești tu bună, dragă Ada (pe mama o chema Alexandra, dar toată lumea îi spunea Ada). Dar *știu* că sângele meu e infectat. Dacă nu te deranjează prea tare, aș vrea să refac analizele.

— Numai peste șase luni, se opunea mama.

Peste șase luni, povestea se repeta.

Dar acum se așezase pe un taburet lângă el. Era frumoasă. Foarte frumoasă. Mai frumoasă ca niciodată. Dimineața, când ne pregătea micul dejun înainte să plecăm, noi la școală și tata la spital, purta aproape întotdeauna același taior gri care, odată ajunsă la muncă, se făcea nevăzut sub un halat alb. Seara, când se întorcea acasă, se schimba într-un capot de catifea verde închis. Acum era îmbrăcată într-o rochie neagră, decoltată; purta un colier de perle, iar în păr avea o diademă pe care n-o mai văzusem niciodată și care-i dădea un aer de regină. Surâzătoare, părea înconjurată de un nimb.

Frederic Arthurian a atacat o tocată de Bach. Se ghemuise peste claviatură ca un păianjen, atingând ușor clapele cu nasul. Aproape că dispărea în pianul din care izvorau niște sunete rotunde, înlănțuite într-o ordine perfectă, ca perlele din colierul mamei.

Au urmat aplauzele, apoi o mică pauză pentru șampanie și icre de Manciuria, după care a venit rândul lui Chopin. Mătușa Margot îmi spusese în mai multe rânduri că ăsta era punctul forte al lui Arthurian și că dacă ar fi rămas la Paris...

Avea un fel ciudat de a cânta Chopin. *Nocturna* interpretată de el avea ceva difuz, pătrunzător și magic. Dar acum, când îl puteam vedea de aproape, cel mai tare mă mira cum se abandonează pianului. Nu se mai apleca deasupra claviaturii, ca mai înainte, dimpotrivă, se detașa de instrument.

Degetele lui păreau mai lungi decât de obicei și pătrundeau adânc înăuntrul clapelor, pe care le mângâia cu infinită delicatețe, în loc să le lovească ușor, așa cum făcuse mai devreme, când interpretase tocata lui Bach. Rezultatul era fermecător, dar modul lui de a cânta la pian contrasta cu tot ce ne învățase bunica. Omama insista mereu că încheietura mâinii trebuie să rămână paralelă cu claviatura, că degetele trebuie să lovească clapele cu vârful și că falangele trebuie să rămână arcuite, „ca și cum în căușul palmei ar fi un măr invizibil". Când colo, ce să vezi? Un pianist celebru, elev al lui Cortot, n-avea nici un măr invizibil în căușul palmei, dimpotrivă. Nu m-am putut abține să nu-i spun cu voce joasă fratelui meu, care ședea tăcut lângă mine:

— Vezi cum își ține degetele?

Adrian mi-a dat un cot în coaste:

— Taci, ești prost ca noaptea!

— Da, dar bunica zice... i-am replicat fără voia mea.

— Bunica habar n-are nici ea, a răspuns Adrian. Lasă degetele și ascultă ce face cu ele. N-auzi? Tipul ăsta e un geniu!

Adrian era în al doilea an de pian la școala de muzică. Profesorii spuneau că are o ureche perfectă și toate șansele să devină un mare pianist. Am tăcut, ascultând *Impromptu*-urile și *Studiile* care se înlănțuiau.

După o mică pauză (în timpul căreia au circulat platourile noastre de argint cu tartinele subțiri de pâine cu icre de Manciuria), a fost rândul mamei să cânte. Tata a anunțat aria lui Mimi din actul întâi al *Boemei* de Puccini. O auzisem de mai multe ori pe mama cântând operă, dar niciodată în public. Cânta uneori la bucătărie, când pregătea conservele de legume pentru iarnă, sau ne fredona câteodată arii fratelui meu și mie, înainte să adormim, ori mai ales când unul din noi era bolnav. Știam că făcuse studii de canto, pe care fusese

nevoită să le întrerupă din cauza războiului. Anunțul tatei m-a mirat oarecum; abia acum înțelegeam de ce-o auzisem în ultima vreme pe mama făcând vocalize în baie.

— Și acum, Ada o să ne cânte aria lui Mimi din actul întâi al *Boemei* de Puccini!

Aceste cuvinte m-au liniștit întru câtva, dar din alt motiv. Știam *Boema*, fiindcă nu cu mult timp în urmă asistasem la una dintre reprezentațiile ei la Opera de Stat din București. A fost un mare eveniment pentru noi toți. Mama cumpărase patru bilete la matineul de duminică pentru ca noi, cei trei copii (verișoara mea Clarisa, Adrian și cu mine), să nu creștem „ca niște barbari". Făcuse imprudența să ne anunțe știrea cu o săptămână înainte, și asta ne aruncase pe toți într-o stare de mare febrilitate. Eram atât de nerăbdător, încât în duminica respectivă, la 6 dimineața, mă sculasem deja.

— Când plecăm? întrebam eu din sfert în sfert de oră.

— Spectacolul începe abia la 11! încerca mama să mă liniștească.

— Și dacă începe fără noi și nu ne mai lasă să intrăm? insistam eu...

Pe scurt, pe la 8 și jumătate mama a hotărât să pornim pe jos spre Opera de Stat. Cum locuiam pe Dorobanți, iar Opera era pe malul Dâmboviței, adică acolo unde începeau Cotrocenii, trebuia să traversăm aproape tot orașul pe jos. Mama, în taiorul ei negru, a pus la loc cu un suspin pantofii cu toc înalt pe care-i pregătise, cine știe de ce, în ajun și s-a încălțat cu o pereche mai comodă. Era o zi frumoasă și însorită de început de octombrie, și oamenii ne priveau trecând. Fratele meu și cu mine eram în costume de marinari și ne lustruiserăm îndelung pantofii („asta calmează nervii!" spunea mama). Verișoara mea purta un pardesiu de stofă cu

dungi subțiri albastre și roșii și o beretă mică din același material – o reciclare ingenioasă a resturilor uniformei de student de la Birmingham a tatălui ei (prințul, care mai era încă la închisoare, pe atunci). Toată lumea se uita la noi, și mama, vădit emoționată de faptul că ni se dădea atâta atenție, spunea zâmbind:

— Când vă văd pe toți trei așa de frumușei, mi-ar plăcea să am și eu o fetiță fermecătoare cum e Clarisa. Cine știe? Într-o bună zi, poate...

Pe drum, mama ne-a povestit următoarele:

— Orice operă începe cu o uvertură cântată de orchestră. Dacă sunteți atenți la muzică, vă puteți face deja o idee despre marile teme care vor însoți reprezentația. În timpul spectacolului, actorii cântă, și uneori e greu de înțeles ce spun, ca să nu mai vorbim de faptul că adesea cântă în italiană sau în franceză. Așa că o să vă povestesc puțin ce se petrece în *Boema*. În felul ăsta o să puteți urmări acțiunea, chiar dacă n-o să înțelegeți întotdeauna ce se spune. Trebuie să vă previn că *Boema*, ca majoritatea operelor, are un subiect trist. Este vorba de viața artiștilor, care sunt niște ființe foarte sensibile, dar sărmane. Aproape întreaga acțiune – o să vedeți – se va petrece într-o mansardă pariziană sărăcăcioasă, unde locuiesc împreună patru prieteni: unul e poet (îl cheamă Rodolfo), al doilea e pictor (îl cheamă Marcello), al treilea e muzician (are un nume german, Schaunard) și al patrulea e filozof (îl cheamă Colline). Într-o seară, vecina lor, Mimi (de fapt se numește Lucia), o tânără modistă care-și câștigă pâinea confecționând flori de mătase, bate la ușa lor cerându-le voie să-și aprindă lumânarea. Rodolfo, care e singur acasă, îi vine în ajutor și, atingându-i mâna înghețată, simte dorința irezistibilă de a o proteja. Începe astfel o frumoasă poveste de dragoste, dar Mimi e roasă de tuberculoză, o boală care face ravagii în epocă, și de gelozie.

— Ce e gelozia? am întrebat eu.

— O altă boală, a spus mama, care mai face ravagii și astăzi. E cam devreme să vă explic: o să vedeți mai târziu. Tot ce vă pot spune este că, din pricina celor două boli, gelozia și tuberculoza, Rodolfo o va abandona pe Mimi. Când o va regăsi va fi prea târziu, fiindcă Mimi, măcinată de tuberculoză, moare.

— Și-o să vedem toate astea? am întrebat eu.

— Da, a spus mama, dar nu trebuie uitat că tot spectacolul e o ficțiune.

— O ficțiune? a repetat Clarisa.

— Da, bineînțeles, o ficțiune! a spus fratele meu pe un ton care nu mai admitea replică, fapt care ne-a descurajat să mai punem alte întrebări, așa cum fac îndeobște cei mici.

Pe la 10.30 am ajuns la teatru, care tocmai își deschidea porțile. Ne-am instalat la locurile noastre. După o vreme, a bătut gongul de trei ori, s-a micșorat lumina și a început uvertura. Mi s-a părut cam plictisitoare și n-am reușit, vai!, să surprind nici o „mare temă". Mă plictiseam și basta. În cele din urmă, s-a ridicat cortina. Rodolfo și-a aruncat în foc poemele, ca să se încălzească, apoi un domn antipatic a venit să le ceară chiria (de parcă n-ar fi văzut mizeria neagră în care se zbăteau cei patru artiști!), Rodolfo a rămas singur și a apărut Mimi. Era subțirică, firavă, și suferea vizibil de frig. Au început să cânte amândoi niște arii care mi-au plăcut mult. A urmat o pauză în timpul căreia ne-am plimbat toți patru prin foaier. După pauză, scena s-a schimbat, a devenit mai veselă, și a apărut o altă femeie, foarte elegantă. Apariția ei m-a impresionat foarte tare, fiindcă a început prin a scoate un țipăt. M-am temut să nu i se fi întâmplat ceva grav. Apoi am văzut că, de fapt, i se rupsese un pantof. Pe urmă scenariul s-a schimbat, și povestea s-a complicat atât de mult, că n-am mai putut-o

urmări. M-am gândit că era din pricina geloziei, flagelul necunoscut și devastator pe care n-aveam să-l pot înțelege decât mai târziu. În sfârșit, s-a revenit la mansarda din primul act. Cei patru bărbați păreau să sufere încă de frig și de foame, dar dansau și glumeau, când a apărut femeia elegantă, însoțită de Mimi, mai slăbită și mai subțire decât la început. Toată lumea s-a agitat, dar la un moment dat s-a lăsat o liniște cumplit de apăsătoare și de profundă. Nu mai aveam curajul să respir. Clarisa, la stânga mea, a început să suspine și a gemut:

— A murit!

Adrian, la dreapta mea, a auzit-o și a spus:

— Nu fiți proști: e doar o ficțiune!

Am căutat-o din priviri pe mama, dar ea se uita țintă la scenă, cu ochii umezi (sau mi se părea?), și tăcea. Eram de-a dreptul tulburat, foarte tulburat, când cortina a căzut și sala a început să aplaude. „Poate că n-a murit de-adevăratelea – m-am gândit –, sau poate Colline și-a vândut paltonul și Marcello a reușit să găsească un doctor capabil să vindece bolile astea ciudate ale secolului trecut, sau poate..." În acea clipă cortina s-a ridicat, și ce să vezi? Mimi, în picioare, zâmbind ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, făcând reverențe publicului, care, în picioare și el, striga: „ Bravo! Bravo! Bravo!" Asta trebuie să fie „ficțiunea", mi-am spus, având mare grijă să nu mai pun și alte întrebări prostești verișoarei mele, care-și sufla nasul, fratelui meu, care ne arunca priviri ușor ironice, sau mamei, care avea (așa mi se părea mie) în continuare ochii umezi.

Și acum se pregătea să ne cânte aria lui Mimi din actul întâi al *Boemei*! Frederic Arthurian, după ce-a băut un pahar cu apă, s-a așezat din nou la pian ca s-o acompanieze, și mama, în picioare, sprijinindu-se cu o mână pe marele Steinway, a început să cânte. Avea o voce frumoasă, știam asta deja, și toată lumea o asculta cu atenție. Totuși mă simțeam – cum

să spun? – foarte stânjenit, fiindcă n-o mai recunoșteam, nici pe ea, nici vocea ei. Avea un fel de a mișca buzele și de a respira pe care nu i le știam deloc și care-i deformau chipul. În plus, mi se părea că vocea îi sună foarte ciudat. Nu mai era vocea ei! În loc să-i iasă dintre buze, ca atunci când cânta la bucătărie, această voce, pe care nu o cunoșteam deloc și pe care-mi era greu s-o accept și imposibil s-o iubesc, părea să iasă din cerul gurii. Felul mamei de-a înlănțui cuvintele era limpede, și matineul petrecut la operă cu câteva luni înainte mă ajuta să urmăresc ce spunea:

— *„Da, toți mă numesc Mimi. Al meu nume-i Lucia. Povestea mea e scurtă. Eu pe mătasă, brodez, acasă și-afară. Viața-mi este tristă. În lacrimi și roze, eu sunt dibace. Nespus de mult mi-ar place să ascult zi și noapte cuvinte dulci de-amor de primăvară, ce-n veci închipuirea desfătează. Cu un cuvânt, îmi place poezia. Mă-nțelegi...“**

La aceste cuvinte, și profitând de o mică pauză, Frederic Arthurian a răspuns cu voce scăzută:

— *„Da!“*

Mama a continuat:

— *„Toți mă numesc Mimi, dar de ce, nu știu. Prânzu-mi prepar cu multă voioșie, nu merg la liturghie, acasă eu mă rog și trăiesc singurică. Colo-n odaia mea cea mică, e cam retrasă a mea viață.“*

Ascultând-o, am început să urăsc toate ficțiunile. Nimic nu era adevărat. Nici în ce spunea mama, nici în felul ei de-a o spune. Vocea ei nu era vocea ei, n-o chema Mimi, nici Lucia, ci Alexandra (Ada – cel mult), nu locuia într-o odaie

---

* Traducerea citatelor din libretul scris de Luigi Illica și Giuseppe Giacosa (după romanul *Scenes de la vie de boheme* al lui Henri Murger) e reprodusă după un text care a însoțit programele de sală la unele reprezentații cu *Boema* de Puccini în România anilor '50. Pentru a-i păstra întreaga savoare, l-am lăsat neschimbat, în ciuda imperfecțiunilor gramaticale (*n.t.*).

mică și nu era câtuși de puțin singură, ci aici, cu noi toți, în apartamentul nostru din cartierul Dorobanți. În plus, nu confecționa flori de mătase, ci făcea analiza sângelui.

Dar în acea clipă, după ce a rostit cuvintele *„colo-n odaia mea cea mică, e cam retrasă a mea viață"*, registrul vocii i s-a schimbat brusc și s-a petrecut ceva surprinzător. Era parcă o altă voce – diferită –, care ieșea dintr-o zonă foarte profundă a ei, pe care n-o cunoșteam, dar care, fără să-mi explic de ce, m-a lovit în adâncul inimii:

— *„Când vine primăvara, când totul se dezgheață, primul sărut al lui april al meu e!... Cea dintâi roză a mea e. Când cea dintâi roză-nflorește, o îngrijesc cu ardoare, așa plăcut e parfumul de floare. Dar eu fac flori ciudate, flori ce, vai, nu au parfum. Tot ce vă spun eu, nepăsător vă lasă. Trebuie să recunosc că sunt o vecină cam plicticoasă."*

Mama a lăsat să-i cadă mâna care se sprijinise în tot acest timp pe pian și a tăcut. Frederic a depus o sărutare ușoară pe mâna ei. Cei prezenți au aplaudat. Mătușa Margot a suspinat și Lili a zis:

— Păcat, mare păcat! Războiul ăsta nenorocit ne-a stricat tuturor viața.

M-am uitat la Adrian. Își privea țintă pantofii. Cât despre mine, simțeam acum, mai curând decât jenă, un amestec de tandrețe, contrarietate și respect față de ceva profund tulburător, pe care nu reușeam să-l înțeleg și pe care mă îndoiam, de altfel, că voi ajunge vreodată să-l înțeleg pe deplin.

Spre ora 10, musafirii au plecat.

Bunicul spunea că sunt un pungaș

Bunicul spunea că sunt un pungaș. Adică un escroc, o pușlama. Expresia asta mă uimea foarte mult, fiindcă îmi era complet necunoscută. Nimeni nu-mi mai spusese vreodată că sunt un pungaș. Un alt cuvânt pe care bunicul îl folosea adeseori și care nu-mi era deloc familiar era pușcărie, care însemna deopotrivă „depozit de muniții" și „închisoare". Îmi spunea că se întoarce din pușcărie și că eu sunt un pungaș, ceea ce provoca în mintea mea o dilemă arzătoare: trebuia, așadar, să merg și eu la pușcărie, ca pungaș? Nu tocmai, fiindcă bunicul petrecuse câțiva ani în pușcărie nu ca pungaș, ci ca „deținut politic", în vreme ce pentru derbedeii de teapa mea trebuiau găsite alte remedii, îmi spunea el zâmbind.

Discuția pornise de la faptul că-mi venea greu să ghicesc notele pe care le cânta la pian, una după alta, în vreme ce noi, copiii, stăteam cu spatele, cu interdicția absolută de a privi claviatura. „Douăzeci și cinci de bani tonul!" Adică patru note la un leu. O înghețată costa un leu. Fratele meu mai mare, Adrian, vedea cum se profilează la orizont nu o înghețată, ci două, ba chiar trei. Avea „auz absolut"! Și eu? Mă descurcam, de bine, de rău, cu tonurile de la do la si, dar când era vorba de bemoli sau diezi totul se încețoșa. Și atunci, să fim sinceri, ce-mi rămânea de făcut decât să trag cu coada ochiului, peste umăr, spre clapele negre ale claviaturii? Nu

încape îndoială, eram un pungaș! Îmi era rușine și coboram privirea în pământ.

— Hai, încă o dată, îmi spunea bunicul, concentrează-te, nu-i așa de greu cum crezi. Și mai e ceva: să știi că în viață cel mai important nu e să câștigi, ci să fii cinstit. Ai înțeles?

Cânta acum clar și distinct: do, mi, fa, sol. Înghețata era a mea! Dar nu-mi dădea pace un ușor sentiment de jenă.

După-amiază, fratele meu, Adrian, a ieșit în oraș (poate ca să mănânce cele trei înghețate!), și bunicul mi-a spus:

— Hai, băiete, o să lucrăm împreună alterațiile! Vezi? Si bemol, do diez, fa diez... Nu-i chiar așa de greu!

Îl iubeam mult pe bunicul, numai că, din păcate, l-am cunoscut prea puțin. A ieșit din pușcărie când aveam șapte ani și a murit când am împlinit opt. Dar puținele amintiri care-mi rămân sunt atât de vii, și am auzit așa de multe lucruri despre el de-a lungul timpului, încât e ca și cum l-aș fi cunoscut foarte bine.

Bunicul era medic și profesor de anatomie la Universitatea din Cluj. Visul lui din tinerețe (încă unul!) fusese să ajungă un mare violonist, dar tatăl lui – și el medic și, în plus, general al Armatei Regale române, al cărei sistem sanitar îl organizase la sfârșitul secolului al XIX-lea – nici n-a vrut să audă: fără lăutari în familie! La vremea aceea, autoritatea paternă era literă de evanghelie! Prin urmare, bunicul meu, al cărui prenume l-am moștenit, a făcut studii de medicină (strălucite, pare-se), continuând să cânte la vioară, oarecum pe ascuns, dar și – de obicei fără ca numele lui să apară pe afiș – în cvartete destul de bune. Nici nu-și terminase bine studiile, că a izbucnit Războiul cel Mare și a fost trimis pe frontul de Est, ca medic. Acolo, la spitalul militar de la Odessa, a îngrijit, amputat, operat, pansat, tratat de-a valma români, ruși și

francezi. La sfârșitul războiului s-a întors la București. Cam pe atunci a avut loc un episod întru câtva obscur din trecutul lui. Nu se prea vorbea acasă despre asta, dar potrivit unor zvonuri (printre care unele indiscreții ale surorii lui mai mici, mătușa Margot), s-ar fi însurat chiar înainte să plece pe front. „Un soi de datorie de onoare", spunea mătușa mea, adăugând: „Bunicul tău era prost ca o cizmă". Episodul n-a fost niciodată confirmat din sursă sigură. Așa că singurul lucru cert, după cunoștința mea, este căsătoria lui (a doua, sau prima și singura? cine știe?) care a avut loc prin 1920, când a luat-o de soție pe Cristina Costa, bunica mea din partea mamei. Bunica Cristina provenea dintr-o familie destul de înstărită din Galați; urmase cursuri de stomatologie la București și a practicat această meserie până la pensie, spre sfârșitul anilor '50. Imediat după căsătoria lor, bunicii mei au părăsit Bucureștiul și s-au instalat la Cluj, capitala Transilvaniei, provincie recent încorporată în Regat, unde bunicul a contribuit la reorganizarea universității și a fost titular, decenii la rând, al Catedrei de anatomie patologică. Spiritul de ordine, moștenit probabil de la tatăl lui, generalul, era dublat de o considerabilă curiozitate științifică, tipică pentru el, cred. Știu de la bunica, de la mama și de la unchiul meu că în fiecare seară, cum își termina treaba, bunicul lua vioara ca să exerseze sau să cânte. Și, ca și cum asta n-ar fi fost de-ajuns, a început, pe la treizeci de ani, să scrie romane. Îl ajuta (sau îl condamna) la asta faptul că se scula cu noaptea-n cap (pe la ora 4, spunea bunica). Și-a semnat primele romane, calificate de critică drept „dostoievskiene", sub pseudonimul Eustachio Rolando, aluzie la două expresii familiare doar medicilor: așa-zisa trompă „a lui Eustachio" a urechii interne și șanțul central cerebral, numit odinioară „scizura Rolando". După ce a primit un important premiu literar, a prins în fine curaj și a început să semneze cu numele lui, ceea ce a stârnit

unele valuri în lumea universitară și științifică de la Cluj. N-am să insist aici asupra activității lui de scriitor, fiindcă e destul de cunoscută în țara noastră (sau mai curând în țara care a fost a mea, dar care va rămâne întotdeauna a lui).

Întâmplarea a făcut totuși să primesc, în urmă cu puțin timp și pe o filieră cu totul rocambolescă, manuscrisul îngălbenit al unei biografii științifice întocmite de unul dintre elevii lui. Nu ascund că această lectură m-a emoționat. Trec peste detalii, ca să mărturisesc acum că ce m-a frapat cel mai mult în manuscris, dactilografiat la un rând pe o mașină de scris veche, este lista celor 259 de lucrări științifice pe care le-a redactat și publicat de-a lungul vieții. Ca să nu pun la grea încercare răbdarea cititorului, o să amintesc doar câteva titluri. Primul de pe listă este cel al unui articol publicat în 1910 în românește, intitulat „Anomaliile tendonului extensor al degetului mic". După calculele mele, bunicul trebuie să fi avut pe atunci douăzeci și doi de ani. La numărul 85 al listei figura o cercetare despre „Scheletul fibros al inimii". Mi-ar plăcea să citesc într-o zi această lucrare. La numărul 154 se află un articol în germană intitulat „Experimentelle Untersuchungen über die Abänderung der Blutgruppen *in vitro*"[1]. La numărul 259 figurează ultima sa publicație, postumă. Este vorba despre o cercetare datată 1948, intitulată „Efectele fiziologice ale extrasului numit embriovital", dar publicată de-abia în 1963. Cum n-am avut acces la acest articol, nu știu în ce constă extrasul numit „embriovital", cine l-a inventat și ce efecte are, dar data la care a fost scris și cea a publicării acestei lucrări mi se par semnificative. Știu că în 1948 bunicul a fost îndepărtat din învățământul superior, în contextul unei „reorganizări" comandate de forțele de ocupație rusești,

1. Cercetări experimentale despre schimbarea grupelor sangvine *in vitro*.

dar realizată cu mult zel de forțele locale ale Noii Ordini. Neavând vârsta de pensionare, a mai lucrat câțiva ani ca laborant în institutul pe care-l fondase cu treizeci de ani mai devreme. Ceilalți laboranți, femeile de serviciu și studenții i se adresau – așa cum o făcuseră întotdeauna – cu „domnule profesor". Nu știu ce formulă foloseau noii șefi.

În 1963, când prin grija unui alt elev fidel a fost publicat articolul despre „embriovital", bunicul murise de cinci ani, după ce făcuse trei ani de pușcărie.

Îl arestaseră într-o noapte de august în 1953, deci la câteva luni după moartea lui Stalin, tocmai când închisorile începeau să-și deschidă porțile. Motivele încarcerării sale sunt, pentru cineva care nu a avut experiența directă a țărilor din Est, greu de înțeles. Primul consta în faptul că bunicul fusese membru al Partidului Social Democrat, până la dizolvarea sa în 1948. În acel an crucial, partidul se scindase. Majoritatea a decis să se afilieze Partidului Comunist, care era deja în epocă mai mult decât o stea în ascensiune – era o stea dominantă. Această majoritate cu reflexe sănătoase și de circumstanță avea să se bucure de toate avantajele „tovarășilor de drum": au fost numiți „clarvăzători" sau „descurcăreți". O minoritate a rezistat la toate apelurile și la toate presiunile. Au fost numiți „proști". Bunicul se număra printre ei. La scurt timp după aceea, facțiunea a încetat să existe ca forță politică, dar membrii săi au rămas pe listele negre, chiar dacă făcuseră parte dintr-un „partid de stânga". Sau mai degrabă au rămas pe listele negre tocmai *pentru că* fuseseră membri ai unui partid de stânga. Dar nu ai celui bun.

Al doilea motiv pentru care bunicul a intrat în închisoare în vara anului 1953 a fost și mai absurd, dar cu totul demn de țara unde s-a născut dadaismul. Bunicul a fost întemnițat (și alături de el alții) tocmai *pentru că* închisorile se goleau.

La urma urmei, era vorba de un silogism cât se poate de simplu: de vreme ce închisorile se goleau, trebuiau umplute la loc. Toate astea s-au petrecut în ajunul zilei de 23 august, „sărbătoarea națională a eliberării poporului român de sub jugul fascist de către marele frate sovietic", sărbătoare care trebuia celebrată așa cum se cuvine. Arestarea bunicului meu făcea parte din aceste celebrări.

Astea sunt primele mele amintiri. Eram adunați aproape cu toții la Cluj, în vacanță, în casa bunicilor mei, fiindcă era mai răcoare decât la București și, în plus, aveam acolo o grădină și o curte unde copiii „puteau să-și cheltuie energia". Ciudat, nu-mi amintesc prezența tatei, și nici a unchiului meu, fratele mamei. Unde erau? Nu știu.

E întuneric beznă. Mi se pare că aud zgomote în casă. Poate nu-i decât un vis. Am impresia că bunicul se apropie în vârful picioarelor de patul în care dorm cu Adrian și ne sărută pe frunte. Alte zgomote, apoi, în fine, tăcere. Un vis, desigur. În zori, iar zgomote. De astă dată, tot mai puternice. Cineva bate la ușă. Deschidem. Fratele meu și cu mine ieșim, în cămașă de noapte, încă adormiți. Într-o clipă, casa se umple de militari. Sunt peste tot: în grădină, în camere, în pod, pe acoperiș. În fața casei staționează două camioane, unde sunt îndesate de-a valma mobile, tablouri, candelabre, pianul, cărți, covoare. Le văd pe bunica și pe mama, cu un aer sever și ochii ieșiți din orbite, cum încearcă să stea de vorbă cu unul dintre militari, să-i explice, să negocieze. Militarul clatină din cap. Adrian și cu mine pricepem că e pe cale să se întâmple ceva grav. Și avem același impuls, aceeași reacție. Ne repezim spre cușca ciobănescului german, Lupu. Lupu are blana zbârlită și mârâie. Abia încăpem în cușca lui (Adrian are șase ani, eu – patru), dar intrăm. Lupu intră și el și ne acoperă cu trupul lui mare, păros. Ne agățăm de gâtul lui robust,

ne ghemuim în blana lui care miroase a câine. E cald, transpirăm, abia mai putem respira. Din când în când, prin portița întredeschisă a cuștii, vedem o pereche de cizme care trec repede, pe urmă alta.

Nu știu cât timp am rămas acolo, dar când mama și bunica dau de noi și ne scot afară – fără nici un reproș, fără comentarii, zâmbete sau lacrimi –, casa e goală și trebuie să plecăm. Unde? Nu-mi mai aduc aminte. Cred că am fost găzduiți (cel puțin noi, copiii) două sau trei zile la o mătușă, foarte cumsecade, care ne dădea la micul dejun ceai dulce cu lămâie (era „prea bătrână ca să stea la coadă să cumpere lapte") și cozonac făcut în casă, și ne repeta mereu: „Ce criminali! Să te porți în felul ăsta cu un adevărat geniu al Renașterii! Ce criminali!" După care adăuga imediat: „Bieții copii, bieții copii, mai luați, luați..."

Am o amintire din acea perioadă care nu s-a șters niciodată. Sunt iar la Cluj, într-un autobuz, cu mama și bunica. Aflu că trebuie să meargă în audiență la Procuratură, ca să facă plângere împotriva unui act ilegal. Tac amândouă, și eu la fel. Autobuzul e aglomerat, stăm cu toții în picioare, și deodată înțeleg ceva extraordinar. Le privesc pe mama și pe bunica și nu-mi vine să cred: capul lor atinge plafonul autobuzului. Sunt mai înalte decât toți ceilalți pasageri. Sunt imense. Mai înalte decât statuile de piatră din grădina publică. Sunt gigantice, și acoperișul autobuzului pare să se sprijine pe capul lor. Mă simt de-a dreptul buimac. Nu încape îndoială: totul o să se rezolve.

Nimic nu s-a rezolvat.

Am aflat mai târziu că procurorul le-a ținut, în linii mari, următorul discurs, după ce a închis cu grijă ușa dublă,

capitonată care îi separa biroul de anticamera unde domnea secretara și unde mă așezasem să aștept pe un scaun:

— Doamnelor (faptul că nu li se adresa cu obligatoriul „Tovarășe!“ sau „Cetățene!“ era desigur un semn de complicitate, la limita legalității), nu pot face nimic. Ce vă spun acum trebuie să rămână doar între acești patru pereți, și fac asta numai datorită imensei stime pe care o aveam... pe care o am – s-a corectat el imediat – pentru domnul profesor. I-am citit cărțile când eram student la drept, și fratele meu i-a fost student la Facultatea de Medicină. Așa că uitați imediat ce vă spun acum. *Primo*: domnul profesor este acuzat de uneltire împotriva ordinii sociale, și sunt puține șanse să poată demonstra contrariul. *Secundo*: ocuparea locuinței dumneavoastră este desigur ilegală, dar, odată ce noii locatari intră în casă, nu-i pot alunga. Au pătruns prin efracție, asta-i sigur, dar n-ar fi trebuit să le permiteți să intre. În asemenea cazuri, trebuie să te baricadezi și să rezisti, fiindcă, odată ce sunt acolo, *înăuntru*, nu se mai poate face nimic. Figurați pe listele „reprezentanților fostei clase exploatatoare“, și legile nescrise ale luptei de clasă îi îngăduie clasei muncitoare să-și intre în drepturi fără să mai urmeze căile legale. Înțelegeți?

Au înțeles.

Înainte de a ne întoarce la București, am ajutat-o pe bunica Cristina să se instaleze într-una din camerele unui apartament pe care-l împărțea cu alții (în Uniunea Sovietică asemenea apartamente erau numite *komunalka*), cameră care-i fusese „repartizată“ în calitate de chiriașă a statului. Poate că procurorul, care citise romanele dostoievskiene ale bunicului meu, jucase și el un rol, pentru că era o încăpere bună. Mi-o amintesc foarte bine, fiindcă, ani mai târziu, când bunica a rămas văduvă, obișnuiam să merg regulat acolo, mai ales în vacanțele de Paști, ca să-i țin companie câteva zile.

Apartamentul se afla într-un imobil situat pe una dintre arterele principale ale orașului. La parter erau laboratoarele

unei brutării-cofetării și alături, cinematograful Urania. Urcai la primul etaj și pătrundeai într-un apartament locuit de trei familii, toate izgonite din fostele lor case. Fiecare avea acces la bucătăria unică și, respectând anumite reguli ale vieții în comun, se înțelegeau destul de bine. A trebuit să învăț și eu câteva din aceste reguli: la ușa de la intrare, se suna o dată pentru familia Popescu, de două ori pentru familia Ionescu și de trei ori pentru bunica. Fiecare familie dispunea de bucătărie potrivit unui orar strict, dar rațional, și trebuia să lase totul într-o ordine perfectă. Dar fantastic, în cazul nostru, era că odaia repartizată bunicii mele era complet izolată și avea, în plus, o baie privată! Un asemenea privilegiu era atât de rar, încât nu putea fi datorat decât unui noroc incredibil sau sprijinului tacit al procurorului care, în tinerețe, și înainte de a deveni funcționar de stat, citise romanele bunicului meu.

Prin legile bizare specifice acestor *komunalka*, se intra „la bunica", după ce traversai culoarul apartamentului, direct prin baie. Dar ce conta, eram la noi! De acolo, se pătrundea în încăpere, care era destul de mare, luminoasă și avea un balcon care dădea spre stradă. Un perete era ocupat de etajerele bibliotecii. Un altul de un dulap masiv. Altul era în întregime acoperit de tablouri, așezate unul lângă altul, ramă lângă ramă. Unul dintre ele, în mod special, mi-a rămas întipărit în memorie: un peisaj de la Veneția, în care toate casele apăreau încovoiate, deformate, contorsionate, încât îți venea greu – dacă nu imposibil – să deslușești dacă era vorba de case adevărate sau doar de reflexia lor în oglinda lagunei. În față, pe etajera ticsită de cărți, se găsea vioara bunicului meu, în cutie neagră. Pe dulap, microscopul. Lângă al treilea zid se aflau două paturi. Uneori mă întrebam ce se întâmplase cu celelalte mobile din imensa casă a bunicilor mei, dar tăceam. O altă întrebare, mai presantă, nu-mi

dadea pace: ce se alesese de Lupu? Întrebarea mă rodea, dar știam că nu pot, *că nu trebuie* s-o pun. Mă mânca limba să-ntreb, dar îmi înghițeam întotdeauna cuvintele.

La începutul anilor '60, mergeam de regulă o dată pe an de la București la Cluj (mereu la insistențele mamei) să-i fac o vizită bunicii Cristina. În copilărie, apoi în adolescență, o săptămână petrecută departe de prietenii mei și distracțiile din București în spațiul acela plin de mobile, tablouri și amintiri era întotdeauna o grea încercare.

În mijlocul încăperii se afla o masă la care mâncam la prânz și seara. În timpul zilei, servea drept tron unei impunătoare mașini de scris. Bunica petrecea ore în șir dactilografiind manuscrisele bunicului. Nimeni, în afara ei, nu putea descifra scrisul acela imposibil, repeta ea adeseori. Recitea și copia așa-numitele „inedite", apoi le colaționa, le clasa și le lega, pentru ca în cele din urmă să le așeze într-unul din compartimentele dulapului. A făcut asta ani în șir, până la moarte, când a lăsat totul în ordine perfectă.

Evident, mă plictiseam puțin în vacanță. În timp ce bunica bătea la mașină, zgomotul mă împiedica să citesc (pe atunci mă dădeam în vânt după *Cei trei muschetari*, *Contele de Monte Cristo*, *Tom Sawyer* și *Huckleberry Finn*). Așa că mă plimbam prin oraș, îmi vizitam unchii și mătușile și, mai ales, cu puținii bani de buzunar pe care mi-i dădeau discret, mergeam la cinema. Cinematograful Urania, care se găsea chiar lângă imobilul nostru, era cel mai comod și mai ieftin, așa că mă duceam frecvent acolo. Problema era că schimbau programul doar o dată pe săptămână, motiv pentru care eram adesea obligat să aleg între zgomotul constant al mașinii de scris a bunicii mele și un film pe care-l știam deja. M-am îndopat atunci cu o mulțime de filme sovietice: *Volga, Volga* sau *Toată lumea râde, cântă și dansează* cu

Liubov Orlova, diva preferată a lui Stalin. Erau filme în care toți râdeau și păreau fericiți, singurii dușmani fiind spiritul individualist mic-burghez, repede neutralizat de vesela bandă de tineri care construiau cântând o lume nouă, în vreme ce marele fluviu care traversa Uniunea Sovietică din podișul aflat la nord-vest de Moscova până la Marea Caspică curgea liniștit, așa cum o făcea de secole.

Când mă săturam de fericirea maselor populare care învingeau spiritul mic-burghez și de neclintitul curs al fluviului ancestral al marii patrii a socialismului, îmi lărgeam orizontul de cunoștințe cu filme provenind din „republicile surori": filme uzbece (și acolo se cânta mult, dar erau melodii triste, care reflectau viața mizerabilă a poporului înainte de intrarea Uzbekistanului în marea familie a popoarelor sovietice), filme azere, armenești, georgiene (acolo aveau întâietate dansurile de la munte, virile), lituaniene și estoniene (într-unul din acestea din urmă, o scenă în care un tânăr plângea ascultând cum orga cântă Bach într-o catedrală mă mirase din nenumărate motive). Dar preferințele mele nete se îndreptau spre filmele franceze de capă și spadă. Erau rare, și cu atât mai apreciate. Așa se face că pe unele le-am văzut de peste zece ori. Absolut de neuitat a fost *Cocoșatul* cu Jean Marais. Îmi plăcea fără nici o rezervă scena finală în care Cocoșatul, pe care toată lumea îl socotea un infirm fără apărare, își îndrepta spatele, lăsând să-i cadă cocoașa; din capa neagră răsărea un splendid cavaler care, cu spada în mână, urca pe un cal sur și pleca să facă dreptate în lume, în vreme ce poporul în delir striga: „Trăiască Lagardère!"

Uneori, bunica Cristina ne vizita ea pe noi la București. Asta se întâmpla de obicei toamna, în septembrie. Venea în primul rând să ne vadă, dar și ca s-o ajute pe mama să prepare conservele pentru iarnă și să ne asiste pe noi, copiii, la

pregătirile pentru începerea școlii, fără să uite vreodată că avea încă „inedite“ de compilat. Sosea deci cu o valiză plină de manuscrise, și trebuia să mă duc la mătușile mele Jeni și Eugenia, care locuiau la câteva străzi distanță, ca să împrumut pentru două sau trei săptămâni o mașină de scris. Mașina asta nu era nici la fel de mare, nici la fel de impunătoare ca aceea din *komunalka* de la Cluj, dar își făcea bine treaba. Aducerea ei de la tanti Eugenia era întotdeauna o mică aventură, fiindcă transferarea unei mașini de scris de la o locuință la alta era strict interzisă de „autorități“, care considerau că pierd astfel controlul „dispersiei topografice“ a acestor „unelte de multiplicare a documentelor scrise“. Nu-mi dau seama ce riscam cu adevărat trambalând mașina asta (la începutul anilor '60, vechile interdicții începeau să se relaxeze), dar știu că o făceam cu un sentiment de înaltă responsabilitate și cu marea plăcere de a sfida ordinea stabilită. O ascundeam în rucsac, mă întorceam acasă pe căi ocolite și, odată ajuns, o scoteam cu un gest triumfal. De aici la „Trăiască Lagardère!“ nu mai era decât un pas!

Dar se petrecea ceva ciudat între bunica și noi. Eram de-acum destul de mare ca să-i înțeleg devotamentul, însă, fără să știu de ce, n-o puteam iubi. Și cred că la fel stăteau lucrurile și în cazul fratelui meu, Adrian. Mă deranja puțin că de-abia punea piciorul la noi, că ne și verifica dinții (era dentistă), decretând de fiecare dată că „copiii ăștia mănâncă prea multe dulciuri“ și că trebuia să ne spălăm pe dinți de trei ori pe zi, o dată dimineața, o dată după masa de prânz și o dată înainte de culcare, „întotdeauna cu apă călduță, fiindcă apa caldă și apa rece atacă smalțul“.

Dar e limpede că nu din cauza asta eram rezervați. Astăzi, când mă uit în urmă, mi se pare că găsesc motivul în ceva mai inefabil. E vorba, ca să spun așa, de „vocea ei mută“, o

voce care continuă să răsune și acum, după ce a dispărut. Vocea asta, care, trebuie să subliniez, n-a răsunat niciodată cu adevărat, spunea (și mai spune încă):

— *Ce dezastru, ce nebunie! Dezastrul, treacă-meargă; nu-l puteam controla, nici prevedea. O dată nemții, pe urmă rușii! I-am avut pe Ada și Nene (Nene era fratele mamei) înainte să putem bănui că o țară mică, așa cum e a noastră, aflată, desigur, la răscrucea marilor imperii și a marilor interese, poate fi înghițită, ba chiar nimicită atât de brutal. N-aveam cum să prevedem toate astea! Dar nebunia e să crezi că viața poate continua în asemenea condiții. Să ai copii acum chiar că e o nebunie. Și de parcă doi n-ar fi fost de-ajuns, uite-l și pe-al treilea (sora mea, Cristinel, se născuse, într-adevăr, în 1958)! Și cu un soț ca ăsta! Mă rog, are părul creț... Dar oare e de-ajuns? Și cu o familie ca a lui în cârcă, cu toți prinții și prințesele astea care trebuie hrăniți și care nu mișcă un deget, care nu știu decât să se lamenteze! Și cu iarna care bate la ușă. Și cu reînceperea cursurilor în școala asta comunistă, unde Dumnezeu știe ce învață! Și cum să-i educi, de fapt, și la ce bun? Mai ales când muncești cum muncește ea! Avea o voce așa de frumoasă! Acum, uite-o, cu trei copii și un soț cu părul creț! Și de când, mă rog, nu și-a mai cumpărat o rochie nouă?*

*

De fiecare dată, în septembrie, un lung sfârșit de săptămână era rezervat pregătirii conservelor. Mergeam cu toții la Piața Dorobanți, de unde ne întorceam cu sacoșele pline de gogonele, gogoșari, ardei, castraveți, mere, pere, prune, gutui. Urma o zi în care mama și bunica Cristina se închideau în bucătărie cu ordinul de a nu fi deranjate, fiindcă, zicea bunica, pregătirea saramurii, dulcețurilor, gemurilor și compoturilor cerea „pacea și concentrarea unui laborator de alchimist". Cu toate astea, în mai multe rânduri, mi s-a

părut, trecând întâmplător pe acolo, că le aud vorbind de cu totul alte lucruri, în vreme ce așteptau ca bain-marie-ul unde fierbeau mocnit borcanele cu peltea de gutui să înceapă să freamăte. Discutau despre hemoglobină, hematii, trombocite, leucocite, fagocitoză. De obicei, mama ținea o disertație, în timp ce bunica o asculta cu un aer mai degrabă satisfăcut. O dată am auzit-o exclamând: „Bravo! Pare o adevărată descoperire. Bravo! De trei ori bravo!"

După ce conservele erau aranjate în cămară, viața își relua ritmul normal. Dimineața, părinții noștri plecau la spital și noi la școală, iar bunica se așeza în fața mașinii de scris ca să „compileze un inedit". După-amiaza, ne ajuta să ne învelim cărțile și caietele de școală cu hârtie albastră, cum cerea regulamentul. Problema era că avea un fel de-a le înveli pe care-l învățase probabil la școala ei din Galați, înainte de Războiul cel Mare, și care nu era tocmai ceea ce prevedea regulamentul *nostru*. Dar se pricepea atât de bine, iar rezultatul era atât de bun, încât nu puteam decât să-i apreciem ajutorul, sperând că învățătoarea n-o să aibă nimic împotrivă. Cum felul ei de-a lucra era foarte personal, nu ne hazardam s-o imităm. Fratele meu și cu mine tăiam atunci hârtia albastră după măsurile precise pe care ni le indica ea, lăsând-o să acționeze singură în momentul decisiv. Totuși, nu obosea să ne arate, după fiecare caiet și fiecare carte, mișcările exacte care trebuiau urmate pentru a ajunge la un rezultat perfect. O urmăream cu privirea. Când scopul era atins, spunea:

— Vedeți, așa trebuie învelit un caiet! Trebuie să învățați și voi cum se face, doar n-o să fiu întotdeauna aici să vă arăt!

Uneori, fratele meu, Adrian, mormăia, invocând noul regulament, dar eu mă grăbeam să aprob:

— Da, bunică, o să învățăm exact cum ne arăți tu!

Bineînțeles că n-am învățat niciodată cu adevărat cum trebuie, și bineînțeles că învățătoarele noastre n-au protestat

niciodată controlându-ne caietele impecabile, dar prea puțin regulamentare.

Amintindu-mi toate aceste întâmplări, ceva mă face să cred că bunicul avea oarecare dreptate când îmi spunea că sunt un pungaș.

În timpul marelui viscol din 1954, tanti Margot și unchiul Octav s-au culcat, ca să zic așa, împreună

În timpul marelui viscol din 1954, tanti Margot și unchiul Octav s-au culcat, ca să zic așa, împreună. Iată cum s-au petrecut lucrurile.

Din cauza intemperiilor, cinci membri ai familiei au trebuit să stea la noi vreme de aproape două săptămâni. Așa că marea masă din lemn de nuc a fost împinsă spre unul din pereții sufrageriei, iar în spațiul astfel obținut au fost instalate mai multe saltele, lăsându-se un culoar care le permitea celorlalți locatari ai apartamentului să aibă acces la baie. N-a fost ușor să găsim cinci culcușuri, și încă mai greu ne-a venit să distribuim cum se cuvine persoanele. Unchiul Mircea și tanti Gabriela s-au instalat lângă verandă, pe o saltea mare de două locuri. Mai aveam două saltele, una dublă și alta simplă, fapt care a stârnit, după câte-mi aduc aminte, o dezbatere rapidă, constând în câteva priviri însoțite de monosilabe. Pe scurt, problema era următoarea: să-i dai singura saltea cu un loc unchiului Octav ar fi însemnat să-i acorzi un avantaj nu prea elegant, condamnându-le pe tanti Margot și tanti Lica să doarmă împreună pe o saltea dublă. Să-i lași salteaua pentru o singură persoană lui tanti Margot ar fi însemnat s-o pui pe tanti Lica alături de unchiul Octav, pe salteaua dublă, ceea ce era exclus, ba chiar – expresia de dezgust din privirea lui tanti Lica nu lăsa nici un dubiu în această privință – cu totul exclus. Unica soluție care putea fi luată

în considerare era să-i dăm salteaua simplă lui tanti Lica (ea invoca de altminteri o incontinență urinară din cauza „unei cistite provocate de vremea asta cumplită") și să-i instalăm pe tanti Margot și unchiul Octav pe cealaltă saltea dublă. Îmi amintesc că cei doi au luat decizia asta destul de repede, cu un amestec de jenă, tristețe și resemnare. Nuanță suplimentară: tanti Lica a implorat-o cu o privire mută pe tanti Margot să ocupe locul din dreapta de pe salteaua dublă, pentru ca unchiul Octav să fie cât mai departe de ea, fiindcă, așa cum am mai spus, tanti Lica nu-l putea suferi. Nu că tanti Margot l-ar fi simpatizat cine știe ce. Chiar deloc. Dar era mai degrabă realistă și, odată admisă necesitatea absolută de a împărți așternutul cu el, faptul că ocupa locul din stânga sau din dreapta căpăta o importanță secundară, ca să nu spunem total neînsemnată.

Tanti Margot și unchiul Octav se cunoșteau din anii pe care-i petrecuseră – amândoi, dar fiecare separat – la Paris, între cele două războaie. Rareori li se încrucișase drumul, nu frecventau aceleași medii. Și iată-i acum dormind împreună – cine-ar fi crezut? – pe aceeași saltea.

Tanti Margot avea în jurul gâtului un boa roz din pene de struț și citea, când nu vorbea despre pictură cu tanti Gabriela, *Pe aripile vântului* de Margaret Mitchell, în vreme ce unchiul Octav purta un șal ecosez – era teribil de frig și el avea, așa cum știau toți, o sănătate fragilă.

Unchiul Octav era fratele mai mare al bunicii Agripina. Vlăstar al unei familii bune din Transilvania (tatăl, după studii de drept la Budapesta și Viena, a fost multă vreme funcționar imperial, mai precis judecător de pace, la Săliște), s-a dovedit a fi, încă din copilărie, o fire neliniștită și un pic stranie. Bunica povestea adesea despre raportul micului Octavian (au început să-i spună Octav abia după un lung

sejur parizian) cu mâncarea de griș care constituia cina lui obișnuită. De îndată ce bona îi îndesa în gură prima linguriță, micuțul fixa cu o privire halucinată gaura săpată în pasta rotundă și albicioasă, acum incompletă, emițând strigăte de alarmă: „Se gată, se gată, se gată!" Bona a găsit repede soluția la angoasa lui copilărească. Învârtea farfuria astfel încât mâncarea aceea frumoasă să fie iar perfect rotundă, după care introducea a doua linguriță în gura deschisă a micului Octavian. Dar privirea rătăcită se repeta, la fel și strigătul disperat: „Se gată, se gată, se gată!" Bona, devenită cu timpul expertă în crearea simetriilor, învârtea mereu farfuria, până când ultima linguriță făcea loc tăcerii buimace a micului Octavian. De astă dată, fără nici o îndoială, se gătase, se gătase, se gătase.

Odată devenit adult, Octavian s-a consacrat filozofiei. Tatăl lui ar fi dorit ca el să-i calce pe urme și să facă studii de drept, apoi să meargă la Viena. Dar capitala imperială a tinereții străbunicului meu – orașul pe care-l iubise atât de mult – nu mai era cea de odinioară. Asta se întâmpla în 1919. La Berlin – altă opțiune posibilă – era revoluție. Mai rămânea Parisul, unde Octavian a debarcat în 1920. A rămas acolo cincisprezece ani, a propus o teză de doctorat din filozofia literaturii cu tema „Cosmos și revoltă în basmele populare ardelenești", pe care n-a susținut-o niciodată. Profesorul Mario Roques de la Sorbona găsea că ideile tânărului român erau destul de interesante și-l încuraja să-și scrie lucrarea, dar depunerea ei întârzia. Nu știu de ce, sunt convins că unchiul Octav *și-ar fi putut* lua doctoratul dacă ar fi scris cu adevărat teza, sau, mai precis, *dacă ar fi început cu adevărat s-o scrie*. Pe scurt, bănuiesc că unchiul Octav nu și-a început niciodată teza de teamă... „să nu se gate".

Între timp, s-a întâmplat ceva neprevăzut: pe la douăzeci și cinci de ani, a făcut un cancer la stomac. Mai exact, *a crezut*

ca are cancer la stomac. A crezut ca minunata lui viata, de-abia începuta, era amenintata de neant. A trait totusi pana la optzeci și unu de ani, cand, batran pensionar la București, a facut o embolie pulmonara, urmare a unei fracturi de femur.

Tanti Margot, debarcata si ea la Paris în 1919, nu mai știa cand îl întalnise prima data pe Octav. Caci, spunea ea, „la ce-ar ajuta sa-mi amintesc?". Rareori îi fusese dat sa cunoasca un individ mai plicticos decat el. Habar n-avea sa faca conversație, sa stea de vorba cu o femeie, discuta mereu despre Aristotel sau despre bolile de stomac si-și pastrase înfioratorul accent ardelenesc. Își amintea ca-l întalnise la un concert susținut de George Enescu, unde o însoțise pe prietena ei, Martha Bibescu. Cand le-a salutat Octav, Martha Bibescu a interpelat-o pe Margot:

— Îl cunosti pe tipul asta? Stii ca-i bolșevic?

Margot nu știa, și de altfel îi era perfect egal.

Poate ca unchiul Octav întarziase sa-și depuna teza si din pricina activitaților lui politice. Care era natura lor exacta, nu știu. Nu vorbea despre asta niciodata, dar, dupa bunica Agripina, se pare ca intrase foarte devreme în contact cu o celula a Partidului Comunist Francez, afiliat pe atunci la Internaționala a II-a, si asta l-ar fi încurajat sa militeze pentru supraviețuirea Partidului Comunist Roman, care agoniza. Partidul Comunist Roman, declarat ilegal în 1924, ca organizație terorista extraparlamentara, era un partid minuscul, care numara, potrivit istoricilor, între cinci sute și opt sute de membri. Octav era, pare-se, unul dintre ei. Banuiesc totuși ca misiunile lui politice au fost de dimensiuni mai degraba reduse. Labirintul bolșevic era destul de complicat la sfarșitul anilor '20, și Octav a trebuit sa aleaga la un moment dat, ca atația alții, între Trotki și Stalin. S-a decis

pentru Stalin. Culoarele Sorbonei, de-a lungul cărora a rătăcit cincisprezece ani, nu erau mai puțin labirintice, și a trebuit să aleagă la un moment dat între Platon și Aristotel. A optat pentru Aristotel. La Stalin, ca și la Aristotel, îi plăcea gândirea dialectică. În 1935, la moartea tatălui său, resursele financiare i s-au împuținat, și a trebuit să se întoarcă în România. A fost arestat, apoi eliberat. A ocupat un modest post de profesor de literatură română într-un liceu din Sibiu până în 1945, când, datorită meritelor sale de fost combatant comunist persecutat de vechiul regim, a fost numit lector la Institutul Pedagogic al Universității din București. Era o instituție de învățământ superior de tip nou, care elibera diplome pentru profesorii din învățământul secundar, cunoscută în limbajul studențesc bucureștean sub numele „Sorbonica". Nu cred că Octav a beneficiat de alte mari avantaje de pe urma gloriosului său trecut de ilegalist. Cu prilejul epurărilor din 1952, a fost supus, ca atâția alți tovarăși, controlului dur al partidului, cu ocazia punerii la zid a grupului fracționist al Anei Pauker și al lui Vasile Luca, dar a ieșit basma curată. Și-a păstrat postul de la „Sorbonica" și a continuat să locuiască într-o garsonieră confortabilă din centrul Bucureștiului. Îmi aduc aminte că am însoțit-o acolo pe bunica, aflată în vizită cu cine știe ce treburi, și am fost uimit de un tablou agățat deasupra patului. Reprezenta o femeie goală, destul de plinuță, care intra într-un râu să se scalde, aruncându-i spectatorului o privire ștrengărească peste umăr.

Gerul cumplit din 1954 a făcut să crape conductele de apă din acel imobil, motiv pentru care unchiul Octav a trebuit să se refugieze la noi. Găzduirea lui era, fără îndoială, un act de solidaritate familială, dar cu implicații ceva mai speciale. După ce Octav a fost numit și confirmat lector la Institutul Pedagogic, bunica Agripina a început să-l aprecieze foarte

mult. Le spunea tuturor că fratele ei, care făcuse studii strălucite la Paris, era profesor universitar și mare savant. Celor interesați (la un moment dat m-am numărat și eu printre ei) le arăta uneori singurele două articole științifice publicate vreodată de unchiul Octav. Era vorba de două extrase minuscule din *Analele de istorie literară ale Academiei RPR*, unul referitor la „Umor și luptă de clasă la Creangă", altul despre „*Balada morții* și pesimismul burghez la Topîrceanu". Bunica a încercat, în împrejurările politice dificile care o afectaseră la sfârșitul anilor '40 (soț urmărit de Securitate, ginere închis ca dușman al poporului etc.), să găsească în fratele ei un sprijin, dar s-a lovit mereu de zidul impenetrabil al principiilor luptei de clasă. „Un adevărat comunist nu are familie, mai ales dacă familia numără printre membrii ei dușmani ai poporului, și, în plus, prostul obicei al pilelor este o sechelă a mentalității mic-burgheze!" ar fi declarat el în mai multe rânduri.

Găzduirea unchiului Octav la noi în timpul acelei ierni grele conținea o lecție tacită din partea bunicii mele, prin care voia să-i demonstreze că, *atunci când era vorba de familie*, lupta de clasă nu mai avea sens. Bunica Agripina era catolică (mai exact, greco-catolică), și principiile ei erau de altă natură: compasiunea, exemplul bun, operele de caritate. La toate astea se adăuga o anumită artă, destul de subtilă, a culpabilizării tăcute.

Îmi amintesc totuși că bunica găsise un alt mijloc de a fi ajutată de fratele ei bolșevic, un mijloc care corespundea, ca să spunem așa, resturilor unei ideologii comune. La începutul anilor '50, când era o problemă să-ți procuri alimente, bunica stabilise cu fratele ei, profesor universitar și savant celibatar, să-i asigure contra cost masa de prânz. Unchiul Octav sosea deci la 12 fix să ia prânzul, singur (restul familiei prânzea spre

ora 13). Mânca în tăcere, cu nasul vârât în farfurie (era foarte miop). De exemplu, o *Knödelsuppe* era 2 lei, *Wienerschnitzel* 3,50 lei, o clătită cu dulceață de vișine 1,50 lei – numai feluri care-i aduceau aminte de copilăria lui transilvăneană. În timp ce-și consuma meticulos masa, nu dădea vreun semn de plăcere gurmandă sau de recunoștință, fiind foarte atent, ca adept al materialismului dialectic marxist-leninist, la aspectele concrete ale afacerii. Această concentrare asupra elementelor materiale se traducea adeseori la frate și la soră printr-o discuție de genul:

— De ce-mi ceri 7,50 lei pentru masa asta? N-am convenit că o *Knödelsuppe* e 2 lei, un *Wienerschnitzel* 3,50 lei și o clătită cu dulceață de vișine 1,50? Asta face în total 7 lei, nu 7,50.

— Da, așa este, dragă Octav, îi replica bunica Agripina, numai că nu știu dacă ai observat că azi am pus un ou în *zupa* ta. Or, un ou costă 50 de bani, de unde totalul de 7,50 lei.

— Aha, spunea unchiul Octav, care nu observase, după câte se părea, oul din *Knödelsuppe*.

Își vâra nasul în portmoneu (cu exact același gest ca bunica atunci când căuta bacșișul pentru factorul care-i aducea *penzia*) ca să scoată 50 de bani, pe care-i adăuga atent la cei 7 lei datorați pentru prânz.

La moartea lui, Octav mi-a lăsat moștenire, nu știu de ce, frumosul lui *secrétaire* Biedermeier. Nu prea aveam ce face cu el. Bunica a insistat să-l iau, m-am împotrivit, ea a perseverat, am cedat. L-am dat să fie restaurat de un specialist, care a deschis, cu această ocazie, unul din sertarele blocate de mult timp. Cuprindea o parte din arhiva personală a unchiului Octav. Majoritatea hârtiilor proveneau din anii petrecuți la Paris. Erau o mulțime de tăieturi din ziare cu reclame la diverse leacuri pentru tot soiul de boli. Erau

decupate și anunțuri în care un student român căuta companie feminină pentru conversații private în franceză. Dar mai ales erau o mulțime de „pneumatice“, adică niște bilețele pe hârtie albastră și ușoară, pe care la Paris le expediai în oraș prin niște țevi mari cu aer comprimat. Majoritatea conțineau scurte mesaje de la o anume Fifi, care anunța, de pildă, că nu poate veni la întâlnire din cauza unei mătuși suferinde ce-i reclama imperios prezența. Cel mai adesea, Fifi se interesa de durerile de stomac ale drăguțului ei Octav și își termina mesajele cu sărutări tandre. Aceste detalii m-au impresionat oarecum, altele, pe care prefer să le trec aici sub tăcere, m-au făcut mai degrabă să mă simt jenat. În același sertar se găsea copia dactilografiată a unei scrisori adresate Ministerului Instrucțiunii Publice al Republicii Populare Române în 1954. Cum de astă dată e vorba de un document oficial, al cărui original se mai află, poate, în arhivele bucureștene, mă simt îndreptățit să încalc regulile confidențialității, luându-mi libertatea de a-i transcrie aici conținutul:

Tovarășe Ministru,
Subsemnatul, Octavian X, lector la Institutul Pedagogic din București, mă adresez dumneavoastră pentru a protesta împotriva unei mari nedreptăți care mi s-a făcut recent. Sunt membru de partid din 1921 și am cunoscut anii grei și întunecați ai luptei de clasă în ilegalitate (referințe la tovarășii Petculescu și Petroveanu). Am o diplomă în filozofie, obținută la Universitatea din Paris (Sorbona) în 1923. Subiectul lucrării mele de licență a fost „Gândirea dialectică la Hegel și Aristotel“. În timpul studiilor mele în capitala Franței, am frecventat doar cercurile progresiste și m-am ținut deoparte de orice influență a gândirii idealiste și mic-burgheze (referințe la tovarășii Petculescu, Petroveanu, precum și la tovarășul Dujardin, membru

al Partidului Comunist Francez). Este adevărat că teza mea se referea la filozofi premarxiști, dar am încercat să le supun gândirea unei critici dure, de pe pozițiile materialismului dialectic. Sunt, de asemenea, autorul câtorva lucrări științifice consacrate unor aspecte importante ale literaturii române. În articolul meu intitulat „Umor și luptă de clasă la Creangă", publicat în Analele de istorie literară ale Academiei RPR, *m-am străduit să demonstrez că bine-cunoscutul și apreciatul umor al marelui nostru clasic din secolul al XIX-lea conținea în realitate importante elemente progresiste și premonitorii. Este adevărat că marele nostru scriitor era limitat de originile lui sociale, dar trebuie să recunoaștem că nu putea fi la curent, în momentul în care și-a scris „basmele populare", nici cu gândirea lui Karl Marx, fiindcă nu avea acces la limba germană, nici cu gândirea leninistă, fiindcă farul gândirii noastre actuale, Vladimir Ilici Lenin, încă nu se născuse.*

*În schimb, în articolul meu „*Balada morții *și pesimismul burghez la Topîrceanu", am demascat din toate puterile mentalitatea acestui scriitor, vlăstar tardiv și decadent al mișcării simboliste care, sub aparența unei ironii fine, nu face decât să semene confuzia în rândul maselor populare, care nutresc față de el o inexplicabilă simpatie. Demonstrația mea a fost bine primită de critica progresistă din patria noastră (vezi, de exemplu, citarea pozitivă a articolului meu din manualul de* Literatura română pentru clasa a X-a *de către tovarășul Ovidiu Pandurache, pagina 233).*

Tovarășe Ministru, în ciuda angajamentului meu și în ciuda activității mele științifice menționate mai sus, la începerea anului școlar 1954, în locul cursului de literatură română modernă, rectoratul Institutului Pedagogic din București mi-a repartizat un curs de limba română pentru studenții coreeni. Sunt perfect conștient de suferințele poporului coreean, care duce o luptă eroică împotriva imperialismului american. Sunt

perfect conștient că studenții coreeni care se află în țara noastră sunt, majoritatea, orfani de război și că au tot dreptul la o predare de calitate a limbii române. Îmi permit totuși să precizez că studiile mele universitare (la nivel doctoral) efectuate la Sorbona, sub îndrumarea profesorului de orientare progresistă Mario Roques, nu vizau chestiuni de limba română, ci o temă cu profunde implicații ideologice și literare („Cosmos și revoltă în basmele populare ardelenești"). Consider, tovarășe Ministru, că toate competențele mele mă recomandă mai degrabă pentru un lectorat de istorie literară decât pentru predarea limbii române unor începători. Sunt gata să le predau atât studenților români, cât și fiilor eroicului popor coreean literatura modernă a țării noastre, aducându-mi astfel modesta contribuție la înfrățirea între popoare.

În discuția pe care am avut-o, la cererea mea, cu tovarășul rector al Institutului nostru Pedagogic, profesorul Puiu Bob mi-a făcut mai multe reproșuri referitoare la activitatea mea în cadrul institutului nostru. Primul se referea la faptul că unii studenți care au frecventat anul trecut cursul meu de literatură română modernă s-ar fi plâns de vocea mea prea monotonă, de dicția defectuoasă și că eram mereu cu ochii în notițele mele. Aș vrea ca prin prezenta, tovarășe Ministru, să-mi fac autocritica și să promit că mă voi strădui să ameliorez ritmul și dicția prelegerilor mele. Vreau totuși să vă semnalez că sala în care mi-am ținut cursurile anul trecut (sala 203 a clădirii din Pitar Moș) era foarte slab iluminată (bec electric de 25 de wați), ceea ce îngreuna ilustrarea expunerilor mele cu citate adecvate. Pentru că sufăr de o miopie accentuată, eram obligat să-mi țin hârtiile foarte aproape de ochi, ca să văd mai bine, ceea ce poate că a provocat o impresie neplăcută tovarășilor studenți. I-am prezentat toate acestea, în spiritul principiilor criticii și autocriticii comuniste, tovarășului profesor Puiu Bob, care mi-a răspuns că toate sălile imobilului din Pitar Moș sunt dotate cu becuri de 25 de wați și că nu se poate face o excepție.

Vă rog prin prezenta, tovarășe Ministru, să binevoiți a dispune ca cei în drept să-mi atribuie din nou cursul de literatură română modernă. Rog, de asemenea, ca una dintre sălile din Pitar Moș să fie dotată cu un bec de 40 de wați, ceea ce mi-ar permite să ilustrez acest curs cu citatele adecvate din marii noștri clasici, în beneficiul studenților noștri români și coreeni.

Trăiască lupta împotriva imperialismului!

Trăiască lupta pentru pace!

Trăiască victoria mondială a proletariatului!

Octavian X...,
lector la Institutul Pedagogic din București
București, 15 septembrie 1954

Nu știu dacă prin această petiție unchiul Octav obținuse rezultatul dorit, și nu am idee căror studenți și ce materie anume a predat în anul universitar 1954–1955. Nu știu nici dacă tanti Margot, care a împărțit cu el salteaua în acea iarnă grea, era la curent cu necazurile lui. Înclin mai degrabă să cred că nu, fiindcă avea și ea propriile griji, pe care încerca să le alunge citind – pentru a câta oară? – în versiune originală *Gone with the Wind*, ca să nu piardă uzul englezei, având în vedere că limba asta, spunea ea, va domina lumea.

Tanti Margot era sora mai mică a bunicului meu din partea mamei. O chema de fapt Margareta, dar a devenit repede Margot, prin transformarea aproape naturală la care erau supuse toate fetele de la pensionul Notre-Dame de Sion din Tecuci, unde a fost educată. Tecuci era reședința unui județ în care familia ei poseda importante proprietăți agricole. La pensionul Notre-Dame a învățat o franceză perfectă, limbă pe care a stăpânit-o întotdeauna mai bine decât româna. Slabă, cu ochi mari, albaștri și nas mai degrabă proeminent, cu o replică promptă și inteligentă, îmi închipui că în

tinerețe, fără să fie cu adevărat drăguță, nu era lipsită de un oarecare farmec. De altminteri, în ciuda vârstei, continua să aibă un aer șăgalnic, care ne-o făcea simpatică nouă, copiilor.

Pe la nouăsprezece ani, s-a îndrăgostit de un tânăr locotenent de aviație, Aurelian, iar Aurelian s-a îndrăgostit și el nebunește de ea. În serile de vară, „pilotul lui Margot", cum îl numeau celelalte eleve de pension (evident, geloase), apărea pe cer cu bimotorul lui, zburând deasupra pensionului Notre-Dame. La 1 august 1916, s-au căsătorit. Margot avea douăzeci și unu de ani, Aurelian douăzeci și șase. Pe 28, în aceeași lună, România și-a rechemat ambasadorul de la Viena, intrând astfel în Primul Război Mondial, alături de Antantă. Asta ca să dobândească Ardealul, socoteau parlamentarii și ziarele.

— Ce-mi pasă mie de Ardeal, a declarat Margot (mulți ani mai târziu, spunea: „O doamnă nu poate spune: «Mă doare-n cot!» «Ce-mi pasă» încă mai merge!"). Ce-mi pasă mie de Ardeal, eu îl vreau pe Aurelian al meu!

Aproape doi ani, seară de seară, l-a rugat pe Dumnezeu să vegheze asupra lui, cu mâinile strâns împreunate și lacrimi în ochi. În aprilie 1918, cu câteva zile înaintea Păcii de la București, avionul lui Aurelian a fost doborât. Margot a vrut să se sinucidă, dar a fost salvată. Tatăl ei, general al Armatei Regale, a dus-o cu el la Paris „ca să-și mai schimbe gândurile". Acolo și-a revenit, dar când a sosit vremea să se întoarcă, i-a spus tatălui ei: „Să mă întorc acolo? Niciodată! Rămân aici!"

Nu era ușor să-i ții piept generalului. Fratele ei, îndrăgostit de vioară, nu reușise. Ea, da. La douăzeci și trei de ani, cu o pensie de văduvă de război care, la rata de schimb a vremii, era considerabilă, nu depindea de nimeni, așa că generalul s-a întors singur acasă.

Soția lui Paul Morand, prietenă de tinerețe a mamei lui Margot, impresionată și neliniștită în același timp, veghea

asupra tinerei văduve. La sfaturile ei, Margot a închiriat un apartament („mic, dar șic“) pe rue Claude-Lorrain, în arondismentul 16, și a început „să iasă în lume“. Nobilimea franco-română era bine instalată la Paris. Faptul că provenea din mica aristocrație moldo-valahă și, poate mai mult decât atât, franceza ei perfectă și farmecul personal i-au deschis toate ușile. A știut totuși să-și păstreze poziția de însoțitoare, ba chiar de prietenă amuzantă și independentă, a marilor doamne care organizau recepții în *faubourg* Saint-Honoré și a dat dovadă de fler în momentele dificile. În conflictul, de acum celebru, dintre Ana de Noailles (născută Brâncoveanu) și Martha Bibescu (născută Lahovary), a știut să ia partea celei de a doua, fără s-o ofenseze prea tare pe prima.

— Ana de Noailles, ce plictiseală! ne spunea ea mai târziu. Nu mi-a plăcut niciodată poezia asta edulcorată și siropoasă ca vinul numit Lacryma Christi! Brrr!

Și făcea o mutră dezgustată. Apoi continua:

— Martha, cel puțin, nu rămânea toată ziua în pat, lamentându-se. Știa ce vrea și cum să le vorbească mai-marilor acestei lumi! Literatura ei era cu totul altceva! Și apoi, nu părea că vine din secolul trecut, ca Ana.

Se ținea la curent cu toate noutățile de la Paris, chiar și cu lucrurile cele mai futuriste (mai târziu am înțeles că pentru tanti Margot tot ce era posterior impresionismului, care-i plăcea mult, era „futurism“).

— Odată, a continuat ea, am însoțit-o pe Martha în *impasse* Ronsin, la atelierul lui Brâncuși. Ne-a arătat ultima lui creație, aflată încă pe o măsuță de sculptură, acoperită cu o pânză. Apusul soarelui scălda atelierul într-o lumină aurie care pătrundea printr-o lucarnă. Brâncuși a împins cu degetul măsuța, care a început să se învârtească în jurul axului, apoi, cu un gest rapid, a ridicat pânza. A fost ceva magic: o pasăre strălucitoare, ușoară ca un fulg, zbura sub

ochii noștri. Știți că nu mă dădeam în vânt după futurism! Dar asta...! Cred că două americance, care au sosit puțin mai târziu și în fața cărora Brâncuși a repetat figura, au cumpărat pasărea.

— Și Proust? întrebam noi, după câțiva ani, știind că autorul *Căutării timpului pierdut* a fost multă vreme foarte îndrăgostit de Anton Bibescu, vărul Marthei. L-ai cunoscut pe Proust, tanti Margot?

— Aproape! răspundea ea.

— Cum adică, „aproape"? Când e vorba de o persoană, o cunoști sau nu. Nu poți spune că „aproape" o cunoști!

— Era cât pe ce să-l cunosc, dar a murit, spunea atunci tanti Margot.

Și ne povestea următoarea întâmplare, care cred că-i inventată, fiindcă e prea frumoasă:

— Într-o seară – trebuie să fi fost în primăvara lui 1922 –, ieșind de la teatru, Antoine spune: „Ce-ar fi să-i facem o vizită scumpului Marcel? Cam pe la ora asta se trezește de obicei". Mergem deci pe rue de Courcelles, sunăm și deschide o femeie cu aer de câine fidel. Am aflat pe urmă că era bona lui, o anume Céleste, care se pare că a și scris o carte despre stăpânul ei. „Da, a zis ea, domnul Proust s-a sculat, dar nu primește pe nimeni." Și a adăugat: „Noaptea trecută a avut iar o criză..." „Spuneți-i că prințesa Bibesco și vărul ei vor să-l vadă!" a insistat Anton. Femeia a dispărut și a revenit după câteva clipe: „Domnul Antoine poate intra, a zis ea, dar le roagă pe doamne să fie bune și să aștepte. Se teme de parfumul lor!"

În anii care au urmat, Margot a devenit tot mai independentă. Bănuiesc că a avut mai multe legături, și știu că una dintre ele, cu un anume Lulu, a fost de lungă durată. Era mai degrabă discretă în privința vieții ei sentimentale, dar îmi aduc aminte că mai târziu mi-a zis într-o zi, parcă în

treacăt: „Am avut o singură mare dragoste. Soțul meu, Aurelian. Ceilalți..." Și a tăcut.

A trăit la Paris vreo douăzeci de ani. A călătorit în Europa și în toată lumea. La fiecare doi sau trei ani, venea cu Orient Expressul în România, să-și viziteze familia, la care nu rămânea mai mult de o săptămână sau două. Iubea în schimb Italia – mai ales Roma, Florența și Capri, fiindcă, spunea ea, Veneția prea era ca o „carte poștală" –, Grecia (mai ales Capul Sounion, pentru luna plină) și Elveția, unde mergea adeseori iarna, la Saint-Moritz. Vorbea mai multe limbi, printre care engleza (bine), italiana (puțin) și germana. Despre această limbă, zicea – strâmbându-se disprețuitor – că toate cunoștințele ei nu depășeau „germana de bucătărie". Noi, copiii, obligați să vorbim franțuzește cu ea și germană cu Märi, *Kinderschwester* a noastră, și cu bunica Agripina, nu știam cum să interpretăm expresia asta. Germana lui tanti Margot era o „germană de bucătărie" din cauză că ea nu se putea exprima în această limbă în mod rafinat (cum făcea în franceză și chiar în engleză) sau din cauză că limba germană nu putea să exprime gânduri nobile sau sentimente profunde? Cred că tanti Margot se gândea la a doua variantă. În plus, bănuiesc că la criticile ei se adăuga un motiv foarte personal: nemții erau cei care doborâseră bimotorul lui Aurelian în Carpați în 1918, același bimotor și același Aurelian care făceau tumbe deasupra pensionului Notre-Dame de Sion din Tecuci.

În ciuda tuturor neajunsurilor, tanti Margot știa să se poarte cum se cuvine. O singură dată s-a lăsat în voia unor sentimente de evidentă ostilitate, dar a făcut-o cu atâta finețe, încât partea vizată nici măcar nu și-a dat seama. Scena s-a petrecut în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, pe când traversa Austria, încorporată acum în al Treilea Reich,

când un ofițer german i-a cerut permisiunea să se așeze la masă, în vagonul-restaurant din Orient Express.

— Vă rog, i-a spus ea ofițerului în franceză, sunteți la dumneavoastră acasă!

Încurajat de acest semn de amabilitate, ofițerul a întrebat-o (în franceză) dacă ar deranja-o să-și aprindă o țigară.

— Nu știu, domnule, a spus ea, fiindcă până acum nimeni n-a îndrăznit să facă una ca asta în prezența mea!

Ușor surprins, ofițerul a pus din nou în buzunar tabachera și a spus („în franceza lui de neamț"):

— Zunteți o vemeie înțeleabtă!

— *Vemeie*, da, a replicat Margot, dar nu chiar așa de *înțeleabtă*!*

Apoi s-a ridicat spunând:

—Permiteți-mi, domnule, să trec!

Această istorioară, dincolo de faptul că era amuzantă, ne mira destul de mult, fiindcă o văzusem întotdeauna pe tanti Margot fumând țigări fără filtru, pe care le punea într-o țigaretă „ca să nu se îngălbenească degetele". Așa că am întrebat-o, inevitabil:

— Pe atunci nu fumai, tanti Margot?

La care ea ne-a răspuns:

— Ba da, sigur că fumam, dar niciodată în tren. Și apoi... în compania unui ofițer german! Cum vă puteți închipui așa ceva?

Lulu era căsătorit, și nu putea divorța, fiindcă soția lui, suferindă, se afla de mulți ani la o clinică din Elveția și „nu voia s-o părăsească așa", spunea Margot. „De altminteri", adăuga ea în rarele momente când ni se confesa, „nu știu dacă, liber

---

* Joc de cuvinte în original: *sage femme* înseamnă „femeie înțeleaptă" și „moașă" (*n.t.*).

să fi fost chiar, m-aș fi măritat cu el. Țineam prea mult la independența mea!“

Joia, organiza două mese de bridge în apartamentul ei din rue Claude-Lorrain. Lulu angaja un *traiteur* care, către nouă seara, aducea o cină rece ușoară (somon, caviar, șampanie, pișcoturi). Cu puțin înainte de miezul nopții, prietenii plecau. Lulu își lua rămas-bun sărutându-i mâna și se retrăgea împreună cu ceilalți invitați, revenind, singur, zece minute mai târziu. „Toată lumea știa că sunt amanta lui, comenta tanti Margot, dar niciodată n-ar fi avut lipsa de tact să nu plece odată cu ceilalți. Am făcut turul lumii împreună, dar chiar și pe pachebot aveam cabine separate. Asta nu înseamnă că nu eram apropiați, ba chiar foarte apropiați. Odată, după o mică ceartă, camerista mea, o fată mai prostuță, și-a permis să fie impertinentă cu mine și m-a amenințat: «O să-i spun lui domnu' că ați dormit, cât era el în călătorie, cu cămașa de noapte de mătase pe care v-a făcut-o cadou de Crăciun». La care i-am răspuns pe loc: «Află, fetițo, că atunci când domnu' e aici dorm în pielea goală!» Firește, am concediat-o pe biata creatură fără să stau prea mult pe gânduri.“

Evident, tanti Margot ne-a povestit ceva mai târziu genul ăsta de întâmplări. În lungile seri de iarnă ale anului 1954 ne istorisea mai degrabă călătoriile ei în țările calde, în Brazilia și Cochinchina. Fratele meu, Adrian, spunea că fabulează. În ce mă privește, nu eram chiar atât de sigur. Aveam totuși o îndoială, așa că mi-am luat atlasul universal, care, cu planșele și hărțile lui geografice detaliate, devenise de la o vreme cartea mea preferată. Am căutat, vai!, fără succes Cochinchina.

— Inventezi, tanti Margot? am întrebat-o eu. Îmi spuneai ieri că cele mai frumoase nopți de vară erau cele din Cochinchina, că stelele păreau atât de grele și de joase, de parcă erau aici, la îndemână, pe plafonul sufrageriei, și că apa

Oceanului Indian scânteia de la miile de organisme acvatice minuscule care formau planctonul. Dar n-am găsit Cochinchina în atlasul meu, mă tem că țara asta nu există!

— Dă-mi atlasul, băiete, a spus tanti Margot cu o mină severă.

L-a răsfoit și a reluat:

— Atlasul tău e prea nou. E un atlas comunist. Uite, asta-i Cochinchina; prin locurile alea aproape că poți atinge cu mâna stelele care se reflectă pe suprafața netedă a oceanului. Numai că acum se numește Indochina, sau Vietnam și... (vocea i-a devenit deodată tristă)... azi e război acolo. Mai bine să-ți povestesc călătoria mea în Brazilia.

Ca să meargă în „Cochinchina", tanti Margot luase pachebotul de la Marsilia, trecuse prin strâmtoarea Gibraltar, făcuse escală la Casablanca, navigase de-a lungul coastelor Africii, făcuse escală la Cape Town, în Mozambic, Madagascar, Bombay, Calcutta și Singapore. În schimb, ca să ajungă în Brazilia, se îmbarcase pe *Queen Mary* în portul Le Havre și traversase Atlanticul, fără escală, până la Rio de Janeiro.

— Au fost și furtuni? o întrebam noi.

— Din fericire, nu! Oceanul era calm în acel anotimp. Ziua jucam tenis, sau ne uitam la balene, seara luam cina și dansam, iar cei care n-aveau chef de dans puteau să vadă un film în sala de cinema.

— O sală de cinema pe vapor?

— Da, sigur, dar trebuie să înțelegi că vaporul era mare cât un oraș. Erau terenuri de tenis, o piscină, magazine...

— Și puteai să-ți cumperi din magazine tot ce voiai? întreba verișoara mea Clarisa.

— Firește, dacă aveai bani, răspundea tanti Margot, adăugând: dolari, franci sau lire, se înțelege de la sine.

— Și dacă o minge de tenis cădea în apă, cine se ducea după ea? întreba fratele meu, Adrian.

— Luau un puști impertinent ca tine și-l aruncau peste bord, răspundea tanti Margot privindu-l țintă în ochi.

— Și balenele cum erau, albe sau negre? mă aventuram eu să întreb.

— Albastru închis, aproape negre. Balenele albe sunt foarte rare, băiete. Eu una n-am văzut niciodată, dar știu că există. Sper să ai tu norocul să le vezi într-o bună zi.

În luna mai 1940, tanti Margot a luat Orient Expressul ca să ajungă la căpătâiul surorii ei aflate pe moarte, la Sibiu. Acolo a aflat, trei săptămâni mai târziu, că nemții intraseră în Paris. La sfârșitul lui iunie, sora ei a murit, iar rușii au invadat Basarabia. La sfârșitul lui august, Ardealul de Nord – da, Ardealul pentru care murise Aurelian – a fost anexat din ordinul lui Hitler la Ungaria. În luna septembrie, regele Carol II de Hohenzollern a fost silit să abdice și a părăsit țara împreună cu detestata Elena Lupescu. La 10 noiembrie, în același an, un cutremur extraordinar de puternic a zguduit Bucureștiul.

Planeta înnebunise. Tanti Margot avea patruzeci și cinci de ani. Nici vorbă să se întoarcă în Parisul ocupat de nemți. De altfel, pensia ei de văduvă de război nu mai avea valoarea de altădată. Și poate că Lulu… Dar în această privință n-am informații. Pe scurt, tanti Margot s-a instalat la București, unde a cumpărat o garsonieră frumoasă în centru, în Blocul Wilson, rămas intact după cutremurul de la 10 noiembrie. Se simțea puțin singură în orașul ăsta pe care abia îl cunoștea, dar, din fericire, Martha Bibescu, buna ei prietenă, se întorsese și ea, stabilindu-se nu departe de capitală, în magnificul palat de la Mogoșoaia, proprietatea strămoșilor ei, Brâncovenii, decapitați de turci în 1714 pentru înaltă trădare, palat pe care-l restaurase și unde se reunea la acea vreme mica ei curte. Tanti Margot se ducea acolo când putea, ceea ce făcea

ocupația germană cât de cât suportabilă. Dar la sfârșitul lui august 1944 rușii au invadat Bucureștiul și lucrurile au luat o întorsătură proastă. Margot s-a baricadat două săptămâni în garsonieră. După ce situația s-a calmat, a mai mers din când în când la Mogoșoaia, dar numai când Martha Bibescu îi trimitea o mașină. Acolo, la o cină, a făcut cunoștință cu un tânăr divorțat, prințul Lionel Negrescu. Soția lui, de origine germană, fugise cu trupele de ocupație, lăsându-l singur cu trei copii. Dacă ar fi rămas, ar fi ajuns în Siberia. Prințul avea treizeci și șapte de ani, Margot patruzeci și nouă, dar părea mult mai tânără. La sfârșitul lui 1945, grație intervențiilor ambasadorului elvețian, Martha Bibescu a putut părăsi în sfârșit țara, donându-și palatul (inclusiv parcul, sera cu orhidee și lacul cu lebede) statului român. Din fericire, înaintea războiului, își pusese smaraldele într-o bancă din Africa de Sud și își păstrase apartamentul parizian din Île Saint-Louis.

— Rămâi cu Negrescu, i-a spus ea lui Margot în ajunul plecării. E singura ta șansă!

Margot a ascultat-o. L-a convins pe Lionel să ia exemplu de la Martha și să-și transforme vila din București – cu imensa ei bibliotecă de cărți vechi, colecția de porțelanuri de Saxa, lampadarele Tiffany și colecția Gallé – în muzeu public. Statul a pus drept condiție suplimentară ca Negrescu să doneze definitiv Muzeului Național de Istorie Naturală marea lui colecție de fluturi africani. Negrescu a acceptat târgul, a renunțat la fluturi și a obținut dreptul să locuiască împreună cu familia lui la etajul superior al casei. Nici vorbă să se instaleze și Margot. Mama lui Lionel, care era doar cu câțiva ani mai în vârstă decât ea, locuia acolo, ceea ce ar fi constituit un inconvenient. Din fericire, avea garsoniera ei din Blocul Wilson și, datorită lecțiilor particulare de franceză,

își putea rotunji pensia de văduvă de război, care se dovedea tot mai neînsemnată.

Dar într-o zi, când s-a întors acasă după o lecție de franceză, și-a găsit ușa forțată și locuința ocupată de familia unui funcționar al partidului, care i-a spus, pe un ton categoric, că se afla în posesia unei „repartiții oficiale" (a și fluturat-o sub ochii holbați ai lui Margot), că timpul „ploșnițelor burgheze" trecuse și că se putea socoti norocoasă pentru că-i fusese „repartizată" o cameră de bonă la subsolul aceluiași Bloc Wilson, unde efectele doamnei lipitori fuseseră deja transportate. Margot a coborât la subsol, a luat în stăpânire camera de bonă și, pentru întâia dată după zeci de ani, a plâns.

Din fericire, donându-și fluturii africani Muzeului de Științe Naturale, Negrescu putuse păstra un alt privilegiu, care s-a dovedit salvator. Era vorba de o casă la țară, nu foarte departe de București, care avea o grădină de legume, un hectar de vie, o livadă de pruni, cireși, meri și vreo zece stupi. La început, când Margot mai avea încă garsoniera, își petreceau acolo verile. Acum au decis să se instaleze tot anul, revenind în oraș doar câteva săptămâni, iarna, constrânși de frig. Margot se întorcea atunci în subsolul ei, dar ne vizita cât putea de des, „ca să-și încălzească inima și oasele", spunea ea, în vreme ce Lionel locuia cu copiii și mama lui la etajul superior al vilei-muzeu.

Încetul cu încetul, „ferma" a devenit o sursă de venituri modeste, dar care le permiteau să supraviețuiască. Lionel a început să cultive cu grijă livada, în timp ce tanti Margot a instalat în spatele casei un coteț de păsări și o crescătorie de iepuri de angora. Într-o zi, vrând să-l ajute pe Lionel să altoiască un cais pe un piersic, s-a rănit foarte tare la un deget, care s-a infectat. A fost nevoie să i se taie o falangă, și a

suferit mult, nu atât din pricina durerii, cât a mutilării. A început să poarte mănuși, mai ales când ieșea la cumpărături în oraș. Vara, purta mănuși din dantelă albă (o rămășiță a garderobei pariziene, fără doar și poate). Îmi amintesc că eram întotdeauna frapat de falanga lipsă și de faptul că mâinile ei deveneau tot mai noduroase, traversate de vene tot mai proeminente.

Toamna, însoțită de Lionel, mergea la piață, unde vindea fructe, miere, nuci și lână de angora. Se înscria întotdeauna pe listele gospodăriei colective vecine, ceea ce-i permitea să utilizeze, o zi și o noapte, alambicul comunal, ca să transforme câteva sute de kilograme de prune în câteva zeci de litri de rachiu minunat, „tare și limpede ca o rază de soare“, pe care-l vindea sau îl dădea la schimb, păstrând întotdeauna câteva sticle pentru invitați sau pentru plăcerea ei.

Cu excepția toamnei, când era „prea ocupată ca să primească oaspeți“, își rezerva sfârșiturile de săptămână pentru viața socială. Mergeam adeseori în vizită la ea, de obicei cu bicicleta (două ore dus, două ore întors), dar merita osteneala, fiindcă ne împăcam de minune cu copiii lui Negrescu, ceva mai mari decât noi, cu care hoinăream pe câmpuri și în pădurea învecinată și ne scăldam în iaz. Duminica, mai cu seamă, încercam să dispărem, fiindcă tanti Margot și unchiul Lionel organizau două mese de bridge și își așteptau prietenii.

Invitații soseau cu autobuzul local, mereu aglomerat, sau cu vreun automobil de dinaintea războiului, care scotea fum și scârțâia din toate încheieturile. Doamnele purtau pălării de pai cu boruri largi, cum nu vedeai niciodată în oraș, iar bărbații canotiere. Noi ne evaporam rapid, fiindcă „invitații“ ni se păreau cu toții puțin ramoliți, vorbeau mult despre politică și nu aveau, la urma urmei, nimic amuzant.

Îmi amintesc că le aduceau adeseori gazdelor *L'Humanité*, singurul ziar francez care intra în țară, și că tanti Margot îl devora. Îi plăcea mai ales numărul de la sfârșitul săptămânii, datorită paginilor culturale, pe care le citea când rămânea singură, seara, în compania unui pahar de rachiu. N-aveam voie s-o deranjăm, şi chiar unchiul Lionel o lăsa în pace, preferând să joace cărți cu noi. Uneori, invitații îi aduceau un roman franțuzesc zdrențuit sau o carte polițistă rufoasă din colecția „Masca", dar tanti Margot prefera să citească marile romane. Avea un cult pentru o saga canadiană în mai multe volume, intitulată *Jalna* și scrisă de Mazo de la Roche, care istorisea viața pionierilor din „lumea nouă", dar cartea ei de căpătâi rămânea, bineînțeles, *Pe aripile vântului* de Margaret Mitchell. N-am nici o îndoială că imaginea Tarei, domeniul-refugiu al lui Scarlett O'Hara, o fascina, după cum sunt sigur că citea și recitea romanul ăsta în engleză nu doar datorită lecției de viață pe care o cuprindea, ci și ca să nu uite limba „care era pe cale să cucerească lumea", cu gândul secret de a nu fi luată prin surprindere atunci când americanii, în care credea, ca bunica Agripina și ca atâția alții, aveau să debarce.

Asta era cartea pe care tanti Margot o luase cu ea în iarna grea a anului 1954 și pe care o citea seara, lungită pe salteaua împărțită cu unchiul Octav, în vreme ce el adnota *Metafizica* lui Aristotel. Din fericire, aveau pături separate, ceea ce le permitea, după ce marea plafonieră era stinsă și după ce-și urau politicos noapte bună, să se ghemuiască fiecare în coconul lui, cufundându-se în propriile-i vise.

După ce ieșeam din casă

După ce ieșeam din casă, luând-o pe strada Andrei Mureșanu („poet român, 1816–1863") spre stânga, ajungeam din câțiva pași în Piața Confederației Balcanice. Centrul pieței era ocupat de o mică grădină împrejmuită de un gard viu gros de forsiția, a cărei înflorire, în aprilie, vestea sosirea incontestabilă a primăverii. În mijlocul grădinii trona, pe un frumos soclu de piatră, bronzul Lupei Capitoline care-i alăpta pe Romulus și Remus. Era un dar făcut în 1906 de regele Victor Emanuel III lui Carol I de Hohenzollern, cu prilejul aniversării a patruzeci de ani de domnie în principatele dunărene. Inscripția care celebra evenimentul fusese ștearsă de noile autorități; aflasem acest detaliu de la una dintre mătușile mele, fostă profesoară de istorie la liceu.

Tanti Eugenia a fost, cât a trăit (a murit la o sută de ani, prin 1970), păstrătoarea memoriei istorice a întregii familii. Locuia la câteva străzi distanță, spre stadionul Dinamo, împărțind un mic apartament cu tanti Jeni, fostă profesoară de franceză. Adevărul este că nu făceau parte din familie în sensul strict al cuvântului, dar ne obișnuiserăm cu prezența lor de când ne născuserăm.

Amândouă fuseseră profesoare la Școala Normală din Cluj. Sosiseră în capitala Transilvaniei din „Vechiul Regat", în 1919 sau 1920, odată cu bunicul, el ca să reorganizeze Facultatea de Medicină, ele ca să reorganizeze învățământul

secundar în limba română. Între cele două profesoare de liceu și profesorul universitar s-a înfiripat o mare afecțiune, care a rezistat tuturor încercărilor. Cea mai grea dintre ele a fost provocată de unul din romanele bunicului meu, în care apăreau două învățătoare legate de o prietenie specială. Li s-a părut atunci că se recunosc în acele portrete, și numai marea tandrețe cu care autorul își învăluise personajele romanești, precum și o discuție nocturnă în care autorul a vorbit îndelung, printre altele, despre datele alchimice ale oricărei scriituri au putut salva, ba chiar spori, atașamentul lor de acum înainte de neclintit. În 1940, în momentul Dictatului de la Viena, ele ieșiseră deja la pensie, așa că, forțate de iminenta ocupație maghiară a Transilvaniei de Nord, s-au întors la București, în vreme ce bunicul s-a refugiat la Sibiu, ca decan al Facultății de Medicină, mutată de nevoie în frumosul burg.

În copilărie, multă vreme am crezut că Jeni și Eugenia erau surori, și nimeni n-a găsit de cuviință să risipească această neînțelegere, ceea ce ar fi fost de altfel foarte dificil, pentru că omofonia prenumelor lor și frapanta lor asemănare le îmbina într-un soi de făptură bicefală. Pe lângă asta, cum să le explici copiilor legătura secretă și impenetrabilă care le unea pe aceste două doamne în vârstă într-un plural nediferențiat, încât toată lumea le numea adeseori „Jeniile", sau poate, cine știe, „Geniile"?

Mi le amintesc ca pe două ființe mărunțele, care ne sărutau cu entuziasm de fiecare dată când le vizitam (de multă vreme nu mai ieșeau din casă), înțepându-ne puțin cu perii care, odată cu timpul, crescuseră pe buza superioară a uneia și pe bărbia celeilalte. Dar acest mic inconvenient avea până la urmă puțină importanță, fiindcă ne lăsam repede vrăjiți de căldura pe care o transmiteau ochii lor vioi, precum și de nenumăratele istorisiri venite din secolul trecut, a căror

exactitate o verificau uneori, cu gesturi rapide, în *Le Grand Larousse illustré*, care trona pe o etajeră. Aveau radioul mereu deschis, ceea ce le permitea să fie la curent cu tot ce se întâmpla în lume, de la evenimentele din Algeria sau Congoul belgian până la primul zbor al omului în spațiu.

Tanti Eugenia, la care alergasem să caut informații cu ocazia unei compuneri școlare despre „statuile din capitala noastră socialistă", mi-a oferit generos o minunată dulceață de trandafiri, lângă un pahar cu apă foarte rece („ca să-i mai taie din gustul dulce"), și mi-a explicat istoria și semnificația Lupoaicei, cu citate abundente din Titus Livius, sfătuindu-mă să trec sub tăcere faptul că era un dar regal. Mi-a propus ceva de genul „dar al poporului italian pentru poporul român, ca semn al frăției latine", frază pe care am adoptat-o cuminte, spre fericirea carnetului meu de note. Era o epocă de criză identitară pentru Romania: după ce mai bine de un deceniu se străduise să cultive legăturile care o alăturau „marii familii a popoarelor slave", descoperea atunci, la începutul anilor '60, „adevăratele ei rădăcini istorice", care o propulsau drept „avanpost al latinității în Europa de Est".

Dacă de la Lupoaică te îndreptai spre sud, luând-o pe Calea Dorobanților, treceai mai întâi de intersecția cu șoseaua Ștefan cel Mare, cunoscută de bucureșteni drept „roata lumii". Continuând în aceeași direcție, urmau Marile Bulevarde, artere largi datorită cărora Bucureștiul era poreclit „Parisul Balcanilor". Dacă, dimpotrivă, din Piața Confederației Balcanice și de la Lupoaică o apucai tot pe Dorobanți, dar în direcția nord-est, ajungeai, parcurgând o alee străjuită de stejari bătrâni, la Parcul de cultură și odihnă „I.V. Stalin".

Strada noastră, Andrei Mureșanu, era mărginită de niște tei magnifici care, la începutul verii, parfumau aerul. Când, ieșind de acasă, în loc să ne îndreptăm spre Lupoaică, o

luam chiar pe strada noastră, la dreapta, ne pomeneam într-unul din cele mai frumoase cartiere din București. La o primă intersecție, pe care noi, copiii, o numeam „colțul mic“, vedeam la stânga reședința albă a ambasadorului Finlandei, iar la dreapta pe cea a ambasadorului Franței. Aceasta din urmă poseda toată fascinația fructului oprit, pentru că o poartă mare separa grădina de vis de această fastuoasă locuință a lumii reale. Ambasada finlandeză era în schimb mult mai accesibilă, fiindcă stăpânul casei, reprezentantul unei țări neutre și tată a trei copii, era împotriva izolării elitiste a diplomaților în misiune. Datorită cunoștințelor noastre de germană, ne-am împrietenit repede cu cei trei blonzi finlandezi vecini cu noi, care erau mai mult sau mai puțin de vârsta noastră: Arno, Erö și Armi. Dar lucrurile s-au sfârșit prost. Lăcomia mea, sau mai exact un soi de aviditate rară, despre care-mi vine și acum greu să povestesc, a dus la sfârșitul nefericit al scurtei noastre prietenii. Unul dintre produsele străine de care dispuneau Arno, Erö și Armi mă atrăgea în mod aproape inexplicabil: guma de mestecat. Mai mulți factori contribuiau la această fascinație. Primul era caracterul cu totul inedit al produsului, inexistent atât în magazinele noastre, cât și în imaginarul gastronomic tradițional. Lamele fine, învelite într-o hârtie lucioasă, ascunse într-un alt strat subțire de staniol, pudra fină cu care erau presărate, parfumul de mentă, gustul care dispărea după două secunde, senzația nelămurită că nu era vorba de un aliment, ci de ceva cu desăvârșire gratuit și inutil – în fine, totul, absolut totul forma un ansamblu nedefinit, un soi de chintesență evanescentă a unei lumi ireale. Într-un fel aproape pervers, mica bilă fără gust care-mi rămânea în gură după doar câteva secunde (și cu care nu prea știam ce să fac) se manifesta ca un punct palpabil și totuși insesizabil, neant.

Bunica mea Agripina mă învățase să nu le cer nimic vecinilor noștri blonzi când îi vizitam („ca să nu li se pară

că suntem în Lumea a Treia!") și să le mulțumesc politicos de fiecare dată când îmi ofereau ceva. Mă străduiam, de bine, de rău, să-i urmez sfaturile, bucurându-mă când Arno, Erö și Armi îmi dădeau o lamă (sau, cel mai adesea, jumătate de lamă) de gumă. Visul meu era să-mi îndes în gură nu o lamă (cu atât mai puțin jumătate de lamă), ci mai multe deodată, sperând să mă apropii, să surprind, să încorporez, măcar pentru un minut, acel nimic care mă fermeca.

Aveam pe atunci un șoricel alb care se numea Vasile. Mi-l adusese mama de la spital, salvându-l astfel de la experimentele medicale la care urma să fie folosit, după ce-i promisesem că o să am mare grijă de el și-o să-l hrănesc cum se cuvine. Îi dădeam lui Vasile să mănânce grâu cumpărat de la piață, în mici cornete de un leu, și-i amenajasem pe terasă o cușcă plăcută căptușită cu paie, unde-și petrecea nopțile și orele în care eu eram la școală. În restul timpului, îl duceam pe Vasile în buzunar. Devenise prietenul meu inseparabil și numai cu mare zgârcenie le îngăduiam celorlalți băieți din cartier să-l mângâie. Erö, băiatul puțin autist al ambasadorului finlandez, făcea excepție de la regulă, mai ales când îmi oferea în schimb o lamă – sau o jumătate de lamă – de gumă de mestecat. Insista mult să i-l împrumut pe Vasile câteva zile, dar nici prin cap nu-mi trecea să fac una ca asta. Până în ziua în care, dibuindu-mi punctul slab, mi-a oferit trei lame de *chewing gum* contra promisiunii de a-l avea pe Vasile trei zile. Oferta era ispititoare, dar insuficientă. Am negociat și, în cele din urmă, am cedat: un pachet de cinci lame contra o zi și o noapte. În aceeași seară, cu inima puțin strânsă, i l-am adus pe Vasile în cușca lui căptușită cu paie proaspete și i-am dat lui Erö câteva instrucțiuni, plecând apoi cu cele cinci lame de gumă de mestecat. Nici n-am ieșit bine din ambasadă, că am și scos ambalajul, le-am inhalat parfumul și le-am vârât pe toate cinci în gură.

Senzația a fost copleșitoare, dar a durat doar până acasă. Ajuns în fața ușii, nu mai aveam în gură decât o bilă – ce-i drept, considerabilă – de... nimic. Am continuat s-o mestec, sperând să-i smulg un ultim moment de savoare. Dar, nimic. Am scuipat la gunoi bila dezgustătoare și m-am culcat cu un incredibil sentiment de tristețe. A doua zi, de cum am ieşit de la școală, m-am prezentat la Ambasada Finlandei ca să-l recuperez pe Vasile. Erö nu voia să mă vadă, și sora lui, Armi, mi-a explicat cu un râs nervos că fratele ei l-a mângâiat prea mult pe Vasile și că acesta... nu mai era printre cei vii. O clipă am rămas paralizat, dar Armi m-a împins ușurel, spunându-mi „du-te, du-te". Apoi a închis poarta.

N-am țipat, n-am plâns, nu l-am blestemat pe Erö (la urma urmei, care era responsabilitatea *lui*?). M-am așezat pe treptele ambasadei, împietrit, cu coatele pe genunchi, cu capul în mâni, copleșit de propria mea ticăloșie.

De-atunci, am urât – mai e nevoie să precizez? – *chewing gum*. Dar ce importanță ar mai putea avea acest detaliu față de ireparabilul slăbiciunii mele?

După ce lăsam în urmă „colțul mic", nu mai mergeam mult şi eram deja la „colțul mare". Acolo, strada noastră se întrerupea brusc, renăscând, sub un alt nume, după un unghi ascuțit, spre stânga. „Colțul mare" era, într-un fel, una dintre limitele lumii noastre vizibile. De exemplu, atunci când ne jucam de-a v-ați ascunselea cu băieții, regulile jocului cereau să nu depășim această frontieră. În același fel, atunci când unul dintre vecinii noștri, Nelu, s-a lăudat cu prima bicicletă din cartier, datorită talentelor de meșter ale tatălui său, mecanic, puteam spera să împrumutăm câteva minute acest vehicul tărcat (jumătate verde și jumătate roz), pentru o cursă scurtă până la „colțul mic" (contra unei insigne de pionier cehoslovac, de exemplu), dar numai în cazuri excepționale

până la „colțul mare“ (contra unei insigne de pionier chinez, să zicem), și cu interdicția supremă de a vira în afara câmpului vizual. Nelu supraveghea atunci cu mâna streașină la ochi întregul parcurs și se liniștea numai în clipa când redevenea stăpânul bicicletei lui. O dată totuși, un alt vecin de-al nostru, Costel, a obținut bicicleta pentru o cursă până la „colțul mare“ (contra unei insigne de pionier coreean) și, după ce a ajuns la „colțul mare“, a dispărut. A revenit gâfâind, seara târziu, povestind că fusese răpit de agenții de la CIA care păzeau reședința ambasadorului Statelor Unite și că fusese îndelung și aspru interogat în privința relațiilor lui cu Coreea de Nord și cu fabricanții români de vehicule clandestine fără număr de înmatriculare.

„Colțul mare“ reprezenta, lucru bine știut, frontiera incertă unde începea o altă lume, care, fără să fie cu totul interzisă, era cu siguranță specială. Odată ce ieșeam de pe strada noastră, zăream la stânga (Costel nu inventa chiar tot) fastuoasa reședință a ambasadorului Statelor Unite, dar în ciuda eforturilor mele n-am zărit niciodată picior de agent CIA. La dreapta se afla biserica Fiicele Carității Sfântului Vincențiu de Paul, unde Mări, *Kinderschwester*, șvăboaică evlavioasă din Banat, ne ducea uneori la rugăciunea Rozariului. Într-o zi, biserica a fost închisă de autorități, sub pretextul că preotul și ajutoarele sale ar fi fost spioni ai Vaticanului. La doi pași se ridica Monumentul Eroilor Aerului.

Statuia Aviatorilor, după cum obișnuiam să-i spunem, reprezenta o gigantică ființă umană înaripată care-și proiecta profilul pe cerul bucureștean. Pe soclul ei erau înscrise numele tuturor membrilor acestui corp de armată căzuți pentru patrie. Pentru noi, monumentul avea o semnificație specială, fiindcă figura acolo numele lui Aurelian, primul și singurul soț al lui tanti Margot.

Gigantul cu aripile desfăcute marca o intersecție maiestuoasă. Spre sud, înainta șoseaua Jianu, care se termina în Piața Victoriei, unde se afla Muzeul de Științe Naturale care adăpostea, printre altele, colecția de fluturi africani a lui Negrescu, și, puțin mai la o parte, înconjurat de roșcovi și de castani înalți, Monumentul Soldatului Sovietic. Spre nord se deschidea Aleea Trandafirilor care, întâlnind în extremitatea sa șoseaua Dorobanți, se termina la intrarea în Parcul de cultură și odihnă „I.V. Stalin". Continuând de la Statuia Aviatorilor spre est, ajungeai, de astă dată cu adevărat, la limitele micii noastre lumi. Ele erau reprezentate de Piața Filantropiei: acolo se afla spitalul unde lucra tata. În copilărie am depășit de mai multe ori aceste ultime granițe, dar în circumstanțe foarte diferite.

Într-o zi, am trecut pe ascuns de aceste borne, luându-mă după o șatră de țigani aflați în migrație sezonieră. Cred că aveam vreo șapte ani, fiindcă începusem orele de vioară la școala de muzică, și era probabil într-o miercuri, ziua când făceam germană cu bunica Agripina. Trecuse o vreme de când Märi, *Kinderschwester*, nu mai locuia la noi, și Omama era neliniștită de starea cunoștințelor noastre lingvistice. De altminteri, nu apreciase niciodată prezența evlavioasei șvăboaice în casa noastră, printre altele din pricina inflexiunilor dialectale pe care le insufla vorbirii noastre. Zilele de miercuri după-amiază erau în consecință dedicate remedierii acestor defecte și, pe cât posibil, consolidării, ba chiar îmbogățirii cunoștințelor noastre de germană. Aceasta se traducea în lecturi cu voce tare din *Simplicissimus* de Grimmelshausen, ceea ce încă mai mergea. Dar exercițiile legate de verbele neregulate (*giessen–goss–gegossen*; *rufen–rief-gerufen* etc.) erau mai plictisitoare, la fel ca dictările, pe care trebuia să le facem folosind vechea scriere germană, așa-zisa „scriere gotică",

singura pe care bunica o stăpânea, sau pretindea că o stăpânește. Când dictarea lua sfârșit, trebuia să-mi fac gamele zilnice la vioară. Și asta din motive evidente. *Primo*, bunicul ar fi fost un mare violonist, dacă i s-ar fi îngăduit (în timp ce eu – nu-i așa? – aveam „toate condițiile create de părinții mei în vremurile astea grele"), și, *secundo*, fratele meu mai mare urma să fie într-o zi un mare pianist (oare nu avea „auz absolut" și „un tușeu de catifea"?). Iată de ce, pentru „a evita orice fel de concurență stupidă", vioara era instrumentul potrivit pentru mine, cu condiția să exersez și iar să exersez... Pe scurt, miercurea era o zi diferită de celelalte, și de mult căutam o soluție ca să termin cu toate astea. Într-o bună zi s-a ivit ocazia mult așteptată.

Țiganii (*die Zigeuner!*) se numărau printre ființele de care bunica avea oroare. Dacă nu ne spălam pe mâini, dacă nu ne văcsuiam bine pantofii, dacă aveam părul ciufulit, eram ca niște țigani (*wie die Zigeuner!*). Ca să nu mai vorbim de rezistența față de dictările cu caractere gotice (*mit gotischer Schrift*) sau de gamele la vioară! Asupra acestui punct, începeam totuși să am dubii. Da, de acord, țiganii nu stăpâneau scrierea gotică, dar vioara...? Cine mânuia scripca mai bine decât ei? Mai mult, se distrau cântând, fără să fie nevoiți, ca mine, „să exerseze, să exerseze, să exerseze"...

Acestea fiind zise, șirurile de căruțe hodorogite, pline ochi de copii, fete cu haine bălțate și obiecte casnice îngrămădite talmeș-balmeș, trase de cai negri și mânate de bărbați oacheși și mustăcioși, care treceau pe strada noastră o dată sau de două ori pe an, mă atrăgeau în mod special. De câteva ori m-am agățat în spatele unei căruțe, pălăvrăgind cu tinerii lor ocupanți, dar fără să depășesc vreodată „colțul mare". Era ca și cum aș fi împrumutat bicicleta lui Nelu, fără să trebuiască să pedalez sau să las pentru asta vreo garanție. Într-o zi, bunica m-a zărit și m-a certat, spunându-mi că țiganii (*die Zigeuner!*) se dădeau în vânt după copiii blonzi cu ochi

albaștri pe care-i răpeau cu dibăcie și pentru totdeauna (*für immer!*).

Trecuse cam un an de la acest avertisment, și în acea miercuri, la începutul după-amiezii, chiar înaintea orei de germană, căruțele trase de cai murgi au început să defileze pe sub ferestrele noastre. M-am hotărât într-o secundă. Am ieşit sprinten din casă, tocmai la timp ca să prind din zbor ultimul vehicul, care se termina cu o banchetă. Nu m-a văzut nimeni, nici de-acasă, nici din coloana care înainta lent spre „colțul mare“. Iată-l dispărut, iată și Statuia Aviatorilor, iată spitalul tatei, iată Piața Filantropiei. În acel punct coloana a luat-o la dreapta. Instalat comod pe banchetă, visam la spații largi, la viața în aer liber, la fete cu salbe strălucitoare și la viori cântând în jurul focului. La un moment dat, după ce a lăsat în urma ei, la stânga, o poartă mare acoperită cu un scris inінteligibil, coloana a părăsit șoseaua asfaltată și a apucat-o pe un drum bătătorit. Orizontul s-a lărgit brusc: nu mai erau străzi, case, nici măcar arbori, ci, cât vedeai cu ochii, șes. M-a cuprins un sentiment ciudat și bănuiala că hotărârea mea de a părăsi căminul părintesc fusese cam pripită. Într-un fel neclar, aproape nemărturisit, îmi lipsea… asfaltul. Tocmai mă pregăteam să sar de pe banchetă, când coviltirul căruței care mă transportase până atunci s-a deschis brusc și s-a ivit o femeie cu riduri adânci și un chiștoc stins în colțul gurii.

— Ce dracu' faci acilea, pui de gagiu nenorocit? a strigat ea, fără să arunce chiștocul.

Și a adăugat, pe același ton, fără să mă slăbească din ochi:

— Ilie, mânca-ți-aș, oprește căruța și vino repede să vezi puradelu' bălan!

Căruța s-a oprit brusc, am sărit de pe banchetă și un mustăcios oacheș – Ilie, probabil – și-a făcut apariția.

— Aoliau, bălănică, vai de capu' mieu și de zilele miele, fugi repede la mă-ta, că mă bagi în belea! a spus el arătându-mi orașul din spatele nostru.

Sigur, era un sfat bun, pe care l-am urmat întocmai, dar încet, fără să alerg, fiindcă asta ar fi fost sub demnitatea mea. O sută de pași, și iată-mă iar pe asfalt. Încă puțin, și uite poarta cu inscripții ciudate (am aflat mai târziu că era intrarea în cimitirul evreiesc), pe urmă, uite, în fine, spitalul tatei și Statuia Aviatorilor, pe dreapta Monumentul Soldatului Sovietic, pe stânga Aleea Trandafirilor, care se termina cu statuia lui Stalin, apoi ambasada americană pe dreapta și mica biserică Sfântul Vincențiu de Paul pe stânga, apoi „colțul mare", apoi „colțul mic"...

Se însera. Am sunat la ușă, cu un amestec de rușine, sfidare neputincioasă și amărăciune în adâncul sufletului. Mi-a deschis tata, încruntat. Au apărut apoi mama și bunica.

— De unde vii? a întrebat tata.

— *Was hast du wieder angerichtet?*[1] a întrebat bunica.

Apoi, văzându-mă transpirat, cu pantofii plini de praf și părul în dezordine, a exclamat plesnindu-și palmele:

— *Wie ein Zigeuner!*

Mama s-a uitat lung la mine, fără să scoată un cuvânt, apoi m-a întrebat, în cele din urmă:

— Ce s-a întâmplat?

— ...

Tăceam îndârjit, cu dinții strânși. Cel puțin, fratele meu, Adrian, și verișoara mea Clarisa se culcaseră deja, iar tanti Lili nu era de față! Mama m-a dus tăcută în baie, mi-a făcut duș, m-a șters, mi-a dat o pijama curată, m-a pieptănat, m-a privit în ochi, când mi-am ridicat privirea din pământ. Acum nu-i mai puteam scăpa. Zâmbind ușor, a repetat întrebarea:

— Spune-mi, ce s-a întâmplat?

Cele mai tainice redute ale mele au căzut, și am spus tot, așa cum m-am priceput, la cei șapte ani ai mei: pe de o parte,

---

1. Ce-ai mai pus la cale?

gotische Schrift, verbele neregulate, gamele, pe de alta, scripca de lângă foc. Pe de o parte, pământul gol și orizontul infinit, pe de alta, pavajul orașului, casa noastră și – de ce să mai ascund? –, da, ea, chiar ea.

Mama m-a ascultat și, după o lungă tăcere, mi-a spus:

— Cred că cei care sunt în stare să cânte la scripcă lângă foc au trebuit să muncească din greu pentru asta. Și mai cred că, dacă vrei să cunoști lumea, o limbă străină e o cheie de aur. Da, sunt de acord că *gotische Schrift* ține de trecut și o să mă ocup eu de asta, dar să știi că nimic nu se obține fără disciplină. Ai înțeles? Și încă ceva: să nu mai pleci niciodată de acasă mai mult de jumătate de oră fără să spui unde și de ce. Promiți?

Ne-am făgăduit să nu mai spunem altcuiva ce-am vorbit, dar începând de atunci dictările s-au rărit. Germana noastră s-a înrăutățit, din păcate, în câteva luni, așa că după mulți ani a trebuit s-o învăț din nou, dar de astă dată de bunăvoie și pentru că așa hotărâsem chiar eu, fără să ajung totuși la perfecțiunea pe care ar fi dorit-o Omama. În mod surprinzător, zeci de ani mai târziu, am regăsit *gotische Schrift* cu prilejul unui seminar despre problema imaginii în epoca Reformei, ținut la Universitatea din München: lectura textelor lui Luther și Karlstadt, disponibile doar în germana veche, avea pentru mine mai degrabă un aer familiar, și descifrarea lor m-a amuzat destul de mult, spre marea mirare a studenților mei. Dar era prea complicat să le povestesc toată întâmplarea.

A doua modalitate de a trece hotarele cartierului a fost mult mai organizată. Așa cum am spus, după ce am împlinit șapte ani, ai mei au decis să mă înscrie la liceul de muzică, secția vioară, la aceeași școală unde fratele meu era în anul trei la pian. Era o instituție renumită, care îmbina învățământul

primar general cu clasele speciale de muzică. Singura problemă era că se găsea la celălalt capăt al Bucureștiului. Traseul dura ceva mai mult de o oră, dar părinții n-au ezitat, pentru că exista o soluție comodă: o linie directă de tramvai. Cu puțin înainte de șapte, tata ne instala într-unul din vagoane, punându-ne să promitem că n-o să coborâm „pentru nimic în lume" înainte de-a ajunge la destinație. Le arătam taxatoarelor (așa se numeau pe atunci femeile care vindeau bilete), cu oarecare mândrie, abonamentele cu fotografie. Uneori, profitând de lungimea traseului și mai ales de intimitatea care se crease între noi, făceam ca timpul să treacă mai vesel pentru toți spunând bancuri. Doamnele, care se plictiseau în nesfârșitele lor zile de lucru, erau foarte amuzate de anecdotele noastre – știam o mulțime, și le dozam cu zgârcenie, după ce testam cu grijă înainte cunoștințele și umorul fiecărei controloare. Existau cel puțin trei niveluri. Primul, cel mai ușor, era cel din seria „nebuni și nebunii". Dacă taxatoarea reacționa bine la un banc din seria asta, treceam la al doilea nivel, la seria anecdotelor evreiești, ai căror eroi erau Ițic și Ștrul. O țineam așa o bună bucată de vreme. Dacă bancurile cu evrei erau bine primite, încercam, complice, al treilea nivel, unde eroi erau sir Charles și valetul lui, John. Dacă, dintr-un motiv sau altul, genul ăsta de bancuri nu era apreciat, reveneam la seria numărul doi, sau chiar la prima. Nu știam pe atunci bancuri deocheate, și pentru nimic în lume n-am fi spus bancuri politice, care – ne era limpede – nu trebuiau să iasă din casă.

O singură dată imprudența mea mi-a jucat o festă destul de urâtă. Credeam că suntem la curent cu gusturile și slăbiciunile tuturor controloarelor de pe traseu, dar ne înșelam în această privință. Într-o zi, am crezut c-o recunosc pe una dintre ele. Cum nu eram foarte sigur ce preferă, avansam pe dibuite, dar se vede că nu tocmai precaut: „Știți bancul

cu nebunul și papagalul verde?" am întrebat-o politicos. Femeia, fără îndoială „nouă" pe traseu, a rămas blocată, m-a privit sever și a exclamat, adresându-li-se celor doi sau trei călători care mai erau în tramvai: „Ia te uită la mucosul ăsta! E înalt de-o șchioapă, și deja agață femeile cu bancuri fără perdea! Ei drăcie!"

Din acea zi, de câte ori călătoream cu „cea nouă", preferam să tac chitic, uitându-mă pe fereastră. Era un exercițiu destul de plăcut să citesc, în ciuda vitezei tramvaiului, firmele magazinelor de pe marginea drumului. Când nu reușeam să descifrez de prima dată toată firma, încercam a doua zi, şi nu încape îndoială că ritmul meu de lectură a avut mult de profitat de pe urma acestor trasee silențioase.

La școală, lucrurile mergeau târâș-grăpiș. Punctul meu forte era citirea, punctele slabe – caligrafia și vioara. Dar episodul cel mai important a fost, fără nici un dubiu, cel în care m-am îndrăgostit de Amelia.

Clasele mixte erau o noutate pe atunci. Erau concepute în așa fel încât „copiii de ambele sexe să fie educați în spiritul prieteniei și respectului reciproc". Fiecare bancă avea două locuri, dar nu erai liber să-ți alegi singur colegul sau colega. Învățătoarea era cea care decidea. Învățătoarea noastră era foarte drăguță, cu o privire blândă și încurajatoare, dar avea idei fixe. În prima zi de școală, m-a așezat în spatele clasei, alături de o fetiță măruntică și pistruiată, pe nume Maia. Era bună la suflet și-mi împrumuta, dacă aveam nevoie, radiera sau rigla ei. Ne înțelegeam bine, dar – cum să spun? – nimic mai mult! Amelia, în schimb, era cu totul altceva! O remarcasem din prima zi, datorită părului ei lung și cârlionțat. Din păcate, primise un loc în primul rând, lângă un băiat brunet pe nume Bogdan, cât se poate de antipatic. O zi sau două, am observat-o pe Amelia în tăcere. Cel mai mult îmi

plăcea când sosea dimineața cu o beretă bleumarin care dădea părului ei o strălucire aparte. Și-o scotea scuturându-și capul cu o mișcare foarte elegantă, care mă încânta. În a treia sau a patra zi, în timpul recreației (când aveam voie să ieșim în părculețul din spatele școlii ca să ne dezmorțim picioarele și să ne mâncăm gustarea), profitând de o clipă când antipaticul Bogdan nu era acolo, m-am apropiat de ea, întrebând-o dacă nu vrea să facă doi pași cu mine în grădină. A fost de acord, și așa a început povestea noastră. Din acea zi, am luat obiceiul să ieșim împreună în „recreația mare", mâncând și povestindu-ne unul altuia tot soiul de întâmplări. Îi descriam cartierul meu, strada cu tei îmbătători, Aleea Trandafirilor, pe care visam ca într-o bună zi să ne plimbăm împreună. O dată n-am auzit clopoțelul și ne-am întors în clasă cu mare întârziere. Învățătoarea ne-a dojenit. Dar curând „recreația mare" nu ne-a mai fost de-ajuns (sau nu-mi mai era de-ajuns mie, fiindcă, la drept vorbind, n-am fost niciodată foarte sigur de amploarea sentimentelor Ameliei față de mine!). Nu voiam decât să-mi împart pupitrul cu ea. I-am mărturisit ideea mea, și mi s-a părut puțin stânjenită: mama ei și mama lui Bogdan erau bune prietene, și ar fi fost imposibil. Doar dacă... doar dacă învățătoarea ar fi decis altfel.

În aceeași zi, după ore, m-am apropiat de învățătoare și am întrebat-o dacă puteam să-i vorbesc o clipă.

— Sigur! a spus ea.

— N-aș putea, am întrebat-o eu, să mă mut lângă Amelia, iar Bogdan să vină în locul meu lângă Maia?

Învățătoarea m-a privit lung, a zâmbit puțin și mi-a răspuns:

— În principiu, s-ar putea, numai că văd aici două neajunsuri. Primul e scrisul tău, care lasă mult de dorit. De exemplu, nu reușești să faci corect litera S, în ciuda tuturor eforturilor și sfaturilor mele. Or, Amelia are un scris foarte

frumos, S-urile ei sunt perfecte, și tare mă tem să n-o perturbi dacă ați sta împreună. A doua problemă sunt cursurile de vioară, care, din informațiile mele, lasă și ele de dorit. Or, profesorul de pian al Ameliei e foarte mulțumit de ea, și iarăși mă tem că influența ta ar fi mai curând negativă.

— Promit, m-am grăbit eu să răspund, promit că dacă o să stau lângă Amelia o să fiu influențat în modul cel mai pozitiv, da, *cel mai pozitiv*, de scrisul ei frumos, că S-urile mele vor fi din ce în ce mai reușite, iar exercițiile mele la vioară, din ce în ce mai mulțumitoare.

— Să facem un târg, a spus învățătoarea. Să mai vorbim peste o lună, când o să termini de învățat toate literele alfabetului. Dar te avertizez de pe acum că diferența dintre U și V este uneori greu de învățat și că litera Z nu e nici ea simplă. Ocupă-te ceva mai mult de vioară și, dacă totul merge bine, la sfârșitul trimestrului o să analizăm din nou cererea ta.

Au urmat niște luni grele. Literele S, U, V, Z au fost un calvar, și ce m-a rănit mai mult a fost faptul că Amelia, care la început părea gata să mă ajute, s-a plictisit repede.

— Nici o speranță! spunea ea scuturându-și buclele. Și mă tem că toată viața literele tale o să fie gheboase, ca S-ul ăsta oribil, ca V-ul ăsta care seamănă cu un U sau ca Z-ul ăsta care n-are pic de eleganță! Nu-i nimic de făcut cu tine! Ești un adevărat dezastru!

Eram, lucru lesne de imaginat, destul de descurajat de aceste afirmații, și încercam să-mi ascund tulburarea prin exerciții îndârjite la vioară. În fiecare seară făceam arpegii cu mult zel, gândindu-mă la Amelia. Dar a doua zi profesorul clătina iar din cap, nemulțumit. Și mai supărător, ca să nu mă mai audă, fratele meu, Adrian, mă trimitea întotdeauna în camera părinților, închizând cele două uși care o separau de restul apartamentului. Până în ziua în care n-a mai rezistat.

Era într-o perioadă când părinții se întorceau târziu acasă, fiindcă tata avea „consultații de după-amiază", iar mama scria o carte despre coagularea sângelui. Dar într-o seară, când s-au întors ceva mai devreme decât de obicei, fratele meu a deschis ușa camerei lor în care studiam o bucată destul de complicată din *Metodă pentru vioară de Baillot-Rode-Kreutzer* și le-a spus:

— Ia ascultați! Asta trebuie să suport în fiecare după-amiază când nu sunteți aici. Chiar credeți că e cazul să continue? Nu vi se pare că tot chinul ăsta e inuman?

Părinții au ascultat în tăcere și, îmi închipui, cu oarecare tristețe. Au hotărât că la sfârșitul anului ar fi oportun, ca să ni se simplifice viața nouă, tuturor, să merg la altă școală. Și, într-adevăr, în toamna următoare, în loc să iau tramvaiul 20 ca să străbat tot orașul, am reînceput școala în clădirea cea mai apropiată de noi, din Piața Confederației Balcanice. Ca să ajung acolo era de-ajuns să traversez părculețul în mijlocul căruia trona Lupoaica. Veneam cu o oarecare experiență a lumii, dar unele capcane și ispite erau, de-acum înainte, departe de mine.

Când a izbucnit revoluția în Ungaria vecină

Când a izbucnit revoluția în Ungaria vecină, verișoara mea Clarisa a spus:

— Tata o să iasă curând din închisoare, o să fie prinț, eu prințesă, iar voi, dacă vreau, servitorii mei. O să dau ordin ca Nelu și tatăl lui să fie închiși, fiindcă n-au dreptul să fabrice biciclete fără autorizație. În plus, insignele rusești, cehoslovace, chinezești și coreene vor fi toate confiscate.

Clarisa era vizibil geloasă. Dintotdeauna, tanti Lili și bunica Agripina îi interziseseră categoric să se distreze cu „derbedeii din cartier". Uneori, când ne jucam de-a v-ați ascunselea sau când făceam curse pe bicicleta bicoloră a lui Nelu, vedeam cum mica perdea de muselină de la fereastra camerei ei se mișcă ușor. Ghiceam atunci că ne spionează și suferă. O înțelegeam. Dar de aici până la a se pretinde prințesă, reducându-ne la starea de servitori, era un pas pe care nici fratele meu, Adrian, nici eu nu eram dispuși să-l facem.

Toată lumea era încordată în acea vreme, și nu era momentul să le cerem adulților să ne rezolve conflictul. Omama spunea că ungurii, cel puțin, aveau sentimentul demnității lor naționale și nu erau lași, „ca alții". Tanti Margot era convinsă că americanii aveau să intervină, în sfârșit. Unchiul Octav nu mai lua masa de prânz la noi: pentru el, evenimentele

care se desfășurau la Budapesta nu erau o revoluție, ci o contrarevoluție, și nu voia „să aibă nimic de-a face cu oameni care nutreau simpatii contrarevoluționare, fie ei și din familie“ – aceeași familie care se încuia seara în apartamentul lui tanti Lili ca să asculte Radio Londra, punând o pernă mare peste telefon. După o oră sau două în timpul cărora din partea cealaltă a ușii interzise ajungeau la noi doar sunetele groaznice ale unui bruiaj necruțător, părinții ieșeau cu o figură ciudată, pe care se putea citi un amestec de jubilație și neliniște. Ni se poruncise să nu spunem nimic, să nu comentăm și, mai ales, să nu pronunțăm cuvintele „Budapesta“ sau „revoluție“ în afara casei, chiar dacă eram provocați, chiar dacă eram întrebați. Cât despre mama, făcea provizii. În primele zile ale lui noiembrie 1956 ne plasase, potrivit unui plan bine ticluit, în fața diverselor magazine din cartier, cu sarcina de a cumpăra ce se mai găsea: unul orez, altul zahăr, altul ulei, altul biscuiți. Acest plan prevedea (am remarcat repede că și alte familii din cartier urmau o strategie asemănătoare) permutări abile care ne îngăduiau să stăm, fără să atragem prea tare atenția, la mai multe cozi în aceeași zi. Mama o convinsese chiar și pe tanti Lili să se așeze la cozile interminabile, cu un batic pe cap și o plasă în mână. Fără îndoială, situația era gravă.

Într-o seară, a sosit un bărbat pe care nu-l mai văzusem niciodată: voia să vorbească cu Omama, care părea să-l cunoască; a întrebat-o dacă mai avea puștile de vânătoare ale bunicului meu. Nu, a spus ea, din păcate (oare mi s-a părut că aud acest cuvânt, sau mă înșelam?), toate puștile fuseseră confiscate în 1948, în vila lor de la munte, cu puțin înainte de moartea soțului ei, care fusese nevoit să fugă în Carpați. La scurt timp, fusese răpus acolo de o criză cardiacă, iar casa se afla acum sub ape, fiindcă se construise în acea regiune un

mare baraj pentru o hidrocentrală. Bărbatul a plecat, și n-am mai auzit vorbindu-se despre el.

Într-o zi, Clarisa s-a scuzat pentru ceea ce spusese cu puțin timp în urmă, dar a insistat asupra faptului că foarte curând „toate astea o să ia sfârșit“ și că o să meargă să locuiască împreună cu mama și tatăl ei în marele palat al familiei situat pe Calea Victoriei. Urmau s-o ia cu ei pe bunica Agripina, iar noi puteam să dispunem de apartamentul lor și să ne jucăm cu „golanii din cartier“, dacă asta ne făcea plăcere, fiindcă ea urma să aibă alte sarcini și îndatoriri, mult mai importante și mai nobile. Asta afară de cazul în care generalul Armatei Regale, care fugise în străinătate, n-avea să revină cu americanii, ca să-și recupereze apartamentul. În această situație, ea urma să intervină pe lângă tatăl ei – la urma urmei, eram veri! – ca să ne găzduiască într-o dependință a palatului său de pe Calea Victoriei.

Chiar dacă nu prea credeam ce-mi spunea, eram neliniștit. Dacă tatăl Clarisei iese din închisoare, mă gândeam eu, asta înseamnă că bunicul o să se întoarcă și el, și va trebui să ne mutăm la Cluj, ca să locuim în casa impunătoare de unde fuseserăm alungați și care era acum ocupată de generalul Armatei Populare. Mai mult, dacă celălalt general, cel din Armata Regală, se întorcea ca să-și recupereze apartamentul bucureștean, cum l-am fi putut convinge că locuiserăm în casa lui doar în calitate de oaspeți, și cum i-am fi explicat că una dintre cele patru plafoniere care se aflau în colțurile sufrageriei, cele cu abajur din sticlă mată în formă de nufăr, nu mai era la locul ei?

Profitând de un moment de calm aparent (poate că marea furtună trecuse deja), i-am împărtășit îndoielile mele mamei, care m-a încurajat cu un aer serios:

— N-o să se întâmple nimic. Americanii n-o să debarce, și chiar dacă tatăl Clarisei și bunicul o să iasă într-o bună

zi din închisoare (lucru pe care-l doresc din toată inima), nici unul, nici altul n-o să-și recupereze casa. Nici generalul din Armata Regală n-o să se întoarcă, și-o să continuăm, cel puțin o vreme, să locuim în apartamentul ăsta. S-ar putea să nu mai avem niciodată o casă care să fie cu adevărat a noastră. Dar o să ne obișnuim. Asta nu înseamnă totuși că nu trebuie să avem grijă de lucrurile care nu ne aparțin, și mai ales de cele care, în ciuda eforturilor noastre, odată sparte, nu mai pot fi recuperate.

La acest discurs, din care-mi amintesc fiecare cuvânt, s-a adăugat un altul, difuz, și care n-a fost niciodată realmente rostit. Acest discurs, făcut din câteva certitudini și multe întrebări, a fost totuși perceput de mine. Începuse, silențios, în perioada Revoluției Maghiare, însoțindu-mă până în pragul maturității. Poate că fratele meu, Adrian, l-a auzit și el, și poate că și sora noastră, Cristinel, care s-a născut în 1958, l-a auzit la rândul ei. În ce mă privește, iată ce-am reținut:

Viața merge înainte, trebuie să meargă înainte. Dar ce fel de viață? Egalitatea, în sine, este bună, dar să fim lucizi: nu va putea triumfa. Noii stăpâni vor face noi sclavi. Și așa-zisa „egalitate" va fi doar pentru aceștia din urmă. Cum să-i înveți pe copii, azi și mai târziu, arta de a rezista celor două mari slăbiciuni: tentația de a deveni stăpâni și resemnarea de a fi sclavi? Cum să-i faci să înțeleagă că, deși suntem „egali", suntem cu toții „diferiți"? Și că, cu cât posedăm mai puțin, cu atât ceea ce avem în noi înșine devine singura comoară? Și cum să justific în fața mea curajul de a-i fi adus pe lume, în această lume, *care are toate șansele să devină un imens lagăr de concentrare? Și, odată aflați cu toții aici, ce viață le pot oferi? Îi voi hrăni, firește, în ciuda tuturor greutăților! Dar cum să-i învăț să cultive puțina libertate care ne mai rămâne? Cum să-i învăț să fie prudenți, fără să se teamă? Cum să-i*

învăț să accepte o lume guvernată de două adevăruri? Cum să-i învăț care este „adevărul adevărat"? Și tăcerea? Și lipsa de acțiune care-i pândește? Vreau ca ei să trăiască. O să-i hrănesc și-o să veghez asupra lor. Asta e de la sine înțeles. Dar dacă o să-mi reproșeze că am făcut din ei niște lași? Și dacă o să-mi reproșeze – mai rău! – că i-am adus pe lume?

Revoluția Maghiară s-a sfârșit, după cum bine se știe, într-o baie de sânge, și a început un proces de „normalizare". Câteva luni mai târziu, tatăl Clarisei a fost eliberat, după șapte ani de detenție, și a sunat într-o bună zi la ușă. Printr-o ironie a sorții, i-a deschis tocmai Clarisa, care nu-l văzuse niciodată.

— Tu trebuie să fii Clarisa, a spus necunoscutul din fața ei. Sunt tatăl tău.

Clarisa a început să plângă, a trântit ușa și a fugit la bucătărie, unde și-a îngropat capul în șorțul bunicii, care pregătea *Wienerschnitzel.*

— Cred că a venit tata, a suspinat ea.

Omama și-a scos șorțul și a fugit să deschidă.

Tatăl Clarisei, unchiul Manole, zis Manu, nu semăna deloc cu un prinț. Era mai degrabă scund, nu foarte frumos, dar foarte simpatic. Râdea mult și dădea impresia că nu-i pasă de nimeni și de nimic. S-a integrat foarte ușor în familie, și n-a făcut niciodată deosebire între cei trei copii care locuiau acolo. Prin tot felul de tertipuri, am încercat să-l facem să ne povestească și nouă „cum era în închisoare". De fiecare dată spunea doar că „nu era cine știe ce, mâncam terci". Nici un detaliu suplimentar.

Câteva luni mai târziu, a venit rândul bunicului meu să fie eliberat. Într-o duminică, telefonul a sunat și mama a ridicat receptorul. A fost una dintre cele mai scurte conversații pe care le-am auzit vreodată:

— Da, eu sunt. Când? Unde? Vin într-o jumătate de oră.

A pus receptorul în furcă și a spus, radioasă, cuprinzându-ne cu privirea:

— L-au eliberat. Așteaptă la poarta Văcăreștiului! Mă duc după el!

N-o mai văzusem nicicând pe mama atât de fericită. Nimeni n-a simțit nici o nevoie să ne explice despre ce era vorba. Mama a plecat alergând. După mai bine de o oră, a reapărut însoțită de un bătrân domn pe care cu greu l-am recunoscut. Bunicul era ras în cap și avea o barbă de trei zile. Șchiopăta ușor și avea gura strâmbă. Au sunat-o imediat pe bunica la Cluj, și conversația a fost și mai scurtă:

— Da, e aici. Bine. Foarte bine. În două sau trei zile.

Apoi bunicul a luat receptorul și a spus:

— Da, sunt aici. Bine. Foarte bine. În două sau trei zile. Bine. Foarte bine.

Cele două sau trei zile pe care bunicul le-a petrecut cu noi la București, înainte de-a se duce la bunica, la Cluj, sunt printre foarte rarele amintiri pe care le am cu el. S-a ras la frizeria din colț, pentru că mâna dreaptă îi era nesigură. Când s-a întors, ne-am ferit să-i punem întrebări indiscrete, fiindcă pricepuserăm deja că la pușcărie nu era cine știe ce și că „se mânca terci". Dar el voia să știe totul despre noi: dacă stăpâneam bine tabla înmulțirii, dacă știam cine este cel mai mare poet român, dacă ne plăceau Jules Verne și Alexandre Dumas, și mai ales cum mergeau studiile noastre muzicale. Atunci ne-a testat urechea muzicală și mi-a spus că sunt un pungaș.

Trei zile mai târziu, a plecat la Cluj. Acolo, după câteva luni, poate un an, a făcut un al doilea atac cerebral și a murit.

Unchiul Manu și-a reluat munca de inginer pe un șantier de lângă București, și soția lui a început să iasă mai des, elegantă

și cu capul sus. Duminica, mergeau la cursele de cai la hipodromul din Băneasa. Îi însoțeam uneori, fiindcă prietenia mea cu Clarisa continua acum într-un mod mai degrabă armonios, de când devenise limpede că n-o să mai fie rost de palat, stăpâni, sclavi (și, aș adăuga eu, de când știam că eram cu toții egali și... diferiți). O dată sau de două ori, i-am întâlnit acolo și pe bunicii Clarisei, mama și tatăl unchiului Manu. Erau foarte bătrâni și parcă de pe altă lume. Unchiul Manu le vorbea cu „dumneata" și, lucru și mai ciudat, la fel făceau și ei cu toți cei din jur: unchiul Manu, tanti Lili, Clarisa, eu.

Tanti Eufrosina și unchiul Teodor locuiau pe atunci într-o mansardă, nu foarte departe de Muzeul de Științe Naturale și de Monumentul Soldatului Sovietic. Cu câțiva ani mai devreme, fuseseră dați afară noaptea din casă (care era într-adevăr – verișoara mea nu inventa! – un palat magnific). Reușiseră să-și îngrămădească pe fugă unele bunuri în trei garaje închiriate prin vecini, să pună la loc sigur argintăria și o parte din bijuterii, și se refugiaseră în cele două camere sărăcăcioase de bonă unde i-am vizitat de mai multe ori cu Clarisa.

Tanti Eufrosina fusese foarte frumoasă, și mai păstra încă, deși era octogenară, ceva din vechea ei ținută. Când apărea la cursele de duminică, în rochie de dantelă neagră și având pe cap o imensă pălărie mov, toată lumea se uita la ea. Din diferite motive, nu purta bijuterii. Era, cât se poate de vizibil, ceea ce se numea în epocă „o fostă". Când fiul ei, de-abia ieșit din închisoare, a implorat-o să se îmbrace mai puțin strident, ea i-a replicat:

— Știi ceva, băiete? Nu mai am nimic de pierdut! Nu mai am nici casă, nici bunuri, nici tinerețe pe care să mi-o poată fura. Mai am doar rangul. Și pe ăsta n-o să-l pierd niciodată. Nici în închisoare. Nici în sicriu. Chiar și acolo, voi fi ceea ce am fost de când m-am născut: o prințesă.

Unchiul Teodor, dimpotrivă, era un domn ușor șters, mărunțel și tăcut. Străbunicul lui fusese domnitor al Țării Românești, iar stră-străbunicul, domnitor al Moldovei. Alți strămoși de-ai lui domniseră alternativ în cele două principate din secolul al XVII-lea, dată la care urmele familiei se pierd în Epir și Iliria. Domnia lor nu se remarcase nici prin glorioase fapte de arme, nici prin importante acțiuni politice, ci mai degrabă printr-o savantă artă a supraviețuirii la răscrucea marilor imperii. Erau considerați vasali creștini ai Imperiului Otoman, obligați să fie atenți la susceptibilitățile țarilor și la interesele Imperiului Habsburgic, apoi ale monarhiei austro-ungare.

Când, mulți ani mai târziu, Clarisa, adolescentă, s-a mutat din micul apartament-enclavă în „veranda cu pianină" (fiindcă tanti Lili se recăsătorise, după ce divorțase de unchiul Manu, cu un domn pe nume Cantalup), și-a pus pe unul dintre pereții noii sale locuințe o întreagă panoplie de portrete ale strămoșilor, pe care o contemplam uneori cu oarecare curiozitate. Mai mult decât numele domnitorilor, care figurau în cea mai mare parte în manualele de istorie, mă frapa evoluția ținutei lor. Primii purtau bărbi lungi, care-i făceau să semene cu niște popi ortodocși, și imense căciuli de blană. Urmau alții, îmbrăcați după moda occidentală, dar având pe cap un fes, și seria se sfârșea cu un domn care aducea cu Napoleon III și care a rămas „un prinț fără țară". Acest ultim mare reprezentant al dinastiei a fost, ca să spun așa, ajutat de istorie. În locul puterii politice, șansa i-a conferit gloria de a deveni un mare poet. În clipa în care, în 1859, după Războiul Crimeii, cele două provincii otomane s-au unit cu acordul marilor puteri, dând naștere principatelor dunărene, pe tronul noii țări a ajuns un domnitor care provenea din nobilimea măruntă. Acesta n-a rezistat la putere decât până în 1866, când, pentru a pune capăt tensiunilor

interne care periclitau stabilitatea în zonă, partidele politice au reușit, printr-o viclenie care friza lovitura de stat, să-l aducă pe tron pe Carol I de Hohenzollern. În cei patruzeci de ani de domnie ai acestui suveran de origine germană într-o țară de tradiție postbizantină (ani celebrați, printre altele, de Lupa Capitolină care împodobea scuarul central al cartierului nostru) s-a născut statul modern. Dar poziția noii Românii, la răscrucea fostelor imperii și a noilor interese, s-a dovedit mai degrabă nefastă.

Fosta boierime a răsuflat, într-un fel, ușurată. Putea să se bucure astfel de bunurile și de vechile ei privilegii fără responsabilitatea ocupării tronului. Astfel, descendența princiară a Clarisei s-a întrerupt, dar strămoșii ei au călătorit și au studiat.

Unchiul Teodor s-a specializat în construcții în Anglia și a lucrat ca director de departament în Ministerul Minelor. Dar pasiunea lui a fost teatrul, în special baletul și opera. Avea o colecție impresionantă de programe de sală pe care le păstra într-un cufăr în camera de bonă unde locuia acum. Marea lui plăcere era să le răsfoiască. În lipsa unui interlocutor, mă luase nu o dată deoparte să-mi arate comorile lui. Ținea ca la ochii din cap mai ales la un program al *Traviatei* de la Covent Garden, cu Melba în rolul principal. Dar de fiecare dată când zăbovea depănându-și amintirile, tanti Eufrosina intervenea:

— Te-o-dor! Mă e-ner-vați!

Atunci, unchiul Teodor își strângea cuminte programele și aștepta ordinele nevesti-sii.

Dintre vechii servitori, pe care mi-i închipui numeroși, păstraseră o singură persoană, mai exact o singură persoană le rămăsese credincioasă. Era vorba de fostul lor bucătar, căruia toți îi spuneau, printr-o sintagmă devenită cu timpul un singur cuvânt, Miticăbucătaru.

Miticăbucătaru se apropia și el, cred, de optzeci de ani. Avea un cap de broască țestoasă și era fidel ca un câine. Nu știu exact unde locuia, dacă avea nevastă, copii sau nepoți. Era mai tot timpul prezent în mansarda unde se aciuaseră bunicii Clarisei. El fusese cel care, în cumplita noapte a „evacuării", găsise noua locuință și mijloacele de a salva ceva din vechiul palat. Acum făcea menajul, gătea (pe un mic reșou instalat într-o nișă), mergea la cumpărături și, dacă „prințesa" sau „prințul" nu se simțeau bine, fugea repede la doctor (adeseori tatăl meu). Tot el veghea asupra celor trei garaje ticsite cu mobile vechi, covoare de valoare și lampadare venețiene. Și în cei șapte ani în care unchiul Manu a rămas în închisoare, a fost singurul care avea cheia de la ele. Uneori nu i-o dădea nici măcar lui tanti Lili, pretextând că prințesa îl pusese să promită că n-o s-o dea nimănui. *Nimănui.* Și că, dacă voia cheia, trebuia s-o ceară de la prințesă. *Personal.* Dar prințesa zicea că o rătăcise pe a ei și că trebuia s-o ceară de la Miticăbucătaru. Și tot așa.

Duminica, Miticăbucătaru mergea la talcioc, unde vindea și el ce putea ca s-o mai ducă o săptămână: un vas Gallé, o mică veioză cu abajur din sticlă de Murano, un șah din fildeș... Cumpărătorii făceau parte, în marea lor majoritate, din noua clasă conducătoare (cel mai adesea nevestele lor) și erau avizi de un pic de lux la prețuri de nimic.

Miticăbucătaru îi identifica ușor, deosebindu-i lesne de vecinii lui aflați la celelalte tarabe, membri ai fostei aristocrații sau ai fostei burghezii decăzute. Aceștia, la rândul lor, îl cunoșteau bine pe Miticăbucătaru. Îi cereau adeseori vești despre prințesă și despre prinț, puțin invidioși că n-aveau și ei un om de încredere, fidel ca dânsul, care să-i poată scuti de corvoada – ba chiar umilința – de a-și etala și vinde chiar ei bunurile. După ce n-au mai avut ce vinde („prețurile

erau mici, concurența mare, viața scumpă!"), mulți dintre acești vecini de tarabă au continuat să meargă duminica dimineața la talcioc, care devenise între timp un adevărat loc de întâlnire al „foștilor". Aflai acolo vești despre cei care erau deja în străinătate sau despre cei care reușeau să fugă. De o bună bucată de vreme nu mai vindeau Galléuri și veioze venețiene, ci produse de la rudele lor, ajunse Dumnezeu știe cum „dincolo", trimise în pachete care le veneau înjumătățite, prin grija vămii sau a oficiului poștal: ceasuri, stilouri, pixuri Bic, deodorante, pastă de dinți albă cu dungi roșii, gumă de mestecat, blugi, impermeabile de plastic, fuste de tergal... Încetul cu încetul, majoritatea supraviețuitorilor acestei clase începuseră să se integreze în ceea ce se numea pe atunci „câmpul muncii socialiste", dar în locuri care corespundeau doar parțial pregătirii lor. Exista mai ales o impresionantă armată de anticari, bibliotecari, arhivari, antrenori de tenis sau de golf (bărbații), dactilografe sau traducătoare (femeile), ale căror trăsături fine și ținută le trădau descendența. Talciocul nu făcea decât să le rotunjească veniturile şi să întrețină relațiile de grup.

Cumpătarea lui Miticăbucătaru le-a garantat bunicilor Clarisei supraviețuirea în anii cât fiul lor a stat la închisoare. Dar sarcina lui n-a fost întotdeauna ușoară, și serviciile lui s-au dovedit indispensabile chiar și după eliberarea unchiului Manu. Sosirea facturii la încălzire sau la electricitate stârnea mereu o oarecare agitație. Trebuia atunci sacrificat „ceva din garaj", și în acest scop era chemat „misitul". Iarna, mai ales, trebuiau luate decizii rapide. Domnul Bacalu avea o bună vedere de ansamblu asupra a ceea ce se vindea în București și asupra potențialilor cumpărători. Dar prințesa era dificilă. Pe scurt, scena se petrecea după cum urmează: Miticăbucătaru îl suna pe domnul Bacalu, dându-i întâlnire în

fața unuia dintre garaje. Tanti Eufrosina sosea și ea, nervoasă, înfășurată în blana ei de vidră de mare care începea să se scămoșeze pe la tivuri. Domnul Bacalu se lamenta. Erau vremuri grele, cumpărători tot mai puțini și pretențioși etc. Dar, dar... *poate* c-ar putea găsi un client pentru comoda Ludovic XV, pe care o zărise data trecută, când prințesa îi vânduse un Aubusson drăguț cu istoria Dianei... *Poate* c-ar putea găsi un cumpărător pentru piesa asta, la un preț bun, de exemplu... 1 000 de lei. Tanti Eufrosina devenea lividă, Miticăbucătaru, roșu.

— O mie de lei? Pentru co-mo-da Louis Quinze? striga ea. Ba-teți câm-pii, amice! adăuga ea, palidă. În ve-cii ve-ci-lor! Mi-ti-că! În-cu-iați la-că-tul, vă rog!

Pleca, adesea fără să-și mai ia rămas-bun de la domnul Bacalu, urmată de Miticăbucătaru care, stacojiu, bâiguia:

— Prințesă, 1 000 de lei sunt, desigur, un preț rușinos, dar...

— Ru-și-nos? replica tanti Eufrosina. Scan-da-los, nu ru-și-nos!

— Dar... încerca iar Miticăbucătaru.

— Mi-ti-că! îl întrerupea tanti Eufrosina. Mă e-ner-vați!

Când ajungeau în mansardă, îl găseau pe unchiul Teodor cu nasul într-un program de balet din 1925, lipit de godinul cu cărbuni, dar dârdâind în mantoul lui de blană. Tanti Eufrosina îl sfredelea cu privirea și-i spunea, cu ochii în plafon:

— Toți mă e-ner-vați!

Apoi, după o clipă, adresându-i-se lui Miticăbucătaru, adăuga:

— Mi-ti-că, dragul meu. Dați-i te-le-fon, vă rog, der-be-de-u-lui de Ba-ca-lu!

Miticăbucătaru se executa și din roșu se făcea alb.

— Prințesă, spunea el (ascunzând telefonul în căușul palmei), domnul Bacalu spune că deja a găsit comoda pe

care o voia clientul lui, dar (devenea iar roșu) ar putea găsi un alt cumpărător la prețul de 800 de lei.

Tanti Eufrosina spunea atunci:

— Mitică, luați, vă rog, cheile ga-ra-ju-lui și du-ce-ți-vă repede, dar singur. Eu sunt ex-te-nu-a-tă!

Când comoda Ludovic XV (sau tapiseria Aubusson cu istoria Dianei, sau berjera Ludovic XVI, sau *secrétaire*-ul Chippendale, sau biroul *en dos d'âne* de Cressent, sau un *screen* Empire) se vindea(u), Miticăbucătaru cumpăra o provizie zdravănă de cărbuni pentru încălzit, plătea factura la electricitate, apoi dădea restul lui tanti Eufrosina. Tanti Eufrosina mergea la Nestor sau la Capșa (ultimii furnizori bucureșteni privați sau „semiprivați", care au supraviețuit până la sfârșitul anilor '50), cumpăra cu o sumă astronomică trufe, pișcoturi și ceai englezesc, apoi își invita prietenele. Dacă-i mai rămâneau bani și era frumos afară, comanda un taxi pentru duminică, își punea rochia de dantelă neagră și pălăria mov și se ducea, însoțită de unchiul Teodor, care purta joben, la cursele de cai de la Băneasa, sau pur și simplu „la lacuri".

Ceea ce numea tanti Eufrosina „lacuri" era de fapt Parcul de cultură și odihnă „I.V. Stalin". Dar șoferul mașinii închiriate cu ziua de tanti Eufrosina (unul dintre ultimele taxiuri negre londoneze pe care le-am văzut la București) știa bine itinerarul. Ocolea intrarea principală în parc, unde trona statuia „tătucului popoarelor", ca să parcheze la intrarea din partea de nord, numită intrarea Bordei, unde lacul Herăstrău se varsă, printr-o ecluză, în lacul Floreasca. Aștepta acolo o oră, două sau mai mult, cât timp tanti Eufrosina și unchiul Teodor se plimbau pe marginea lacului sau luau masa de prânz la restaurantul Pescăruș, desfătându-se cu frumoasa priveliște asupra unei insulițe împrejmuite de plopi și sălcii plângătoare.

Tanti Eufrosina și unchiul Teodor au murit în iarna anului 1954. Miticăbucătaru tocmai vânduse un goblen cu povestea lui Filemon și Baucis și cumpărase încă o rezervă de cărbuni. Totul părea să meargă ca pe roate. Dar soba a lăsat să scape prea mult monoxid de carbon și a doua zi prințul și prințesa au fost găsiți asfixiați în pat. Se prea poate ca unul din ei să fi umplut prea tare soba, ca să se încălzească mai bine.

Cafeaua filtru se deosebește destul de mult de cafeaua turcească

Cafeaua filtru se deosebeşte destul de mult de cafeaua turcească. Prima se prepară cu ajutorul unei pânze, al unui cornet sau al unui aparat, unde se pune cafeaua prăjită și măcinată și prin care se lasă să se scurgă încet apa clocotită până când se obțin cantitatea şi calitatea dorite din prețioasa licoare cafenie. Odată vărsată într-o ceașcă, ești liber să adaugi sau nu – după gust – zahăr. Reziduul materiei cafenii, bine tasat, rămas în filtru se aruncă, iar cafetiera se spală bine ca să poată servi la prepararea unei cafele noi.

Cafeaua turcească se face într-un ibric unde se amestecă de la bun început cafeaua-pudră (o cafea uşor prăjită şi fin măcinată), apa și zahărul. Se pune totul la foc mic și se aşteaptă. Ar fi o mare greșeală să crezi că acest amestec trebuie să fiarbă şi basta! Nici vorbă! În clipa în care, pândind suprafața recipientului, ți se pare că începe să freamăte, dai ibricul deoparte și amesteci puțin cu o linguriță. De obicei, pui din nou ibricul pe foc și amesteci iar. Există amatori care pretind că adevărata cafea turcească trebuie supusă de trei ori (nici mai mult, nici mai puțin) acestui du-te-vino. Doar astfel, odată turnată într-o cană cu pereți groşi, va păstra o spumă fină și dulce care face deliciul cunoscătorilor. În limba turcă spuma asta de numește caimac.

Dacă acest caimac e considerat elementul cel mai plăcut din cafeaua orientală, punctul ei cel mai supărător este zațul

care se depune pe fundul ceștii. Trebuie să posezi o mare artă pentru ca, după ce ai savurat cafeaua cu înghițituri mici, să nu atingi cu buzele reziduul gros și amar. Nu cred că există cineva care, bând cafea turcească, să nu fi fost surprins măcar o dată de senzația dezagreabilă a zațului de cafea pe vârful limbii. Cei obișnuiți evită acest accident, în vreme ce novicii cad în capcană.

Cafeaua turcească se bea în țările Mediteranei orientale, în lumea arabă și în Balcani, în vreme ce varianta filtru a cafelei, inventată la Paris la sfârșitul secolului al XVI-lea și pusă la punct la Viena începând din secolul al XVII-lea, după asediul turcilor din 1683 (dar pornind de la o materie primă care venea de la dușman), s-a răspândit de-a lungul timpului în tot Occidentul, dând naștere unui larg evantai de subspecii. La extremele sale găsim, pe de o parte, espressoul italian (minusculă și excelentă concentrare a miraculoasei băuturi) și, pe de altă parte, perfecta ei antiteză, cafeaua așa-zis americană, diluată și transparentă. Dar, în ciuda numeroaselor sale variante, principiul cafelei consumate în Occident (și, de o bună bucată de vreme, aproape în toată lumea) este același. El este consecința unei tehnici deopotrivă simple și complicate, combinând trecerea apei, presarea și stoarcerea. La orizontul său se află grija atentă de separare: purul (băutura) și impurul (zațul) sunt necruțător despărțite. Obiectul-cheie al acestei tehnici – filtrul – se spală minuțios și periodic. Mai nou, se aruncă.

Secretul cafelei turcești, în schimb, constă în obținerea unui amestec unic în felul său, care se sustrage oricărei tehnici programate de separare, lăsându-i celui care o consumă grija de a tatona limitele unde purul și impurul se învecinează. Purul și impurul formează o suspensie ale cărei extreme sunt excelentul caimac și infamul zaț.

La noi în casă se consuma multă cafea: și cafea turcească, și cafea filtru. Cafeaua turcească era băută mai ales în zilele de sărbătoare, incitându-ne la conversații prelungite. În timpul săptămânii însă, rolul ei se schimba radical, fiindcă însoțea în tăcere lungile ore de studiu și mai ales momentele de concentrare maximă. Firește, nu era vorba de o băutură pentru copii, și-mi aduc aminte că am căpătat acest obicei pregătindu-mi bacul.

Cafeaua filtru era mai rară și servea de obicei drept bază pentru cafeaua cu lapte. Din toată familia, o singură persoană o prețuia în mod deosebit, ba aș spune chiar exclusiv: bunica mea Agripina, care o bea cu sau fără lapte. La drept vorbind, nu-mi aduc aminte s-o fi văzut fie și o singură dată bând cafea turcească, și cu greu mi-aș putea-o imagina sorbind caimac.

Omama se născuse în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca supus al monarhiei austro-ungare, și cafeaua filtru făcea evident parte din cultura ei. Luase obiceiul să-și bea șvarțul după-amiaza, în momentele când în casă era liniște. Își punea atunci ceașca pe o măsuță joasă și se așeza într-un fotoliu (în fotoliul *ei*), suspinând: „*Jetzt brauche ich meine Ruhe!*"[1] Și își aprindea o țigară (singura din acea zi), în vreme ce toată lumea se îndepărta. Știam că n-aveam dreptul s-o deranjăm *pentru nimic în lume*. Totuși, uneori, momentele astea de răgaz se prelungeau. Simțeam atunci că-i dispusă să se lase antrenată în povestiri din trecut. Erau ocazii pe care nu le ratam, deși cunoșteam bine majoritatea istoriilor ei. Spre bucuria noastră, Omama adăuga uneori câte un detaliu sau altul, ceea ce ne menținea întotdeauna viu interesul. Existau unele episoade pe care le preferam de

1. Și acum, am și eu dreptul să mă odihnesc!

departe: cel în care-l întâlnise pe bunicul și apoi se măritase cu el, sau cel cu pepita de aur. Dar de-a lungul timpului a căpătat contur o altă povestire. Una alcătuită din episoade și subepisoade, din aluzii și tăceri.

Cu excepția problemei naționale, se trăia bine în Transilvania de la începutul secolului, spunea ea. Problema asta n-o preocupa totuși peste măsură, fiindcă de când deschisese ochii faptul că vorbea românește în familie, germană la școală și maghiară la piață i se părea lucrul cel mai firesc din lume. Mai mult, rangul lor social era asigurat, tatăl ei fiind funcționar imperial, ceea ce nu era cazul tuturor românilor transilvăneni, care de secole întregi se simțeau disprețuiți. Astfel, adevăratele motive ale problemei naționale țineau de dispreț, nu de oprimare. Iar disprețul, spunea ea, era mult mai greu de suportat decât oprimarea.

Românii erau, în majoritatea lor, țărani. Dar nu orice fel de țărani! Nu! De le-ai fi văzut casele, câmpurile, grădinile! Fiindcă țăranul ardelean muncea din greu! Nu ca țăranii din Vechiul Regat, niște leneși! Țăranul ardelean, sărac sau bogat, știa să muncească, dar știa și să petreacă. Munca era muncă, sărbătoarea – sărbătoare! Și totuși românii erau socotiți, față de compatrioții lor maghiari și germani, niște cetățeni de categoria a doua. Firește, era o situație greu de tolerat și care impunea luări de poziție. Două soluții erau privilegiate: asimilarea lentă cu conlocuitorii care dețineau puterea (adică maghiarizarea sau germanizarea liber consimțită – fenomen trist și, din fericire, rar) sau lupta. Aceasta era de două feluri: culturală și politică. Familia ei se angajase în ambele. Lupta culturală se manifesta la mai multe niveluri. Primul era cel al revendicării mândre a unei ancestrale descendențe latine. Iată de ce ea se numea Agripina, sora ei Livia, fratele ei Octavian, tatăl lor Traian și bunicul lor Ovidiu. Iar

acest gen de filiație, oricât de amuzant ar părea azi, era destul de răspândit în epocă. Mai puțin frecvent și mai dificil era însă războiul intelectual cu vecinii. Școlile lor erau mai bune, aveau mai ușor acces la cultură și, să fim cinstiți, tradiția lor culturală era mai solidă. Pentru românii ardeleni era o provocare să studieze la Budapesta sau la Viena și să reușească să se afirme. Băieții din cercul ei, spunea ea, erau apreciați după două criterii: cicatricele provenind din duelurile cu colegii de studii (majoritatea unguri și austrieci) și rezultatul final obținut la susținerea tezei de doctorat. Ca să te întorci de la Viena în Transilvania încununat de glorie, trebuia să ai măcar o cicatrice și să te poți lăuda cu un *Summa*, sau cel puțin un *Insigni*. *Magna* mergea și ea (cu condiția să fie însoțită de o cicatrice ca lumea). Să revii fără nici o cicatrice și un biet *Rite* echivala cu moartea socială.

Primii ei curtezani, spunea ea, aveau cu toții niște cicatrice frumoase și o apucaseră pe drumul spinos care-i ducea spre un *Summa* respectabil. Ajunși în acest punct, fratele meu, Adrian, avea obiceiul să mă privească fix, clipind imperceptibil, sau, dacă eram așezat lângă el, să-mi dea un cot ușor în coaste, în timp ce eu mă gândeam invariabil că dacă fratele meu s-ar fi născut în Transilvania austro-ungară, numele lui oficial n-ar fi fost Adrian, ci probabil Hadrian.

Când unul dintre curtezani, continua ea, a reușit să-i fure un sărut (un nou semn cu ochiul sau un nou cot de la Adrian), a fost cuprinsă de teama cumplită că a rămas însărcinată. (Da, fetele din acea vreme erau mult mai inocente decât cele de astăzi! Ca să nu mai vorbim de fetele din Vechiul Regat și mai ales de cele din București care, de pe la paisprezece ani, știau totul despre viață!) I s-a confesat surorii ei, Livia, care a liniștit-o, avertizând-o totodată că, dacă la primul sărut nu se întâmplă nimic, la al doilea inevitabilul s-ar putea produce. Dar acest băiat, revenit recent cu titlul

de doctor în filozofie dobândit la Viena, nu-i plăcea cine știe ce, chiar dacă era amabil și inteligent. Lucra la o teorie destul de interesantă, care mulți ani mai târziu l-a făcut celebru, privitoare la matricele spațiale ale spiritualității unui popor. După el, poporul român era marcat de peisajul ondulat subcarpatic, ceea ce dădea un ritm specific muzicii și poeziei sale. Ea găsea că teoria asta e destul de drăguță, și băiatul, în linii mari, i se părea simpatic. Din păcate, n-avea decât o cicatrice minusculă pe bărbie, pe care bănuia că o căpătase bărbierindu-se. S-a împotrivit celui de-al doilea sărut, și bine a făcut, fiindcă un alt băiat, la drept vorbind un tânăr, cu doctorat în drept *Summa* la Cernăuți şi o cicatrice mare pe obrazul stâng, a apărut în viața ei. Era bunicul! Aici urma de obicei o tăcere adâncă, și bunica Agripina rămânea câteva clipe cu ochii în gol.

Scena se petrece la Karlsbad, stațiune balneară numită astăzi în limba cehă Karlovy Vary. Dar pe atunci germana era *lingua franca* în imperiu, cele mai multe orașe aveau nume nemțești, și te puteai deplasa de la unul la altul fără pașaport, chiar fără acte. Nimic mai normal pentru un locuitor din Hermannstadt (astăzi Sibiu) decât să studieze la Viena sau la Cernăuți, să-și petreacă vacanțele la Karlsbad sau să se îmbarce la Fiume (astăzi Rijeka) și să plece, dacă voia, în America.

Astfel, tânăra Agripina se afla la Karlsbad. Asta se întâmpla în anul de grație 1918. Mama ei tocmai murise de o boală misterioasă, tatăl era suferind, iar sora ei, Livia, care făcea studii de fizică și chimie la Cernăuți, preluase frâiele familiei. În ciuda vârstei sale fragede (avea pe atunci doar douăzeci și trei de ani), Livia își asumase cât se poate de serios rolul și responsabilitățile de stăpână a casei, mai ales după ce logodnicul ei (un tânăr jurnalist fără cicatrice și fără doctorat) o pusese într-o bună zi în fața unei alegeri radicale: să plece

împreună la Fiume, ca să se îmbarce spre un viitor nesigur, sau să se despartă. Fie din cauza mamei muribunde, fie din cauza tatălui suferind, fie din alte motive – nu vom ști niciodată –, Livia a decis, după nopți nedormite, să rămână în Transilvania ei natală. Mama lor a murit, tatăl a început să se întremeze. Un an sau doi mai târziu, a sosit un curios emisar. Era negru ca smoala și spunea că vine din New Orleans cu un mesaj pentru Livia. I-a dat o cutie frumoasă făcută dintr-un lemn exotic. Înăuntru se aflau sute de violete de Parma, proaspete și parfumate. Livia s-a închis în camera ei. A doua zi, violetele erau călcate în picioare, iar cutia așezată pe o etajeră, între o vază de Murano și o oglindă. Din acea zi a devenit și mai severă decât înainte cu toți ceilalți și cu ea însăși.

În primăvara anului 1918, Karlsbadul era plin de tineri din toate provinciile imperiului. Bărbați nu prea erau, fiindcă o bună parte dintre ei se aflau încă pe front. Dar tot mai vedeai pe câte unii. Ba încă foarte interesanți. Livia supraveghea sever comportamentul surorii mai mici, care găsea însă mereu o cale să scape de controlul ei. De exemplu seratele muzicale! Veneau acolo o mulțime de tineri de vârsta ei, și Agripina – pianistă plină de talent – era foarte apreciată. Urmase cursuri particulare cu una dintre cele mai renumite muziciene din Sibiu. Cum era vorba de o tradiție de familie – se considera că muzica dezvoltă autodisciplina și înnobilează sentimentele umane –, Livia nu vedea nici un motiv valabil să se opună frecventelor ieșiri ale surorii ei. Cât despre ea, prefera să rămână la hotel ca să-i poată citi cu voce tare tatălui ei, care se refăcea treptat după o operație de cataractă. Cine să se ocupe de el, dacă nu ea?

Seratele muzicale se terminau de obicei cu lungi dezbateri furtunoase, a căror temă era mereu aceeași: ce-o să se

întâmple la terminarea războiului? Era limpede că imperiul n-avea să mai existe. Ce soartă urmau să aibă națiunile care-l compuneau? Boemia avea să fie o țară de sine stătătoare? Și Slovacia, Slovenia, Croația, Bosnia... și Transilvania? Aici spiritele se inflamau repede, și pentru tinerii ardeleni prindea contur o idee: Transilvania trebuia să devină o țară autonomă (cum fusese până în 1699), cu un statut clar, adică un stat trinațional și trilingv. Un soi de Elveție în estul Europei. Acest pământ primitor fusese apărat secole la rând de Carpați, întocmai cum Elveția fusese apărată de Alpi. Presiunile Imperiului Otoman și cele ale imperiului țarist fuseseră, slavă Domnului, stăvilite de marele lanț muntos. Anexarea la Imperiul Habsburgic în 1700 limitase independența principatului transilvănean, dar avusese, fără nici o îndoială, și aspecte pozitive. Prezența colonilor sași, sosiți în Evul Mediu, și cea a șvabilor, instalați în Banat în secolul al XVIII-lea, dăduseră acestei provincii o pătură numeroasă de meșteșugari, îmbogățindu-i cultura. Dar mai erau și ungurii, și aici lucrurile se complicau. Da, sigur, erau aici acum, și nu puteau – sau nu trebuiau – să fie alungați, dar era nevoie să renunțe la aroganța lor de stăpâni absoluți și să accepte să fie doar unul dintre elementele statului federal trinațional. Discuțiile continuau pe acest ton până târziu în noapte.

Una dintre soluțiile socotite valabile era constituirea unei mari confederații democratice, ca aceea preconizată de o carte care făcuse valuri înainte de izbucnirea războiului: *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*[1] de Aurel C. Popovici. Transilvania își afla acolo locul alături de alte paisprezece țări născute din fosta monarhie. Dar pentru unii nu era decât încercarea de a reînvia un cadavru. Ajunși în acest punct, unii tineri care participau la dezbateri și-au exprimat

1. *Statele Unite ale Austriei Mari.*

regretul că un anume Septimiu nu e acolo ca să-i lumineze cu privire la calea cea mai bună de urmat. „Păcat că Septimiu e încă la Cernăuți", a spus unul. „Când o să vină Septimiu, a spus un altul, o să vedem lucrurile mai limpede." „Am auzit că Septimiu sosește săptămâna viitoare", a spus un al treilea.

Și, într-adevăr, Septimiu a sosit!

Din întâmplare, era o zi în care bunica urma să anime prima parte a seratei. Nici nu se așezase bine la pian, că l-a zărit în fundul sălii, în picioare, lângă ușă. Nu încăpea nici o îndoială, tânărul acela brunet, cu fața deschisă, sprâncene puternice și cicatrice pe obrazul stâng era Septimiu. A fost cuprinsă de o mare emoție, dar s-a stăpânit. Bărbatul acela n-avea nevoie de o femeiușcă gata să tremure în fața primului venit. N-avea nevoie – n-a găsit expresia potrivită decât în germană – de o *dumme Gans*[1]. Nu! A apropiat taburetul de pian și a atacat piesa din program, un preludiu de Scarlatti, cu multă siguranță, fiindcă frumusețea lui Scarlatti consta în logica sa, spunea ea, și avea deci nevoie de o interpretare controlată, calmă, perfectă. Bucata a plăcut celor de față, și i s-a cerut să mai cânte una. Nu pregătise un bis special, dar nu i-a fost greu să găsească ceva în repertoriul ei, asa că a executat una dintre piesele ei preferate: primul dintre cele patru *Impromptu-uri D 899* de Schubert. A cântat cu tot sufletul, temându-se să nu fi spus prea mult. Ba chiar mult prea mult, se gândea ea. Astfel, când prima parte a seratei s-a încheiat, s-a scuzat, explicând că trebuia să plece repede la căpătâiul tatălui ei convalescent.

— Mi-a plăcut mult cum ați cântat, domnișoară! a apucat să-i spună tânărul, care tocmai îi fusese prezentat și care răspundea, într-adevăr, la numele de Septimiu. Ar fi o mare bucurie pentru mine să vă mai pot asculta, a adăugat el.

1. Gâscă proastă.

Nici nu știu ce m-a fermecat mai mult: perfecțiunea interpretării la Scarlatti sau emoția stăpânită de la Schubert.

— Cred că ar fi mai bine să nu ne pierdem prea tare în distincții inutile, și să le judecăm, dacă asta vi se pare cu putință, pe amândouă împreună, a spus ea plecând precipitat.

A doua zi, n-a putut ieși din casă, fiindcă Livia dorea să ia puțin aer, după mai multe zile de recluziune. A rămas deci lângă tatăl ei, citindu-i cu voce tare. La insistențele bătrânului judecător, a alternat *Mara* de Slavici, pe care acesta o adora, cu *Însemnările lui Malte Laurids Brigge* de Rilke, care personal o interesau mult mai mult. În sine, ideea unei culturi plurale o atrăgea (un viitor stat federal trebuia să acționeze tocmai în acest sens, se gândea ea), și lectura alternativă în română și în germană nu-i displăcea, chiar dacă în câteva rânduri s-a surprins visătoare și detașată de textele pe care le citea.

Spre seară, Livia s-a întors cu ultimele știri despre război. Rusia sovietică, scufundându-se în haosul revoluției, slăbise hățurile Basarabiei, care se unise cu regatul român. Și dacă într-o zi Transilvania...? Dar nu, asta era o idee absolut stupidă! O altă știre anunța că Aca de Barbu urma să sosească, pentru numai câteva zile, la Karlsbad. Cunoscând pasiunea muzicală a surorii ei mai mici, Livia a fost de acord ca aceasta să plece de la căpătâiul tatălui convalescent în următoarele trei zile, ca să asiste la recitalurile celebrei soprane.

La drept vorbind, nu au fost niște recitaluri, ci mai degrabă întâlniri culturale și politice. La primul concert, cum rămăsese un loc liber lângă ea, Septimiu s-a apropiat și i-a cerut permisiunea să se așeze. Agripina a aflat astfel că era avocat și secretar al secției de tineret a Partidului Național Român din Transilvania, că avea un frate medic, pe nume Sever, și că părinții lui erau proprietari agricoli, cu act de înnobilare.

Acest amănunt n-a impresionat-o peste măsură, fiindcă propriile ei origini nu erau mai puțin nobile. S-a ferit totuși să intre în detalii, cu atât mai mult cu cât ele ar fi putut da impresia de *Ahnenstolz*[1] sau de fabulație. În acest punct, Clarisa, Adrian și cu mine ceream cu voce tare lămuriri, chiar dacă era vorba de una dintre legendele familiei care ne legănaseră dintotdeauna copilăria.

— Cum, nu știți încă povestea familiei Strein? întreba bunica Agripina. Sunt evenimente destul de misterioase, care s-au petrecut cu mult timp în urmă, în preajma anului 1700.

Și adăuga:

— Dar mai luați un *Ischler*!

Ocazia nu trebuia scăpată, fiindcă Omama era foarte zgârcită când avea de împărțit dulciuri. Obișnuia să te invite o dată, și atât, folosind imediat mai apoi, cu un aer de satisfacție evidentă, o expresie ardelenească intraductibilă: Grijim! Ceea ce însemna, mai mult sau mai puțin: „Bun! Și acum să ne ocupăm de lucrurile astea!“ La aceste cuvinte, bucata mare de *Cremschnitte*, *Bienenstichschnitte*, *Ischler* sau *Linzertorte*, *Dobos-Torte*, *Frankfurter-Kranz* sau *torte Malakoff* (acesta era rezervat doar pentru ocaziile excepționale) dispăreau – pentru eternitate, așa ni se părea! – în bufetul pe care bunica îl încuia cu cheia.

Profitam deci de faptul că bucăți de *Ischler* tronau încă în fața noastră, pe măsuță, alături de cafetiera vieneză, și ne executam. Așa cum era de așteptat, Omama zicea „grijim!“, părând să fie mulțumită (datorită grabei noastre sau generozității ei?), punea dulciurile în bufet, se așeza din nou în fotoliul Biedermeier și povestea cu o evidentă plăcere ceea ce auzise probabil la rândul ei de la alți membri venerabili ai familiei, care înfloriseră fiecare, pe măsura propriului talent

1. Mândrie genealogică.

și gust, o legendă unde fabulosul uzurpase încet, până ajunsese de nerecunoscut, realitatea istorică:

— Într-o zi, o întreagă familie – dar ce spun?, un întreg clan – care venea din Moldova a trecut Carpații spre Transilvania, prin pasul Prislop. Din ce motiv, mai exact? Numai Dumnezeu știe! Erau vremuri tulburi, și tocmai avusese loc o schimbare violentă de regim în mica Moldovă, stat supus sultanului, dar pândit îndeaproape de țari. În timpul unei întrevederi cu ușile închise care a sfârșit prost, emisarul turc, cu ajutorul gărzii sale de corp, tăiase capul voievodului. Nefericitul complotase, pare-se, împotriva Înaltei Porți cu complicitatea rușilor! Unui demnitar i s-a crestat doar nasul, înainte ca acesta să reușească să fugă dincolo de Nistru, la protectorii săi din est. De atunci încolo a purtat un soi de proteză de argint, capabilă să ascundă parțial oribila mutilare, dar tot s-a ales cu porecla „Cârnul". Alți demnitari au fost masacrați sau azvârliți în închisoare.

Să traversezi Carpații nu era puțin lucru! Totuși, un întreg cortegiu s-a aventurat în această grea operațiune. Drumul era deschis de călăreți, în fruntea cărora se afla patriarhul clanului, pe un armăsar alb. Erau urmați de trăsuri în care se găseau femeile și odraslele lor. În prima dintre ele era Fecioara Neagră, aflată de când lumea în proprietatea familiei. E acolo, agățată de perete! preciza ea indicându-ne icoana din fața fotoliului ei.

— Dar e neagră de tot, nu se vede nimic! spunea atunci Adrian.

— Ce frumoasă e, totuși, chiar și așa neagră! replica Clarisa. (Icoana avea să fie instalată mai târziu, când verișoara mea s-a mutat, în „veranda cu pianină", pe peretele din fața celui care adăpostea panoplia strămoșilor ei bărboși.)

Omama nu găsea oportun să intervină în această dezbatere estetică, și continua:

— La urmă veneau câteva care, fiecare tras de patru boi, transportând servitorii și bunurile îngrămădite de-a valma. Convoiul ar fi vrut să se grăbească, fiindcă turcii erau pe urmele sale, dar avansa lent, căci drumul era greu, străjuit de prăpăstii adânci și atât de strâmt, încât boii au fost cât pe ce să se prăvălească în prăpastie. La picioarele lor s-a deschis un podiș: era „pământul-făgăduinței-de-dincolo-de-pădure", Transilvania! Vreme de mai multe zile și nopți, au traversat podișul până la extremitatea sa occidentală, unde au negociat permisiunea de a se stabili. O anumită tradiție ne lasă să înțelegem că această familie moldovenească ar fi fost de mult timp în contact secret cu austriecii și că aceștia au sprijinit-o în timpul traversării și i-au dat o mână de ajutor să se instaleze, pentru a recompensa servicii încă misterioase care le-ar fi fost făcute. Nu s-a știut niciodată adevăratul nume al acestei familii, căci – se spunea – se temea de represaliile turcilor. Reprezentanții ei și-au ales un nou patronim – Strein –, adică „străinul". (În acest punct, Clarisa fixa cu un amestec de adorație și curiozitate icoana neagră, în vreme ce Adrian mă privea, clipind discret.)

După câteva zile de odihnă și acomodare, șeful clanului, însoțit de fiii lui, s-a prezentat în fața autorităților austriece, arătându-se interesat să cumpere pământuri. Le-a obținut la prețuri mici, fiindcă era un teren puțin rentabil pentru agricultură, aproape de ruinele Sarmizegetusei, vechea capitală a regatului dacilor, unde, potrivit tradiției, s-ar fi aflat, cu multe secole înainte, mine de aur, exploatate până la secătuire de romani. Spre marea mirare a sătenilor, odată ce-a obținut pământurile, familia Strein a redeschis minele și s-a pus pe săpat. Dar în van. Șeful clanului, un bătrân încă robust, în ciuda bărbii sale albe, nu se dădea totuși bătut. „Trebuie să săpăm mai adânc, tot mai adânc", spunea el. Fiii lui, niște vlăjgani cu barba neagră, îl însoțeau, de voie, de nevoie, dar nevestele lor erau cuprinse de disperare. Proviziile și bunurile

pe care le putuseră transporta din Moldova erau pe cale să se termine, și multe socoteau c-ar fi trebuit să cumpere pământ arabil, nu subterane în paragină. Teama pentru viața bărbaților lor, care săpau galerii tot mai adânci, li se strecura treptat în suflet. În fiecare dimineață pregăteau totuși prânzul pentru soții lor, învelind cu grijă în ștergare mari, albe, bucăți groase de mămăligă caldă, în mijlocul căreia vârau porții zdravene de brânză sărată de capră. Soții plecau, iar femeile rămâneau acasă cu copiii. Se ocupau de gospodărie, rugându-se fiecare în inima ei să i se întoarcă acasă cu bine bărbatul.

Într-o zi de vară, a izbucnit o furtună puternică. Cerul s-a făcut negru, s-a înserat, apoi a venit noaptea, dar bărbații nu se întorceau. După ce-au culcat copiii, femeile au aprins lumânările, și rugăciunile lor, la început tăcute, s-au auzit tot mai limpede. Târziu în noapte, un tunet a zguduit casa din temelii, și ecoul lui a răsunat ca atunci când se rostogolește cărbunele într-un cazan. Ușa s-a dat în lături. Ai fi zis că-i o rafală de vânt. Dar nu, în prag a apărut bătrânul, cu barba lui albă. Era ud, murdar și obosit. A intrat și a pus pe masă pânza în care-i fusese învelit prânzul. Era udă, dar conținutul părea să fie neatins. Bătrânul a desfăcut ștergarul și, la lumina lumânărilor, toți au crezut că zăresc bucata mare de mămăligă, încă intactă. „E rece, a spus nevasta bătrânului, dar o să-ți fac o cină caldă." „Nu-i nevoie, am mâncat bine azi", a spus bătrânul. „Și-o să mâncăm și mai bine în zilele următoare." Apoi, adresându-li-se tuturor, a adăugat: „Veniți să vă uitați mai de aproape".

Cei prezenți s-au apropiat, au privit și au atins bulgărele galben, care semăna cu mămăliga. Dar nu era mămăligă. Era un bulgăre mare, tare la pipăit și care strălucea acum în lumina lumânărilor. Aur!

În acel moment, Clarisa, Adrian și cu mine suspinam. Bunica Agripina nu se lăsa totuși impresionată, și continua.

— Era limpede că nu trebuia să-l copleșesc pe Septimiu cu asemenea povești. Așa că mi s-a părut mai potrivit să tac și să-l întreb despre originile lui, mai ales că numele lui de familie nu avea o rezonanță tipic ardelenească.

Era un patronim din sudul Carpaților, a lămurit-o el, și, conform unei tradiții care se transmisese de la o generație la alta, i-ar fi aparținut unui căpitan al lui Mihai Viteazul, prințul-condotier care, între 1600 și 1601, reușise unirea Țării Românești, a Moldovei și a Transilvaniei într-o singură țară. După eșecul tragic al acestei acțiuni nebunești și moartea lui Mihai Viteazul, căpitanul s-ar fi retras în împrejurimile Sibiului, în bogata regiune cunoscută sub numele de Mărginime, unde a continuat să ducă o viață liniștită de proprietar funciar. Visul acestui strămoș îl bântuia pe Septimiu, și ceva îi spunea că momentul de a-l împlini venise. Agripina a fost puțin speriată de acest gând, fiindcă ea înclina mai degrabă spre „Statele Unite ale Austriei Mari", înglobând o Transilvanie helvetizată.

Îl asculta totuși pe Septimiu cu multă atenție când acesta lua cuvântul la sfârșitul seratelor culturale. Vorbea bine și convingător. *„Măcar crede în ceva!"* își spunea ea. Și privirea aceea înfocată sub sprâncenele stufoase!

Livia începea să se neliniștească văzând-o că se întoarce seara târziu, îmbujorată și cu o strălucire neobișnuită în ochi. I-a recomandat să fie prudentă cu a doua sărutare. Dar sfaturile acestea erau de-acum inutile! La începutul lui mai, în clipa în care regatul României semna o pace separată cu germanii și Austro-Ungaria, cele două surori părăseau Karlsbadul împreună cu tatăl lor, care-și recăpătase complet vederea. Dar acum sora cea mică părea oarbă, sau într-o

ciudată stare de transă. Adevărul, spunea Agripina, era că se simțea în întregime și de două ori cucerită: de Septimiu și de ideea necesarei uniri a Transilvaniei cu regatul.

S-au căsătorit în primăvara anului 1919, la doar câteva luni după Proclamația de la Alba Iulia ce pecetluia formarea României Mari, din care Transilvania era acum parte indisolubilă. La atmosfera generală de euforie s-a adăugat propria fericire. Au plecat în voiaj de nuntă în Italia (unde Septimiu avea niște afaceri) și în Egipt (fiindcă ea voia să vadă piramidele). Dar au avut nevoie de pașapoarte și vize (epoca Austriei Mari apusese, fără îndoială!) ca să poată merge în Croația, de unde s-au îmbarcat pentru Ancona. Au petrecut o săptămână de vis la Rimini, într-un hotel pe malul Adriaticii. Când Septimiu a lăsat-o singură câteva zile (avea niște întâlniri la Milano), s-a simțit un pic pierdută, mai ales seara, când o mulțime de italieni au început să-i dea târcoale, numind-o *bella signorina*. Era amuzant și jenant totodată! Și apoi, la acel hotel se mâncau mereu spaghete fierte prost, pe jumătate crude, care crănțăneau între dinți! Așa că s-a bucurat când s-a întors Septimiu și s-au îmbarcat pentru Egipt. Își amintea perfect piramidele, și una dintre fotografii o înfățișa călare pe o cămilă, având în fundal sfinxul din Giseh. La întoarcere au luat un vapor cu aburi prin Istanbul, debarcând în portul Constanța, care era de-acum, ca să spunem așa, portul Transilvaniei la Marea Neagră. Acolo a suferit primul șoc dintr-o serie infinită. Ce-aveau în comun Sibiul, cu catedrala lui gotică, Turnul Sfatului, străzile curate și balcoanele decorate cu mușcate roșii și Constanța, oraș pe jumătate turcesc, murdar, cenușiu, cu un minaret pompos și populat de vagabonzi care nu se gândeau decât cum să-i fure valizele? Era oare aceeași țară? O întrebare inevitabilă, dar nici ea, nici Septimiu n-au avut timp să zăbovească asupra ei. Ghicea că viața care o aștepta acolo n-avea să fie întotdeauna ușoară,

dar nu-i păsa. „Să menții cu talent o casă, spunea ea, e ca și cum ai cânta la pian. E nevoie de logică și de sentiment."

Și-au construit o casă frumoasă la Sibiu, alături de casa fratelui lui Septimiu, Sever. Cele două locuințe aveau o grădină comună și erau separate de stradă printr-un zid înalt de piatră. O lume deopotrivă închisă și deschisă, fiindcă aveau mereu musafiri. Mătușa Agripinei, care fusese și profesoara ei de pian, n-avea urmași și le-a lăsat moștenire o mare parte din averea ei și toate mobilele frumoase, Biedermeier, pe care le cumpărase odinioară de la Viena. În acea casă, pe care Omama a iubit-o atât de mult, au venit pe lume copiii ei.

Mircea s-a născut în 1920, tata în 1922 și Lili în 1925. Au fost botezați în ritul greco-catolic, dar n-au primit prenume romane, fiindcă nu mai era nimic de demonstrat. România era fără doar și poate o țară latină!

Momente de cumpănă? Câte vrei! Și când spunea asta, nu se gândea doar la îndatoririle zilnice de bună soție a unui om politic, deputat în parlamentul de la București și jurist al unor mari întreprinderi puse pe picioare de investitori străini! Nu se gândea nici la scarlatină, rujeolă și oreion! Nu! Se gândea la evenimente cu adevărat dificile.

Ajunși în acest punct, întrebările noastre deveneau presante. Dar Omama se închidea în tăcerea ei. Simțeam atunci că trebuie s-o lăsăm singură cu șvarțul ei. Singură, în fotoliul Biedermeir, bunica Agripina tăcea.

Nu m-a ascultat. Și doar i-am spus de atâtea ori: trebuie să vindem totul. Fabrica, pământurile, terenurile de vânătoare. Să zidim ferestrele casei, să plasăm lichiditățile în acțiuni în Elveția și să plecăm la Zürich, Basel sau Schaffhausen. Să ne adunăm toți acolo și să așteptăm să treacă tăvălugul. Și dacă nu trece, să rămânem acolo, în paradisul alpin, cu un cont solid în bancă, și să trăim în continuare într-o țară civilizată și crutată de istorie. Băieții sunt „afară". Să ne ducem și noi.

Ca strămoșii noștri care au trecut Carpații, trebuia să trecem și noi Alpii. Dar el, nu și iar nu. Că angajamentele lui, că țara, că parlamentul, că datoria lui, că misiunea lui, că visele lui, că Mihai Viteazul... Până când s-au dus toate pe apa sâmbetei. Chiar și Mihai Viteazul! A pierit și el, fiindcă țara asta are acum, în loc de nume, o siglă, RPR, pe care viteazul Mihai nu și-ar fi putut-o imagina vreodată, și nici n-ar fi înțeles-o. RPR, adică Republica Populară Română (și nu „a României"), sora mai mică a Uniunii Sovietice. Soră mai mică astăzi, fiică sau nepoată mâine, cerând sus și tare să fie alipită – în sfârșit, în sfârșit, uraaaa! uraaa! – în trupul marii patrii, să se piardă în glorioasa familie a glorioaselor popoare ale glorioasei țări de care doar infamii săi dușmani (turcii, austriecii, francezii, englezii – și acum și americanii!) au ținut-o departe secole la rând! Și aceștia din urmă – adică americanii –, proști ca noaptea! Să-l lași pe Ivan să ajungă la Elba! Și nu numai! Să se oprească pur și simplu ca niște imbecili, ca Ivan să poată înainta! Dar el, nu și iar nu! Că datoria lui, că misiunea lui... Eu i-am zis: „Uite la Pablo Proza! A ales alt joc, potul cel mare, marele șlem. Imediat după Stalingrad, a început să vândă, și ce n-a vândut, de cum au ajuns rușii la Iași, a dat, concesionat, oferit, abandonat, cedat, dotat, onorat, amanetat. Astfel, în 1945, nu mai era marele proprietar de dinaintea războiului, ci (cu un cont secret bine garnisit în Elveția) omul drept și înțelept care luase pulsul vremii, omul providențial, capabil să facă tranziția, omul politic deschis la dreapta și la stânga (mai ales la stânga)". Iar el mi-a spus: „Nu vreau să mai aud de omul ăsta. Mi-a fost ca un frate, și acum e călăul meu și călăul acestui popor".

Lucrurile erau însă mai complicate. Îmi amintesc de ziua când Proza a venit să-l vadă, să-i vorbească. El s-a închis în biroul lui, așa că l-am primit eu pe Pablo, în vreme ce mașina albă și șoferul cu chipiu așteptau în fața casei.

— Agripina dragă, mi-a spus el (soția lui, Cornelia, era o Strein, deci verișoara mea), Agripina dragă, e ultima tentativă

pe care-o fac. Spune-i că dacă vrea poate intra în cabinetul meu. E suficient să creeze o facțiune în partidul care de altfel azi nu mai valorează nimic, și pe care eu l-am părăsit de ani buni. Sunt vremuri grele, n-o scoți la capăt dacă n-ai spatele asigurat. Dacă vrei să continui să trăiești în țara asta, dacă vrei să te salvezi din dezastrul iminent, nu ca sclav, ci ca stăpân, trebuie să ai reflexe rapide. Ești femeie inteligentă, înțelegi ce vreau să spun. Uită-te pe fereastră: vezi o mașină albă. L-ar putea duce direct la sediul guvernului. Dacă nu vrea, într-un an, doi, maximum trei, o să-l aștepte altă mașină în fața porții: o furgonetă neagră, cu destinația lagăr. Și atunci n-o să mai pot face nimic. Nimic.

M-am dus să bat la ușa biroului, dar știam dinainte că e inutil. Într-un fel, mă bucuram că-i așa. Preferam să fie ucis de visele lui decât de lașitate. Iar pentru soluția care ne-ar fi salvat viața, Elveția, era deja prea târziu.

Am încuiat casa și am plecat la munte, în Făgăraș. Aici, aerul pur al înălțimilor și brazii maiestuoși ne-au făcut să credem că tot ce se petrecea acolo jos nu era decât o glumă proastă. Copiii noștri erau toți căsătoriți. Și toți cu regățence! Băiatul cel mare era la Washington, cu Gabriela, iar cel mic la Paris, cu Ada. Numai Lili și Manole mai veneau să ne vadă din când în când, aducându-ne vești: fabrica naționalizată, pământurile expropriate, conturile bancare blocate. Până în ziua în care Galaction, dragul nostru paznic de vânătoare, ne-a trezit în zori ca să ne informeze că jos sunt mișcări suspecte și că o echipă mixtă a Miliției și Securității se pregătea să urce. Nu știu de ce, am văzut deodată în fața ochilor furgoneta neagră despre care vorbea Pablo Proza.

Septimiu era bolnav de câteva zile. L-am urcat în mașină, am spart repede nișa secretă din peretele dormitorului nostru și, după ce-am luat ce-am putut, m-am așezat la volan. Nu

mai condusesem de mulți ani și confundam acceleratorul cu frâna, dar mașina a demarat. Nu prea știam unde să merg. M-am îndreptat spre Mărginimea Sibiului, unde mai trăia încă soacra mea. Septimiu, care până atunci tăcuse, mi-a spus la un moment dat: „Tare mi-e sete. Oprește, te rog, dacă vezi un izvor sau o fântână". M-am oprit, am coborât cu o ploscă goală și am umplut-o cu apă proaspătă. Septimiu a murit exact în acel scurt răstimp.

A fost înmormântat în satul lui natal, iar eu m-am întors la Sibiu. Casa era acolo, intactă. Livia, care locuia la etajul superior, avusese grijă de ea în absența noastră. Eram acasă la mine, și nimeni n-avea să mă trimită în lagăr, pe mine, o biată femeie văduvă și fără nici un venit! M-am gândit la copiii mei. Toți trei însurați cu regățence! Le-am scris băieților să se întoarcă, și mă simt un pic vinovată din cauza asta. Dar singură aici, cu Lili, mă duceam la fund. Își pierduse primul logodnic, era pe cale să-și piardă soțul, prinț, dar regățean, care tocmai fusese arestat. Pe lângă asta, era însărcinată. Așa că le-am scris să se întoarcă. Am făcut bine? Numai Dumnezeu știe. Adevărul este că nu puteam concepe ca familia să fie atât de împrăștiată: sau toți acolo, sau toți aici!

Dar cineva suna la ușă. Probabil unul dintre elevii care veneau pentru „lecția combinată" de pian și germană. Omama se ridica în tăcere din fotoliul ei Biedermeier, ca să-și spele ceașca de șvarț și să curețe bine filtrul cafetierei.

Cu dinții noștri de metal

„Cu dinții noștri de metal, mușcăm voios din cincinal" erau versurile unui celebru poem pe care orice pionier din RPR, mândru de cravata lui roșie, trebuia să le știe pe de rost. Cincinalul pe care-l mușcam – mai e nevoie să precizăm? – era planul de producție periodic. Cât despre dinții de metal, aceștia erau, evident, o splendidă metaforă cu mai multe semnificații. Prima (și cea mai ușor de detectat) viza industria grea, a cărei activitate susținută putea scurta în chip eroic acest plan de la cinci la patru ani și – de ce nu, cu un efort suplimentar? – chiar la trei. Dar ar fi o lipsă de spirit poetic și revoluționar să nu înțelegem că dinții de metal nu erau doar treaba bravilor turnători, oțelari, laminoriști, strungari, ci ne privea pe toți. Trebuia să făurim, toți fără excepție, dinți de metal, ca să mușcăm din cincinal. Iar pentru noi, pionierii, asta era cea mai nobilă sarcină. Fiindcă eram schimbul de mâine, adică viitorii turnători, oțelari, laminoriști și strungari. Până atunci, trebuia să mușcăm din cincinal ținând cont de vârsta noastră fragedă și de puterile noastre. Acestea nu erau câtuși de puțin „slabe", cum ar fi putut pretinde unii defetiști. Sau, ca să fim mai exacți, puterile noastre erau „slabe" în măsura în care munceam individual și doar pentru succesul personal. Atunci, da, eram slabi. Dar împreună, sudați, formam o forță imbatabilă, cu dinții noștri mari de metal, care rupeau din cincinal!

Desigur, exista o varietate aproape infinită în ce privește maniera de a mușca din cincinal. Într-un mod hotărât, dar și vioi (cum era de așteptat de la niște pionieri), trebuia să mușcăm din cincinal plantând arbori în grădinile publice duminica, adunând deșeuri de hârtie pentru reciclare, ajutând la strângerea molozului din curtea școlii după reamenajarea terenului de fotbal etc. Dar trebuia să ne demonstrăm capacitatea de a mușca din cincinal și jucând fotbal, învățând pe de rost frumoase poezii patriotice și, mai ales, învățând, învățând, învățând. Firește, nu orice! Și mai ales nu știința burgheză, plină de capcane și erori privind concepția despre lume, și cu atât mai puțin vechea cultură, cu aplecarea ei către individualismul mic-burghez și profundul și respingătorul ei caracter de clasă. Nu! Cu dinții noștri de metal, trebuia să luăm înghițituri mari din știința progresistă, întemeiată pe principiile materialismului dialectic și ale noii culturi, care era o cultură a maselor libere, fondată pe principiile de nezdruncinat ale luptei de clasă.

Eram toți pionieri. Fără excepție. Chiar și Clarisa intrase, de voie, de nevoie, în rândul copiilor cu dinți de metal, în ciuda stupefacției și împotrivirii unchiului Manu. Aveam deci toți cravate roșii, plantam arbori, adunam hârtie și învățam, învățam, învățam toți vioi.

Ce anume? Asta depindea de epocă, precum și de felul în care fiecare profesor găsea calea dreaptă între constrângerile cincinalului și vocea propriei sale conștiințe.

Anii '50 au fost deosebit de grei. Bun, matematica era matematică, și fizica, fizică! Atenție însă la tentațiile ciberneticii, știință burgheză! Biologia era puțin mai riscantă, fiindcă trebuia să cerni cu atenție tendințele idealiste (prezente, de pildă, în absurda genetică a lui Mendel) și să lupți împotriva oricărei idei antievoluționiste, ca să impui măreția lui Pavlov și a lui Miciurin. Istoria ridica și ea probleme destul de

spinoase: tot ce se spunea în vechile manuale era fals, istoria trebuia rescrisă *da capo*, pe baze noi. Cât despre literatură, exista din fericire un principiu destul de simplu: toți scriitorii trecutului, fără excepție, păcătuiau, fiindcă reprezentau inevitabil interesele clasei dominante. Dar existau diverse grade, adică erau scriitori progresiști (ca Shakespeare, care-i criticase pe regi, Tolstoi, care, în ciuda limitelor lui, iubise poporul, și Neculuță, fiindcă era cizmar) și scriitori retrograzi (ca Dante și Dostoievski, fiindcă priveau lumea dintr-o perspectivă teologică, sau Eminescu, care se lăsase din păcate cucerit de gândirea idealistă subiectivă a lui Kant și Schopenhauer, ca să nu mai vorbim de impardonabila lui atracție pentru mistica indiană!). Numai noua literatură socialistă corespundea criteriilor artei cu adevărat progresiste.

Celebra piesă de teatru intitulată *Cetatea de oțel*, semnată de Nelu Pazvantoglu, era un bun exemplu. Am studiat-o cu toții, înfiorați, în școala generală! Scena se petrecea în orașul furnalelor, Hunedoara. Există acolo un maistru care cunoaște tainele meseriei mult mai bine decât inginerii. Și asta pentru că vine de la bază, în vreme ce inginerii vin de la facultate, unde nu învață decât teorie, fără să se confrunte cu realitatea. Într-o zi se întâmplă ceva. Contrarevoluționarii care se ascund în munții din jurul Hunedoarei îl răpesc pe fiul maistrului, ducându-l cu ei în bârlogul lor mizerabil. Scopul? Lesne de imaginat! Să facă presiuni asupra bătrânului maistru ca să saboteze producția. Acesta rezistă, fiindcă e un om cinstit. Atunci, cu complicitatea unuia dintre inginerii abia ieșiți de pe băncile școlii, contrarevoluționarii reușesc să strice unul din furnale. Or, cine deținea secretul capabil să remedieze acest oribil sabotaj? Bătrânul și înțeleptul maistru! Dar fiul lui e în mâinile tâlharilor. Maistrul primește un mesaj clar din munți. Dacă repară furnalul,

fiul lui va fi ucis. În acest punct intervine geniul autorului Pazvantoglu, ne-a spus profesorul nostru (mic de statură, cu o mustață ca a lui Hitler și cu voce de stentor). În figura bătrânului și înțeleptului maistru, Pazvantoglu creează un personaj de mare complexitate. De unde știm? Autorul și-ar fi putut înzestra eroul cu o fermă conștiință de clasă, făcându-l să acționeze fără ezitare în favoarea producției. Dar nu! Bătrânul și înțeleptul maistru este un om din popor, nu are conștiință de clasă, n-a citit nici *Capitalul* lui Marx, nici *Materialism și empiriocriticism* al lui Lenin, iar dilema în fața căreia se vede pus este (potrivit profesorului nostru) demnă de o tragedie antică. Ce e de făcut? Ezită. Se frământă în tot actul V. Între timp, furnalul se răcește treptat. În zori, înțelegând catastrofa pentru producția de oțel a întregii republici, bătrânul și înțeleptul maistru ia o decizie. Pe cea bună. Calm, demn și plin de ură față de contrarevoluționarii din munți (între timp încercuiți fără scăpare de miliția populară), urcă în furnal și-l repară, cum numai el știe. Iată, spune profesorul, ce înseamnă să fii un adevărat om din popor! Iată, continuă el, cum în sânul poporului înflorește, dincolo de sentimentele și legăturile familiale, floarea dureroasă a conștiinței proletare!

Unora dintre noi le venea totuși greu să asimileze lecția. Cuminți, făceam atunci greaua ucenicie a tăcerii!

Din fericire, existau și profesori din alt aluat. De pildă, Paul Teodorescu, poreclit Magellan, proful nostru de geografie, era un profesor mai de modă veche, fiindcă ne cerea să știm pe de rost și în detaliu marile lanțuri muntoase ale lumii, cursul marilor fluvii și conturul (inclusiv frontierele și țările vecine) ale fiecărei țări de pe planetă. Trecea repede peste Polonia, URSS, Germania (ale cărei noi granițe puneau probleme spinoase), ca să vorbească mai mult despre alte țări.

Țările scandinave ne dădeau de furcă, mai ales din cauza conturului dantelat al fiordurilor norvegiene, imposibil de reținut în toate detaliile, dar pe care Magellan părea să le știe ca pe propriile buzunare. Avea, din fericire, o predilecție pentru America de Sud și Africa, unde țări noi, trase cu echerul, erau pe cale să se nască. Îmi plăceau orele cu el, deși era sever și-mi trântise (puțin abuziv, după părerea mea) un patru. Și asta, socoteam eu, pentru un fleac.

Pe atunci toți eram pasionați de un joc numit „fotbal de masă", care ne ocupa recreațiile și pentru care doar catedra profesorului oferea un spațiu adecvat. În pauze, pe rând, câte unul dintre noi trebuia să stea de pază la ușă, pentru ca jucătorii să nu fie surprinși în flagrant delict de sosirea unui cadru didactic. Or, într-o zi, când corvoada asta îmi revenise tocmai mie, am văzut apărând la doi pași de mine silueta profului de geografie, și abia am apucat să șuier: „Șase! Magellan!" Grupul de jucători s-a împrăștiat repede, dar eu am fost reținut lângă catedră, ca să fiu luat la întrebări. Proful mi-a pus una singură: care era data primei călătorii a lui Magellan în jurul pământului. Spre rușinea mea, nu știam răspunsul bun. Atunci Paul Teodorescu, zis Magellan, mi-a spus:

— Patrul pe care îl meriți azi o să te învețe, *primo*, să nu vorbești despre ce nu știi și, *secundo*, că primul care a dovedit că pământul e rotund a fost Magellan, în 1520. *Capito*?

N-am uitat niciodată această dublă lecție, și orele lui au continuat să-mi placă, deși mă simțeam nedreptățit, fiindcă unul dintre visurile mele – iar Paul Teodorescu, zis Magellan, habar n-a avut de el! – era să devin mare navigator și mare explorator! Așadar, am citit cu entuziasm despre aventurile căpitanului Cook, *Călătorie în jurul lumii* de Bougainville, călătoriile lui Livingstone și Stanley în Africa în căutarea

izvoarelor Nilului, aventura lui Darwin pe *Beagle*, care i-a oferit o bună parte din materialul aflat la baza *Originii speciilor*, cea a lui Nansen și Amundsen la poli, precum și extraordinarul jurnal – astăzi aproape uitat – al lui Mikluho Maklai despre timpul petrecut în Papua Noua Guinee (tradus din rusă). Le-am completat cu *Insula misterioasă* a lui Jules Verne (singura lui carte care m-a pasionat cu adevărat), *Insula comorilor* a lui Stevenson, *Aventurile lui Arthur Gordon Pym* a lui Poe, cu teribilul său sfârșit, și, ceva mai târziu, colosalul *Moby Dick* al lui Melville. În sfârșit, când voiam să am un contact direct cu realitatea, luam tramvaiul 5 din Piața Confederației Balcanice ca să mă duc la Circul de Stat, în a cărui menajerie puteam contempla, pentru un leu, elefanții. Mă împrietenisem cu un dresor hindus, cu care discutam despre îndepărtatele origini ale elefantului meu preferat, pe nume Aida. Cred că aveam pe atunci zece sau unsprezece ani.

Totul a început să devină mai serios câțiva ani mai târziu, în momentul examenului de admitere la liceu. O etapă dificilă, la care se adăugau complicațiile specifice tinerilor proveniți din familii burgheze. Dând curs severelor „directive de stat", profesorii erau obligați să adauge la notele obținute la examene așa-zisa „notă socială", ceea ce, în cazul unui fiu de muncitor sau de țăran sărac, făcea să urce media, în vreme ce în cazul nostru, copii ai unor familii privilegiate odinioară, o scădea considerabil, ajungând aproape să împiedice accesul la studii. Exista, firește, o anumită logică în aceste „directive", care pentru noi erau un dat și nu admitea replică. În cazul Clarisei, nota socială era doi (tatăl ei fusese judecat ca dușman al poporului și, chiar dacă făcuse șapte ani de închisoare, condamnarea continua să tragă greu la cântar), în timp ce în cazul fratelui meu, Adrian, nota a fost cinci (unul din bunici fusese deputat în parlamentul burghez, iar celălalt fusese acuzat – dar niciodată judecat – pentru uneltire

împotriva ordinii sociale). În aceste condiții, era limpede că trebuia să tocim serios, ca să obținem note de nouă și de zece, ceea ce ne garanta o medie finală între șase și opt, condiție obligatorie pentru a avea acces la liceu și, astfel, la bacalaureat.

Contând pe un cinci ca notă socială, am început să mă pregătesc temeinic pentru examene, lăsând pentru o vreme deoparte inutilele lecturi extrașcolare și fotbalul de masă. Aida plecase în India și, de altfel, nici nu mă mai prea interesa de-o vreme încoace. Tocmai aprofundam subtilitățile dialectice ale capodoperei intitulate *Cetatea de oțel*, când a căzut vestea: nota socială fusese desființată! Era în 1962, și porțile liceului s-au deschis larg în fața mea.

Câte noutăți! Profesorul de istorie, de exemplu – Mihai Godin, solid, cu ochi negri și înflăcărați –, era o adevărată legendă. Se spunea despre el că fusese unul dintre studenții preferați ai lui Nicolae Iorga, că fusese bursier al Școlii Românești de la Roma, dar că, din motive politice, după război, cariera universitară îi fusese interzisă. Nu părea totuși măcinat de amărăciune sau resentiment. Sau poate le ascundea foarte bine. Aveam paisprezece-cincisprezece ani, dar ne trata ca pe niște studenți. Ne-a fost profesor doar în primul an de liceu, însă lui îi datorez tot ce știu despre egipteni, greci și romani.

Vorbea bine, fără să ne bombardeze cu date, insistând cu severitate doar asupra chestiunilor care i se păreau esențiale. Vai de noi dacă nu știam când a avut loc reforma lui Amenhotep, sau când a fost fondată Roma, sau când a fost ea jefuită de Alaric! Dar mai importante decât datele erau pentru el faptele. Talentul lui de povestitor se făcea atunci simțit, și aveam toți impresia că asistăm din înaltul unei coline la bătălia de la Salamina sau de la Termopile. Poseda o artă cu totul personală, care-i permitea să evite politizarea prea rigidă impusă de noile orientări. Metoda lui, menită

să-l apere de neplăcerile controlului ideologic, consta în câteva șabloane pe care avea obiceiul să le adauge la sfârșitul expunerilor lui: „astăzi, am spune că..." sau „dintr-o perspectivă marxistă, am putea rezuma..." „Dintr-o perspectivă marxistă, e limpede că războiul din Troia nu a fost purtat pentru frumoasa Elena, ci că a avut drept scop jefuirea și colonizarea Asiei Mici." Sau: „Astăzi, s-ar spune că de fapt căderea Imperiului Roman a fost o consecință inevitabilă a luptei de clasă".

Într-un fel care va putea fi pe deplin înțeles doar de cei care au trecut prin experiența sistemelor totalitare, se stabilise repede o complicitate tacită între profesor și elevii lui. Îi eram recunoscători cu toții pentru cunoștințele pe care ni le transmitea, precum și pentru modul discret în care renunța să le încarce cu locurile comune ale „noii științe istorice". Astfel, cu prilejul unei inspecții inopinate organizate de comitetul de partid al liceului, elevii întrebați despre democrația ateniană n-au avut nici o dificultate să dezvolte exact unul dintre șabloane (care altminteri erau date uitării), insistând asupra caracterului iluzoriu al „așa-zisei democrații", demonstrând că în realitate era vorba de o societate creată pe baza intereselor de clasă și că adevărata democrație etc. etc.

Godin a înțeles, desigur, viclenia noastră, fiindcă abordase foarte în treacăt asemenea idei la cursul lui. Astfel, săptămâna următoare, a început lecția printr-un comentariu foarte scurt, manifestându-și satisfacția față de buna pregătire a elevilor lui și a capacității lor de a (citez) „nuanța, de la caz la caz". E limpede că, după ucenicia tăcerii, făceam ucenicia „dublului adevăr". Dar ce conta? Esențial era să nu-l pierdem pe Godin!

Și totuși l-am pierdut! După câte se pare, sprijinul nostru fusese prea slab sau păcatele lu i prea mari. În anul următor, n-a mai apărut. Circulau zvonuri despre mutarea lui la un liceu din Câmpia Bărăganului, ceea ce, pentru cineva care

fusese discipol al lui Iorga și student al Școlii de la Roma, echivala cu surghiunul politic. În consecință, cunoștințele mele (și ale colegilor mei) de istorie medievală au avut mult de suferit. Oricum, era vorba despre o epocă marcată de „obscurantismul religios“! Le-am completat totuși prin lectura romanelor lui Walter Scott și, mai târziu, a *Regilor blestemați* de Maurice Druon.

Mi-am putut în schimb aprofunda studiile despre lumea antică datorită sfaturilor bibliografice pe care reușisem să le obțin de la Mihai Godin înainte să dispară. Văzând că manualul nu-mi mai oferă toate detaliile de care eram avid, mi-a recomandat câteva lecturi suplimentare. Astfel am cumpărat, cu generoasa contribuție a părinților mei, două cărămizi care tocmai fuseseră publicate. Era vorba de primele două volume ale unei monumentale *Istorii universale*, publicată „de un colectiv al Academiei de Științe a URSS“ și tradusă „de un colectiv al Academiei de Științe a RPR“. Godin îmi spusese că, în afară de introducere și concluzie, lucrarea era excelentă. Cred că avea dreptate. Parcurgerea celor două volume, prevăzute cu multe hărți, tablouri dinastice și cronologii paralele, mă făcuse dornic să aflu mai multe despre Orientul Mijlociu. Am citit atunci *Epopeea lui Ghilgameș* și m-am cufundat în lectura Vechiului Testament.

Ajuns în acest punct, trebuie să fac o mică paranteză referitoare la educația noastră religioasă. Aceasta era practic inexistentă. Biserica Greco-Catolică fusese interzisă în 1948, așa că mergeam la biserica ortodoxă din cartier de două ori pe an, la Crăciun și la Paști. Ne plăcea mai ales slujba de Înviere, după care ne întorceam târziu acasă cu lumânările aprinse. Procesiunea tăcută și puțin subversivă din noaptea de primăvară avea ceva magic.

Biblia era, așa cum ne putem imagina cu ușurință, o carte cu totul interzisă și care nu se găsea în comerț. Bunica

Agripina avea un exemplar tradus de Gala Galaction, din care ne citea, în ajunul Paștelui, o pagină sau două din Evanghelie („altfel ar crește copiii ăștia ca niște păgâni"). Nu mă dădeam în vânt după momentele astea, dar și mai puțin îi apreciam comentariile, care ne lăsau mereu impresia că suntem responsabili pentru ceea ce i se întâmplase lui Isus Cristos. Îmi plăceau mult minunile pe care le făcea, și găseam că Patimile sunt triste, ba chiar cumplite, dar nu vedeam de ce trebuia să mă simt, într-un fel sau altul, vinovat. Dintre miracole, aveam o slăbiciune pentru „vindecări". Dar erau detalii pe care aș fi vrut să le înțeleg mai bine. De exemplu, aș fi vrut să știu de ce fiul văduvei din Nain, odată chemat la viață, s-a sculat în sus și a început să vorbească*, în vreme ce fiica lui Iair, după ce Isus i-a spus „Talita Kumi, care se tâlcuiește: Copilă, ție zic, scoală-te!", „s-a sculat, în clipa aceea, și umbla, căci era de doisprezece ani"**. De ce această diferență (unul se ridică și vorbește, în timp ce cealaltă merge și nu spune un cuvânt), și mai ales care era raportul dintre cei doisprezece ani ai fiicei lui Iair și faptul că se scoală și umblă? Exista în acel „căci" al textului evanghelic („s-a sculat, în clipa aceea, și umbla, *căci* era de doisprezece ani") ceva ce nu puteam înțelege și care, la cei doisprezece ani ai mei, mă interesa în cel mai înalt grad. Din păcate, bunica mea Agripina nu era în măsură să mă lumineze. Mai mult, avea impresia că țineam neapărat s-o tracasez cu întrebări-capcană, la care răspunsurile ei erau invariabil: „Așa stă scris, deci așa a fost!" Evident, nu mai insistam și, într-un fel, sunt mai degrabă mulțumit că aceste dileme (și multe altele) au rămas nerezolvate. Dacă aș fi mers regulat la slujbă sau dacă aș fi urmat lecții de catehism, e foarte probabil că la un moment dat un preot instruit mi-ar fi dat răspunsul

---

* Vezi Luca 7, 11–15 (*n.t.*).

** Vezi Marcu 5, 38–42 (*n.t.*).

învățat la seminar și astfel o mare parte din semnificația misterioasă a miracolelor s-ar fi risipit ca un fum.

Dar mai exista o altă curiozitate care mă sâcâia. Observasem de multă vreme că Omama deschidea exclusiv a doua parte a acestei cărți impunătoare pe care, de altminteri, n-o lăsa niciodată la îndemâna copiilor. Mai observasem că, în ciuda insistențelor mele, refuza cu încăpățânare să ne citească, în ajunul Paștelui, câteva pasaje din această primă parte, ale cărei pagini păreau intacte. Tentația fructului oprit și cele câteva noțiuni asimilate din volumul consacrat Orientului Mijlociu din *Istoria universală* au format un amestec destul de exploziv ca să mă împingă la un act condamnabil (dar ceva îmi spunea că Isus Cristos mi l-ar fi iertat). Într-o noapte, am pus mâna pe Biblia bunicii și m-am cufundat în lectura Vechiului Testament, pe ascuns, uneori sub plapumă, la lumina unei lanterne. Ce deliciu! Mi-au plăcut în special Ieșirea, Numerii, Cartea Regilor și Cartea Judecătorilor. Din întâmplare, ceva mai târziu, am descoperit în biblioteca unchiului meu Mircea o traducere franceză din *Antichități iudaice* a lui Flavius Iosephus, pe care am devorat-o și pe care aș fi vrut tare mult s-o pot păstra. Găseam acolo, într-un fel mai coerent și mai accesibil decât în Biblie, o istorie a lumii de la crearea ei până în timpurile romanilor, și această continuitate îmi dădea sentimentul straniu al propriei mele apartenențe la o mare narațiune istorică aflată în curs de desfășurare. Apăreau totuși o serie de întrebări privind relația specială care lega poporul lui Israel de Iahve, la care se adăugau altele, referitoare la marea și uneori inexplicabila severitate a acestui Dumnezeu. Încă le mai am.

Al treilea și al patrulea volum din *Istoria universală* întârziau să apară. A trebuit deci să-mi completez cunoștințele despre Grecia și Roma pe alte căi. Am fost fascinat de misterele scrierii B a civilizației cretane și de limba etruscilor, și-mi

imaginam fericirea celui care într-o bună zi avusese norocul să le descifreze, fie și parțial. Dar mai mult decât istoria Greciei m-au pasionat miturile. *Legendele și miturile Greciei antice* de N.A. Kun a fost cartea mea de căpătâi luni în șir. Îi datorez multe. Pe lângă excelentele rezumate despre faptele bune sau rele ale zeilor și eroilor, mi-a deschis apetitul pentru marile texte. Între *Odiseea* și *Iliada* – lucru destul de normal, cred – o preferam pe cea dintâi. Episodul ciclopului Polifem mă făcea să jubilez, iar episodul Nausicaa, să visez. Dar cel mai mult îmi plăcea viclenia lui Ulise. Felul în care a știut să treacă între Scylla și Charibda mă entuziasma. Ulise era, fără nici o îndoială, un mare pungaș.

Mitologia romană mă inspira ceva mai puțin, dar istoria Romei, mai ales istoria decăderii sale, mă atrăgea cu un amestec de plăcere și spaimă. Fărădelegilor lui Nero, povestite de Tacit, și celor ale lui Heliogabalus, povestite în *Istoria Augustă*, le-am adăugat două romane satirice despre Claudius scrise de Robert Graves, care m-au distrat enorm. *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman* de Gibbon, pe care am cumpărat-o în traducere franceză de la un anticar din pasajul Kretzulescu, a completat tabloul. Ar trebui să adaug la acest mozaic, făcut din piese disparate, lectura unei selecții din *Vieți paralele* de Plutarh, într-o groaznică traducere românească. Dar nu atât de proastă încât să nu mă facă să vibrez de admirație citind episodul camerei subterane în care Demostene se închide săptămâni în șir, cu capul ras, ca să reziste tentațiilor de a ieși în oraș, spre a-și putea perfecționa stilul.

Curiozitatea mea a fost parțial satisfăcută de aceste lecturi dezordonate, despre care nu suflam o vorbă când ieșeam din casă. Fiind, chipurile, „cultură burgheză“, mai bine nu te lăudai cu așa ceva. Situația era cât se poate de ciudată: semiclandestinitatea sporea plăcerea și apetitul, dar era exclus să poți discuta cu alții. Începea să se facă simțită o dublă

absență: cea a unui mentor capabil să îndrume elanurile mele și să răspundă îndoielilor mele, și cea a unui prieten (măcar unul!) capabil să le împartă cu mine.

Prietenul a apărut înaintea maestrului. În al doilea an de liceu a sosit un nou coleg. Mai degrabă măruntel de statură, cu părul creț, o privire vioaie, tocmai se mutase cu familia lui – care mai cuprindea încă trei frați – de la Craiova. Dan Pora citise *Legendele și miturile Greciei antice* de Kun și, în timpul vacanțelor, coresponda cu mama lui în latină. Mai mult, era un as la „fotbalul de masă".

Am devenit repede inseparabili, împărțind un an sau doi aceeași bancă, până când profesorii, exasperați de flecăreala noastră interminabilă, au hotărât să ne separe, așezându-ne în colțuri opuse. Noua mea colegă de bancă se numea Paula, avea ochi verzi, iubea poezia lui Minulescu și mirosea bine. După ore, luasem obiceiul s-o însoțesc până la poarta casei, în cartierul Floreasca. Făceam ocoluri mari, alegând cele mai întunecoase străduțe, unde ne sărutam până ne dureau buzele. Cred că aveam amândoi paisprezece sau cincisprezece ani.

Prietenia mea cu Dan a continuat în ciuda distanțelor și a anilor. Astăzi conduce o mare bibliotecă universitară de la New York, unde îl vizitez adeseori. Când vine în Elveția, trece să ne vadă în sătucul unde locuim. În timpul celei mai recente șederi la noi, ne-am reamintit (memoria lui e încă excelentă) unul dintre cele mai groaznice poeme patriotice românești, care celebra războiul din 1877 împotriva turcilor.

Memoria lui era într-adevăr prodigioasă (știa aproape toată opera lui Caragiale pe de rost), și avea o cultură literară mult mai solidă și mai ordonată decât a mea. Înainte de a-l cunoaște, lecturile mele erau formate mai ales din marile cărți de aventuri – așa se face că citisem Homer, Melville și Vechiul Testament. Îmi plăceau și povestirile fastuoase din *O mie și una de nopți* sau istoriile picarești ca *Noile isprăvi*

și necazuri ale lui Lazarillo de Tormes sau *Istoria lui Gil Blas de Santillana.*

— Dar trebuie să citești *Candid* de Voltaire și *Tristram Shandy*, mi-a spus el într-o zi.

Mi le-a împrumutat și am discutat despre ele. Din fericire, în mod paradoxal, eram sprijiniți în apetitul nostru de capriciile unei politici editoriale care permitea publicarea clasicilor în număr mare, în traduceri bune și ieftine, cu condiția să fie precedate de prefețe de circumstanță, care le stigmatizau caracterul limitat, chiar retrograd. Mă tem însă că o listă prea detaliată a lecturilor noastre de atunci s-ar dovedi plictisitoare!

Tot lui Dan îi datorez interesul pentru latină, pentru spiritul geometric al sintaxei ei și, mai ales, pentru problemele etimologice ridicate de trecerea de la limba clasică sau vulgară la română. Faptul că „foc“ venea de la *focus*, „piatră“ de la *petra*, „cer“ de la *coelum*, „apă“ de la *acqua* sau „aer“ de la *aria* nu constituia în sine un motiv de mirare. Dimpotrivă, câte ocazii de uimire în fața misterioaselor avataruri care făceau ca „pământ“ să vină de la *pavimentum*, „țară“ de la *terra*, „bătrân“ de la *veteranus* sau „tânăr“ de la *tener*!

Astfel au trecut câțiva ani. Într-o vară, am decis că trebuie să fac ceva în viață. Până atunci, mă gândeam eu, toate acțiunile mele avuseseră drept fundament plăcerea. De plăcere citisem Homer, Biblia și *O mie și una de nopți*. Din plăcere etimologică mă cufundasem în meandrele lexicului latin. Ca să nu mai vorbim de plimbările nocturne cu Paula. Trebuia să întreprind, în fine, ceva care să nu se întemeieze exclusiv pe o stare de bine.

Era în august, aveam cincisprezece sau șaisprezece ani, vacanța la mare era în spatele meu, în vreme ce înaintea mea se întindeau săptămâni întregi care trebuiau umplute, mă gândeam eu, într-un fel responsabil și creativ. Mi-am propus

deci să citesc opere filozofice serioase – o carte de Plutarh, de exemplu – și să învăț o nouă limbă străină, capabilă să-mi lărgească orizontul spiritual.

Despre liniștea sufletească, în traducerea lui Ștefan Bezdechi, mi-a dat unele bătăi de cap, şi mi-am propus să reiau lectura ei după o mică pauză, în care urma să învăț spaniola. Desigur, nu bănuiam pe atunci ce rol avea să joace mai târziu această limbă în viața mea. Dintr-un „manual de limba spaniolă fără profesor", care nu știu cum îmi căzuse în mână, am parcurs primele patru lecții. Era o limbă frumoasă și relativ ușoară, datorită fondului latin care-mi era familiar. Totuși, la lecția a patra lucrurile s-au complicat. Era vorba de folosirea a două verbe care exprimau ființa: *ser* și *estar*. Înțelegeam, într-un fel pur intuitiv, că în spaniolă puteai fi nefericit în două feluri: *estar triste* și *ser infeliz*. Primul se referea la o stare de moment, al doilea avea de-a face cu profunzimea și permanența. Dar cum să le deosebești în chip logic? Mă simțeam trist, abătut, nefericit, profund melancolic și, mai ales, nemulțumit de mine însumi. „N-o să fac nimic în viață, asta-i sigur", mi-am spus. Am închis manualul de spaniolă fără profesor, am pus traducerea din *Despre liniștea sufletească* de Plutarh pe o etajeră și mi-am verificat roțile de la bicicletă. Prietenii mei și Paula erau în vacanță, dar știam că o altă colegă, Cornelia, rămăsese în oraș ca să se pregătească pentru corigența la latină. De câte ori mă gândeam la ea, simțeam un ghem în stomac. Și dacă făceam o cursă până în cartierul ei? Dacă-i propuneam s-o ajut un pic? Și dacă, seara, o invitam la o plimbare pe aleile Parcului de cultură și odihnă? De câțiva ani, parcul devenise prietenos, nu mai purta un nume propriu și nu mai era împodobit cu statuia de bronz de la intrare: epoca luptei pentru cincinal trecuse. Dar se vede că alte griji și necazuri pândeau la orizont.

Am încălecat pe bicicletă și dus am fost.

Când s-a născut sora mea

Când s-a născut sora mea, toată lumea a spus: „Ce noroc are mititica asta, cu doi frați mari care o vor alinta, răsfăța, apăra și educa!"

Și, într-un fel, așa și era.

Cristinel trebuie să fi avut vreo patru ani când am hotărât că venise timpul să se familiarizeze cu lumea în care trăiam. Mai întâi am învățat-o să deosebească stânga de dreapta: asta-i mâna stângă, asta-i mâna dreaptă; ăsta-i ochiul stâng, ăsta-i ochiul drept. Exista totuși o excepție, și anume urechile, în care regula nu mai funcționa, sau, ca să fim mai preciși, lucrurile se inversau: ceea ce putea părea urechea stângă era de fapt urechea dreaptă și viceversa. Trebuiau acceptate asemenea excepții, am insistat noi, în fața perplexității lui Cristinel, fiindcă viața era plină de surprize de felul ăsta, nu-i așa? Surioara mea s-a lăsat convinsă, dar nu și mama, care, aflând, s-a înfuriat și ne-a făcut derbedei și măgari mari.

Ceva mai târziu – sora mea cred că avea la acea vreme cinci sau șase ani –, mi-am spus că nu trebuia să-i întrerupem instrucția. I-am explicat atunci că Pământul e rotund și că se învârte în jurul unei axe și, în același timp, în jurul soarelui. M-a privit neîncrezătoare și a dat fuga la mama, în bucătărie, povestindu-i repede și săsâind că-i spun minciuni. Mama, care tocmai pregătea o salată de vinete, s-a întrerupt o clipă, a ascultat-o și i-a spus:

— Poate părea ciudat, dar așa e: Pământul este rotund și se învârte. Dar spune-i fratelui tău că-i cam devreme pentru asemenea lucruri! O să ai tot timpul să înveți asta mai târziu.

Cristinel s-a întors puțin încurcată și vizibil frământată de un amestec de îndoială, jenă și curiozitate. Pe un ton puțin cam brusc a întrebat:

— Și de ce nu ne ia cu amețeală? De ce nu cădem cu capul în jos?

Iar după o clipă de tăcere a adăugat:

— Faptul că sunt mică nu înseamnă deloc că sunt proastă și incapabilă să înțeleg ciudățeniile voastre. Deci?

Am coborât în grădinița din fața casei, cu mingea mea de fotbal. Am găsit o furnică și am pus-o pe minge. Furnica înainta repede, fără să cadă.

— Furnica asta suntem noi, iar mingea – Pământul, am spus eu. Și trebuie să-ți închipui că în fața imensității Pământului suntem și mai mici decât furnica asta. Și trebuie să-ți închipui că din cauza acestei mari diferențe e cu totul normal ca noi, furnici minuscule, să avem impresia că Pământul este plat, în vreme ce el nu e decât o imensă minge de fotbal.

Cristinel privea și asculta, buimăcită. Dar și-a revenit repede:

— Dar dacă dai un șut mingii și începe să se învârtă repede, ce se alege de biata furnică? Și pe Pământ sunt lacuri și mări. Cred că sunt împroșcate peste tot!

Hotărât lucru, Cristinel avea stofă! Iar eu, de la lecția de viață dată de Magellan, mă abțineam să vorbesc despre lucruri pe care nu le știam. Găseam totuși că era prea dificil să-i explic legea gravitației. Iată de ce, cu ajutorul unei găletușe ca acelea pe care le folosești când faci castele de nisip, care zăcea în grădină, am preferat să-i demonstrez, cu riscul de a-mi smulge brațul, virtuțile minunate ale mișcării de

rotație. Ce-i drept, câteva picături de apă au dispărut în cosmos, dar era evident că experiența fusese un succes și că surioara mea părea cucerită de știință. Au urmat câteva ședințe consacrate meridianelor și paralelelor, precum și principalelor capitale ale lumii, cărora le-am definit cum se cuvine longitudinea și latitudinea. Sora mea, Cristinel, a avut astfel avantajul de a dobândi, la numai cinci sau șase ani, cunoștințe cu care puțini copii de vârsta ei se puteau lăuda, cum ar fi că Paraguayul are capitala la Asunción, iar Uruguayul la Montevideo, și că le separă două grade longitudine și trei grade latitudine.

Mama m-a rugat să nu exagerez, și am ascultat-o, ca să n-o supăr prea tare. Era un an greu, și mi se părea uneori obosită și descurajată.

Primele probleme au apărut în timpul vacanței de vară, petrecută la malul Mării Negre, la Eforie. Tata închiriase două camere într-un hotel de pe faleză, după ce făcuse un compromis cu mama. Adevărul e că mama prefera locurile mai sălbatice, de exemplu Costinești, Mangalia sau Tataia, unde puteam locui la gazdă, fiindcă, spunea ea, camerele, chiar modeste, erau răcoroase și puteam simți mai bine marea decât în stațiunile turistice invadate de beton. Tata, în schimb, iubea confortul hotelurilor.

Vacanța petrecută la Eforie a fost un adevărat dezastru. Hotelul era aglomerat, camerele păreau niște cuptoare încinse, apa mării era deosebit de rece, țânțarii te pișcau, mesele de la cantină erau oribile, sora mea, Cristinel, avea diaree, iar fratele meu lupta cu pubertatea.

Adrian avea cincisprezece ani și voia să se însoare cu Mimi, o fetișcană de șaisprezece ani și jumătate întâlnită pe plajă. Într-o seară, ne-a declarat că intenționează să renunțe la studiile de la liceul de muzică; Bach, Mozart și Beethoven

nu-i mai spuneau nimic, fiindcă nu înțelegeau viața, pe când el, el voia să trăiască, să trăiască, să trăiască, nu să petreacă ore în șir așezat la pian; și apoi, la ce bun, nu voia să ajungă ca Frederic Arthurian, un geniu, desigur, dar rozaliu, pudrat și spilcuit, pe care toate babetele îl aplaudau extaziate, în vreme ce tipii își făceau cu ochiul când trecea el. Lui Adrian îi plăceau fetele, în special Mimi, care era în echipa națională de volei, de o sută de ori mai interesantă decât nenorocitul lui de pian; își putea găsi de lucru ca hamal, fiindcă era destul de solid și nu se temea de muncă, așa cum ar fi putut crede unii și, la sfârșitul vacanței aceleia jalnice, odată ajuns la București, hotărâse să se mute cu Mimi, și nimeni și nimic în lume n-avea să-l împiedice să facă lucrul la care avea dreptul, adică dreptul lui de a trăi, a trăi, a trăi...

Tata a spus că-i interzice cu desăvârșire să abandoneze liceul de muzică și să se însoare cu Mimi. Adrian i-a replicat că putea să-și țină interdicțiile pentru el, fiindcă oricum îl durea în cot de ele. Mama a zis că a vrea să trăiești nu înseamnă să fii impertinent, și că poți iubi fetele chiar dacă știi să cânți la pian, și că trebuiau să vorbească serios despre toate astea, dar nu atunci, fiindcă era cald și toată lumea era enervată. Sora mea, Cristinel, care dormea în camera de alături, a început să plângă din cauza diareii, iar eu am înțeles că ne așteaptă vremuri grele. Mai mult, am înțeles că se sfârșise copilăria. Aveam treisprezece ani, și era puțin cam devreme, simțeam asta. Nu mai puteam trage cu praștia în ferestrele vecinilor (spărsesem de curând, fără voia mea, un borcan cu castraveți murați pe care una dintre vecinele noastre îl așezase pe marginea ferestrei – dar care băiat n-a făcut o asemenea ispravă măcar o dată în viață? –, iar vecina venise să se plângă, și mama îi spusese *că nu știe cum s-o mai scoată la capăt cu mine!*). Inutilă colecția mea de timbre din țările africane (cele din fostele țări, cu capul lui George V

sau al reginei Elisabeta II, cele ale noilor țări cu frontiere trase cu echerul, decorate cu fluturi colorați, gazele, girafe, zebre și leoparzi), ridicoli elefanții indieni și convoaiele de țigani. Gata! Și mai grav, nu știam ce anume se așteaptă de la mine și, la drept vorbind, nici eu n-aveam habar ce anume așteptam eu însumi de la mine. Un lucru era sigur: era exclus s-o încarc și mai mult pe mama, *fiindcă era limpede că nu mai putea.*

A fost ultima vară pe care am petrecut-o împreună. În anul următor, tata, care nu avea concediu decât în august, s-a dus singur la Eforie, în timp ce noi am plecat în vacanță mai devreme, în iulie, cu mama, la Costinești. Adrian renunțase s-o mai ia de nevastă pe Mimi, dar părăsise totuși liceul de muzică, spre imensa tristețe a mamei, ca să meargă la liceul din cartier, același la care mă duceam și eu. A continuat să cânte la pian, dar mai ales jazz, la mica pianină, în vreme ce Omama își astupa urechile, ridicând ochii spre cer. Cu banii câștigați în timpul verii ca angajat al unei brutării-cofetării și-a cumpărat o chitară. Cu vocea lui frumoasă, cânta cântece triste, acompaniindu-se la chitară, la pian și, uneori, după o tehnică proprie, la ambele. Fetele se topeau după el.

Doi ani mai târziu, părinții mei au divorțat, și tata s-a mutat în oraș la noua lui prietenă. Mai mult, unchiul Manu a fost din nou arestat.

În clipa în care poliția a năvălit în apartamentul nostru, mama tocmai citea o ediție-pirat din *Doctor Jivago* de Pasternak. Cum acest roman era absolut interzis, iar citirea lui constituia un delict grav, a crezut o clipă că veniseră după ea. Din fericire, polițiștii n-au dat nici o atenție femeii speriate, care ascunsese ceva în sân, fiindcă obiectul mandatului lor era cu totul altul. Unchiul Manu a fost acuzat de sabotarea economiei naționale, judecat de un tribunal popular și condamnat la patru ani de închisoare.

A doua zi după arestarea lui, cineva a sunat la ușă, dar fiind singur acasă am avut fericita idee de-a mă uita pe vizor. Văzând doi necunoscuți suspecți, n-am deschis. Prin fereastra de la bucătărie am putut constata că în dreptul „colțului mic“ staționau două camioane goale. Am înțeles imediat despre ce era vorba și am sunat-o repede pe mama la spital.

— Să nu cumva să deschizi, orice-ar fi! mi-a spus ea.

Soneria s-a auzit din nou, însoțită de lovituri de picioare în ușă, dar eu nu m-am mișcat. Nu-mi mai amintesc exact cum au fost avertizați ceilalți membri ai familiei în legătură cu această situație, dar știu că, întorcându-se acasă, au folosit toți ușa și scara de serviciu, care nu se vedeau din stradă. Îmi aduc totuși aminte că mai bine de-o săptămână am trăit în stare de asediu, cu storurile trase, tresărind la fiecare apel telefonic sau la soneria de la intrare și utilizând alternativ cele două intrări ale casei, potrivit unei strategii complicate. O dată sau de două ori, mai ales când noi, copiii, eram singuri în apartament cu bunica, s-a aruncat cu pietre în geamuri, care din fericire erau apărate de storuri, și am putut auzi, prin fereastră sau la telefonul care suna în același moment, înjurături împotriva dușmanilor poporului și împotriva sabotorilor economiei naționale. N-am reacționat și, după o săptămână, cele două camioane care staționau la colțul străzii au dispărut. Ne-a mai trebuit totuși măcar o lună înainte ca viața să-și reia ritmul cât de cât normal, mai ales că de-acum înainte trebuia neapărat s-o „menajăm“ pe tanti Lili, ca altădată.

Ritmul normal însemna școală pentru noi, spital pentru mama, bucătărie, pian și lecții de germană pentru Omama. Tanti Lili nu mergea la birou, fiindcă refuzase întotdeauna să muncească pentru un stat despre care spunea că-i furase tinerețea și visele. Făcea totuși traduceri din franceză, germană și engleză la domiciliu pentru revista *Vânătorul și pescarul*,

al cărei redactor-șef mersese odinioară la vânătoare în compania bunicului meu pe terenurile lui din Carpații Meridionali. Putea deci să se trezească mai târziu decât ceilalți, să facă puțină gimnastică pentru a se menține în formă și să-și îngrijească tenul cu creme date de o cosmeticiană pe care-o știa („creme făcute anume pentru piele foarte uscată, ca a ei"). Apoi se punea pe treabă. După-amiezile, ieșea să se plimbe spre lacuri și, foarte rar, în oraș, fiindcă detesta Bucureștiul. La început, făcea plimbări lungi cu una dintre cele mai bune prietene, Domnica Munteanu, al cărei soț era și el la închisoare, dar, din păcate, în regim de muncă forțată, la Canalul Dunăre–Marea Neagră, de unde nu s-a mai întors, de altfel. După o vreme, tanti Lili a început să iasă la obișnuitele plimbări de după-amiază în compania unui tânăr domn. Clarisa ne-a spus că era vorba despre cel mai bun prieten al tatălui ei și că-i aducea știri despre detenția lui. Dar era probabil un eufemism. Când unchiul Manu a fost eliberat, n-a mai venit la noi, și tanti Lili s-a măritat, după un divorț amiabil, cu cel care-o însoțise în plimbările ei la lac, domnul Cantalup. Toată lumea l-a regretat pe unchiul Manu, iar noul unchi nu s-a integrat niciodată cu adevărat în viața apartamentului devenit repede o *komunalka*. Clarisa s-a mutat pe verandă, luând cu ea efigiile strămoșilor ei și icoana Fecioarei Negre, în vreme ce Omama s-a dus să locuiască împreună cu unchiul Octav într-un apartament de trei camere pe care acesta reușise să-l obțină după demersuri interminabile, prevalându-se de calitatea lui de fost ilegalist. Și-a luat, printre altele, fotoliul Biedermeier și marele Steinway, dar pianina a rămas la noi, pentru Adrian.

Între timp, se petrecuseră alte schimbări importante în apartamentul nostru de lângă Piața Confederației Balcanice. *Kinderschwester* Mări (care în realitate era o doamnă trecută

de cincizeci de ani) fusese nevoită să plece de la noi, fiindcă devenise la drept vorbind inutilă. Dar n-avea o locuință la București, și nici casă în Anina natală, și „nu puteai să arunci în stradă o biată femeie", spunea mama, care a decis să-i amenajeze o locuință la subsolul clădirii noastre. S-a pus parchet și s-a instalat un grup sanitar. Mări a găsit destul de repede o slujbă la un profesor universitar care dorea ca toți copiii lui să învețe germana, dar a continuat să stea la subsolul casei noastre până la moarte. Urca uneori să ne vadă, evitând-o abil pe Omama, atunci când aceasta încă mai locuia cu noi. Într-o zi m-a întrebat, prudentă, după ce a sunat la ușă și înainte să intre, dacă *die alte Hexe*[1] era acolo, lucru care m-a pus în încurcătură, fiindcă nu știam dacă trebuie să răspund „da" sau „nu", sau să mă prefac că nu înțeleg. Mi-a spus că de când plecase uitasem complet germana, ceea ce, de altminteri, i se părea destul de explicabil!

Odată cu înaintarea în vârstă, Mări a devenit puțin obsedată. Se ocupa mult de mormântul ei, pe care-l cumpărase în cimitirul catolic din București și pe care-l pregătea cu grijă ca fiind ultima sa locuință pe pământ. Din economiile ei, comandase o lespede de piatră pe care pusese să i se graveze numele și data nașterii, urmate de o cratimă. Mai târziu, după ce a ieșit la pensie, mergea în fiecare lună la cimitir ca să supravegheze instalarea dalei, apoi amenajarea unui vas mare de piatră pentru flori, pe urmă se ducea, pur și simplu, să vadă dacă totul este în regulă. A insistat mult s-o însoțesc acolo, ca să-mi arate „locul de odihnă veșnică, pentru că nu se știe niciodată", spunea ea. Dar am refuzat întotdeauna, invocând faptul că aveam mult de lucru, și nu mințeam, fiindcă în perioada vizitelor ei periodice la cimitir eram deja student. Cum camera mea (fostul birou al tatei) se afla chiar

1. Bătrâna vrăjitoare.

deasupra camerei ei, urca uneori să se plângă pentru că în ajun dădusem muzica prea tare, sau pentru că auzise zgomote și voci toată noaptea, spunându-mi că asta nu se făcea și că trebuia să fiu atent la sănătatea mea (vorbindu-mi, mă privea cu o expresie plină de subînțeles). Într-o zi, a început să fredoneze și apoi să cânte o melodie care i-ar fi stricat chipurile somnul toată noaptea. Era un cântec șvăbesc pe care nu-l știam deloc și al cărui conținut era de-a dreptul pornografic. Altă dată, a urcat și mi-a întins un șervet *bleu-ciel* în care erau învelite două lingurițe de argint.

— Ține, a spus ea dându-mi pachețelul. Ține și lasă-mă-n pace, o dată pentru totdeauna!

Se pare că „auzise o voce“ care o acuza de cine știe ce faptă condamnabilă. Dar această voce nu era a mea. Tacâmurile mi se păreau vag familiare, și nu-mi era prea clar ce aveam de făcut cu ele. În aceeași seară i le-am arătat mamei, care a zâmbit și mi-a spus:

— Nu-ți mai amintești de lingurițele astea? Făceau parte din argintăria pe care bunica ta Agripina o ținea pe vremuri sub pat.

Îmi aminteam.

Nu după multă vreme, Mări a murit. Era în timpul verii și, cum lipseam din București, nu m-am putut duce la înmormântare. Când m-am întors din vacanță, am mers totuși pentru prima oară la cimitirul catolic. Mormântul ei era în ordine.

Când Mări a plecat din apartamentul nostru, mama a vrut să amenajeze în fosta cameră de bonă un mic birou pentru ea, dar a trebuit s-o cedeze o vreme lui tanti Margot, fiindcă și în cazul ei lucrurile se complicaseră. Tanti Margot a venit într-o zi destul de agitată și s-a închis acolo cu mama. O auzeam cum vorbește și suspină. La un moment dat, mi s-a

părut că mama o pălmuiește ușor, stropind-o cu apă rece. După mai bine de o oră, mama a ieșit din încăpere fără să se uite la noi și a mers la bucătărie să facă un ceai de tei. Prin ușa întredeschisă am văzut-o pe tanti Margot întinsă pe pat, cu hainele în dezordine și bluza descheiată. Cu gesturi spasmodice, își freca pieptul spunând: „Mor, mor, mor". A rămas în cameră două sau trei zile, cu ușa închisă, în vreme ce mama, de îndată ce se întorcea de la spital, o vizita pregătindu-i ceaiuri însoțite de câteva dulciuri.

Într-o zi, în sfârșit, tanti Margot a deschis ușa. Își pusese pălăria de pai cu boruri largi din Italia și mănușile de dantelă albă ca să iasă, dar am rămas toți cu gura căscată. Nu mai era tanti Margot pe care-o știam. Era o femeie foarte bătrână. În aceeași seară s-a întors cu o valiză și câteva cărți și s-a instalat în camera de bonă. Nu l-am mai văzut niciodată pe unchiul Lionel, și n-am socotit necesar s-o întrebăm despre el. Ceva mai târziu, tanti Margot a reușit cu mare greutate să găsească o cămăruță, numită, în limbajul epocii, „garsonieră confort III", adică o locuință de 14 metri pătrați, și s-a mutat. A locuit acolo până la moarte, trăind din mica ei pensie de văduvă de război și din lecțiile de franceză.

La un moment dat, a avut-o ca elevă pe tânăra soție a unui consilier de ambasadă care se pregătea să plece în misiune în Argentina. Tânăra și frumoasa doamnă voia, pe lângă perfecționarea francezei ei, să învețe bunele maniere. Din câte am înțeles, tanti Margot a învățat-o tot ce trebuia s-o învețe, ba chiar ceva în plus. Fapt este că, după doi ani, consilierul Ambasadei Republicii Populare Române la Buenos Aires s-a întors singur. Nevasta lui fugise cu consilierul ambasadei braziliene și trăia acum cu acesta la Rio de Janeiro. Consilierul RPR își pierduse postul din cauza acestei pățanii și venise s-o vadă pe tanti Margot doar ca să-i spună că ea și numai

ea era de vină pentru nefericirea lui și că merita să meargă la închisoare sau în infern pentru lecțiile ei de franceză, dar că prefera să n-o aibă pe conștiință intervenind în favoarea primei soluții (chiar dacă o merita din plin) fiindcă, oricum, a doua alternativă era sigură, de neocolit și n-avea să mai întârzie mult. Tanti Margot l-a ascultat în tăcere, ferindu-se de orice comentariu, dar relatându-mi vizita mi-a spus:

— În fine, am făcut și eu ceva bun în viață! Și nu știu dacă pentru asta trebuie să mă judece dracu', bunul Dumnezeu sau amândoi!

După plecarea lui tanti Margot, camera de bonă a devenit locuința surorii mele, Cristinel, mama renunțând să-și mai amenajeze micul birou la care visa. Au fost făcute alte schimbări esențiale, având în vedere că acum locuiau în același apartament două familii, iar situația de pe piața imobiliară nu permitea o separare prin mutarea în alt spațiu. Marele glasvand care separa enclava lui tanti Lili și a celui de-al doilea soț al ei a fost zidit, și la fel s-a procedat și cu acela care dădea din „camera băieților" – devenită acum exclusiv a lui Adrian – în sufragerie.

Vechiul nostru cămin nu mai avea nimic din fostul origami, dar era mai funcțional. La ușa de la intrare a fost instalat un mic anunț prin care vizitatorii lui tanti Lili și ai unchiului Cantalup erau rugați să sune de două ori, iar ai noștri de trei ori.

Între mama și mătușa noastră (foste cumnate) se instalase un soi de înțelegere feminină. Cele două menajuri erau acum complet separate. Mama gătea pentru noi patru, împărțind bucătăria, prin bună înțelegere, cu tanti Lili, care se ocupa de mesele alor ei. Cristinel mergea dimineața la o mică grădiniță privată, ținută de o doamnă de origine belgiană, ca să învețe franceza, în vreme ce după-amiaza, când mama se

ducea la spital ca să-și continue cercetările, tanti Lisa venea să se ocupe de ea. Noi, băieții, cumpăram dimineața, înainte de a pleca la școală, lapte, pâine și un bloc mare de gheață pe care-l puneam în „răcitor", unde țineam alimentele la rece. Duminica, după prânzul comun, Adrian și cu mine, în urma unor negocieri complicate, spălam vasele pe rând și făceam ordine în bucătărie. O dată pe lună, tanti Margot ni se alătura pentru masa duminicală, aducând *mousse au chocolat*, specialitatea ei.

Sâmbăta și duminica, tanti Lisa nu venea. Nu era chiar mătușă, dar curând a devenit mai mult decât atât. Foarte repede, a degrevat-o pe mama de multe corvezi casnice, a început să domnească peste dulapuri și s-o alinte pe Cristinel mai mult decât două bunici la un loc. Dacă mama a putut termina, după ani și ani de muncă, cartea ei despre coagularea sângelui, a fost și datorită prezenței lui tanti Lisa. Dar redactarea finală a acelei cărți a fost o adevărată aventură. Sub presiunea ultimei șanse care i-ar fi permis să păstreze lucrarea în „planul editorial", mama a început etapa finală a cărții pe masa din bucătărie unde, între 4 și 7 dimineața, n-o deranja nimeni. De la 7 la 8, gătea pentru ziua respectivă, înainte să plece la spital. Se întorcea pe la 1, ca să ia prânzul și să se odihnească, după care pleca iar, întorcându-se seara cu sacoșa plină de provizii. Sâmbăta și duminica rămânea acasă, să facă menajul, dar Lisa, fără ca asta să intre în atribuțiile ei ori să-i ceară cineva, luase obiceiul să măture, să șteargă praful și să calce vinerea, astfel încât mama să poată profita de sfârșitul săptămânii. Mama se scula totuși, ca întotdeauna, foarte devreme ca să scrie la cartea ei, pe masa de bucătărie, dar spre ora 10, după o baie bună, ieșea să se plimbe cu Cristinel. Adeseori, sâmbăta sau duminica seara, jucam toți cărți.

Când a fost în fine publicată, *Coagularea sângelui* a obținut premiul Academiei, așa că și-a permis să facă niște

cheltuieli în plus. Apartamentul nostru a fost văruit (lucru care nu se mai întâmplase de mulți ani). Mama și-a cumpărat un palton (cel dinainte fiind de-acum „istoric"), „copiii" au primit fiecare câte o bicicletă, iar tanti Lisa, un medalion drăguț de aur, care-o înfățișa pe Fecioară, atârnat de un lănțișor de aur. A mărturisit că visa la acel medalion de multă vreme, fără să fi spus vreodată cuiva.

— De unde ai știut? a întrebat-o ea pe mama.

Mama s-a mulțumit să zâmbească.

Unchiul Cantalup, de-abia instalat cu tanti Lili, socotea *komunalka* noastră o lume guvernată de femei, și cred că nu se înșela.

Tanti Lisa nu trăia cu noi, avea casa ei undeva pe lângă Obor, unde locuia împreună cu soțul ei, Lucian. Totuși, era ca și cum ar fi făcut parte din familie. Născută într-un sătuc din Transilvania de Nord, intrase la treisprezece ani ca fată în casă la bunicii de la Cluj. Bunica Cristina avea nevoie de ajutor, mama tocmai se născuse. Lisa o știa, așadar, pe mama din prima ei zi de viață și, din câte se pare, ea a fost cea care i-a dat porecla devenită al doilea nume: Ada.

Lisa era foarte frumoasă și curtată. Legenda spune că la optsprezece ani, în timpul vacanței pe care o petrecea cu toată familia pe malul Mării Negre, un negustor turc bine situat s-a îndrăgostit de ea și i-a cerut mâna. Ea l-a refuzat. Negustorul a solicitat atunci o întrevedere cu bunica mea, ca s-o convingă de „intențiile lui serioase", ceea ce a provocat confuzie și jenă. Bunica Cristina a discutat între patru ochi cu Lisa, care i-a repetat decizia ei. Mai mult, a mărturisit că-și dăruise inima unui tânăr student de la Cluj, pe care-l vedea regulat de o vreme. Se numea Lucian și era originar din Bacău. Bunica s-a neliniștit, fiindcă avea anumite păreri personale despre studenții de la Cluj care le făceau curte fetelor

în casă. A insistat cu întrebările ei și, într-adevăr, a aflat că Lucian îi promisese fetei s-o ia de nevastă, dar că se iviseră anumite probleme în familia lui, care plănuia pentru el un viitor mult mai luminos și o partidă mult mai promițătoare.

— Eu atâta știu, a spus în concluzie Lisa, fără Lucian nu pot trăi.

Bunica Cristina, care avea intuițiile ei, se pare că i-a spus:

— Lisa dragă, aș aprecia foarte mult dacă mi l-ai prezenta într-o bună zi pe curtezanul tău. Și aș mai vrea să-mi promiți două lucruri. *Primo*, ca înaintea oricărui pas decisiv să termini liceul, și, *secundo*, să înveți o meserie. Doar așa poți fi sigură că-ți păstrezi independența și că n-o să te pomenești, din greșeală, slujnica tovarășului tău, a soțului tău, a familiei lui sau a propriilor tăi copii.

Lisa a promis. A terminat liceul, dar n-a găsit ocazia să i-l prezinte pe Lucian bunicii Cristina, cum ar fi vrut ea. Într-o duminică seara, Lisa nu s-a mai întors din plimbarea săptămânală. Intrigată, bunica Cristina a intrat în camera fetei, a găsit totul în ordine și pe pat un bilet: „Doamnă, iertați-mă, dar nu pot trăi fără Lucian. Plec cu el la București. O să învăț o meserie. Mulțumesc pentru tot, Lisa".

Prima scrisoare a sosit abia câțiva ani mai târziu. Trăiau, cum se spunea pe atunci, în concubinaj, pentru că Lucian nu primise consimțământul familiei să se însoare. Dar erau fericiți. Lucian era economist într-o mare întreprindere. Ea urmase o școală de artă fotografică și fusese angajată de fotograful cel mai cunoscut din București, Bilinski, cu studio pe Calea Victoriei. Aveau mulți prieteni și ieșeau des în oraș. Amicii îi numeau „Lucian și Luciana". La sfârșit de săptămână, mergeau să ia prânzul sau să cineze la lacul Snagov, în apropierea Bucureștiului, fiindcă Lucian avea un frumos BMW bleumarin, decapotabil, pe care îl conducea cu multă grație.

Se gândeau să-și construiască o casă. Ea ar fi vrut să aibă copii, dar nu voia să-l preseze pe Lucian.

În anii următori au sosit alte știri. Mama lui Lucian murise. Se căsătoriseră, își cumpăraseră o casă, dar copilul mult dorit întârzia să apară. Apoi a izbucnit războiul. A devenit limpede că n-o să aibă copii. Au adoptat o fetiță de zece ani, unul dintre numeroșii copii ai uneia dintre numeroasele surori rămase în satul ei natal din Transilvania de Nord. Se numea Mia, avea ochi frumoși, părul creț și învăța bine.

La acea vreme, Lisa ne vizita de două ori pe an. În septembrie, venea s-o salute pe bunica Cristina, care debarca regulat la noi ca să ne pregătească pentru noul an școlar și s-o ajute pe mama la conservele pentru iarnă, dar aducând cu ea valiza ticsită de manuscrise. Bunica Cristina și Lisa beau atunci împreună o ceașcă de cafea turcească, vorbind despre vremurile de altădată. În luna mai, Lisa ne vizita ca să sărbătorească aniversarea mamei. Cu acel prilej, făcea fotografii întregii familii. Într-o primăvară însă, n-a telefonat și nici n-a venit. Mama s-a îngrijorat și a căutat-o. Lisa era disperată, pentru că Mia, în vârstă de cincisprezece ani, era însărcinată. Fata a refuzat mult timp să spună cine e tatăl copilului, dar în cele din urmă a mărturisit. Era Lucian.

Mia a avortat (dintr-un accident sau în mod intenționat, nu vom ști niciodată) și a fost expediată în satul ei natal. Lucian a devenit imposibil și nu i-a mai adresat nici un cuvânt lui tanti Lisa. Câteva luni mai târziu, a făcut cancer la pancreas. Lisa l-a îngrijit și l-a vegheat până în ultima clipă. Ea a fost cea care i-a închis ochii.

Era, fără îndoială, o epocă dificilă: aceeași în care tanti Margot se transformase de pe o zi pe alta într-o femeie bătrână, aceeași în care unchiul Manu a fost arestat pentru a doua

oară și în care apartamentul nostru a fost asediat o săptămână întreagă, aceeași în care tanti Lili a început să iasă cu domnul Cantalup. A fost epoca în care s-a născut sora mea, Cristinel.

— Vino la noi, i-a spus mama lui tanti Lisa. Am nevoie de tine.

— O să vin, a promis tanti Lisa, fiindcă și eu am nevoie de tine.

Cum spunea unchiul Cantalup, *komunalka* noastră era o lume de femei. Avea probabil dreptate. Ca bărbat, firește.

*În august 1964, orașul s-a umplut de fantome**

În august 1964, orașul s-a umplut de fantome. Erau, în majoritatea lor, bărbați de o anumită vârstă, uneori și femei, cu toții foarte palizi, contrastând, în acel sfârșit de vară, cu oamenii care se întorceau din vacanță. Erau tăcuți, aveau privirea rătăcită. Îi recunoșteai după hainele din alte timpuri, precum și – așa mi se părea – după un oarecare miros de mucegai. Erau cei care scăpaseră din pușcării, ultimii deținuți politici, eliberați prin decret ministerial, despre care se vorbea în șoaptă de o vreme. Mulți aveau în spate cinci, zece, chiar cincisprezece ani de închisoare. Unii nu mai știau încotro s-o apuce, neavând habar dacă membrii familiei lor mai trăiau sau dacă reușiseră între timp să plece din țară.

Una dintre aceste stafii a sunat într-o bună zi la ușa noastră. Nu, nu era unchiul Manu. Era un bătrân domn distins pe care bunica l-a recunoscut imediat. I-a spus afectuos pe nume, cu un aer surprins. A priceput repede de unde venea și l-a invitat politicos să intre și să ia loc, oferindu-i un șvarț și prăjituri. Necunoscutul a apropiat cafeaua de buze, dar a pus-o din nou pe masă fără să bea, mulțumindu-se doar să tragă în piept aroma, și nu s-a atins de dulciuri. După o clipă de tăcere, i-a spus Omamei:

---

* Joc de cuvinte intraductibil. În fr. *revenant* înseamnă „fantomă", „stafie", dar aici e și o aluzie la „revenirea" acasă a deținuților politici, în urma amnistierii din perioada 1962–1964 (*n.t.*).

— Dragă Agripina, vin, așa cum ai înțeles, desigur, de acolo. Iartă-mă, te rog, că intru la tine așa, ca o vijelie, dar m-am gândit că-i mai bine să trec mai întâi pe la prieteni. Știi, aveam patruzeci și patru de ani când m-au luat. Acum am șaizeci. Mă tem să merg acasă, nu știu dacă Vera mai trăiește sau dacă nu cumva și-a refăcut viața. Avea pe atunci treizeci și șapte de ani! N-aș vrea să fiu inoportun... Înțelegi?

Bunica a putut să-i confirme că Vera trăia și că nu-și „refăcuse viața". Necunoscutul și-a băut cafeaua, a mulțumit și a plecat.

Profesorul nostru particular de engleză, Florin Cortez, a fost una dintre aceste „fantome". Fusese arestat în 1949, la nouăsprezece ani, pe când lipea, împreună cu un tovarăș de-al lui, afișe de propagandă ale Partidului Liberal, un partid care, la acea vreme, deja nu mai exista cu adevărat, fiindcă toți șefii săi fuseseră încarcerați. În 1965, când a reînceput să dea lecții particulare, Florin Cortez avea treizeci și cinci de ani și – cum să spun? – un aer absolut „normal", dacă n-ar fi fost atât de palid. Fusese eliberat cu câteva luni înainte, și-și dăduse repede bacalaureatul ca să se poată prezenta la concursul de admitere la universitate, unde a intrat primul pe listă, cu nota maximă, la secția de limba și literatura engleză. Două luni mai târziu, se căsătorea cu o colegă de-a lui, care aștepta acum un copil.

Când a venit prima oară la noi, trecuse aproape un an de la eliberarea lui, dar era încă palid. Făcând cunoștință cu el, am avut impresia că paloarea lui emana din interior. O paloare esențială, greu de șters. Îi știam puțin povestea, și curiozitatea mea era imensă. Am fost totuși dezamăgit de aerul lui normal, prea normal. De statură medie, firav, avea deja câteva

fire de păr albe. Fuma Mărășești cu filtru. Ca să-și controleze doza de nicotină, sacrifica întotdeauna jumătate de țigară, tăind-o dinainte. Tabachera lui era mereu bine aprovizionată cu jumătăți de țigară cu filtru alb, lucru care contribuia, în chip straniu, la paloarea întregii lui persoane. Încercam să mi-l imaginez câțiva ani mai târziu, tată de familie, în vacanță pe malul mării, la Eforie sau Mamaia, făcând castele de nisip cu copiii lui: îl vedeam la fel de palid, ținând cu degetele lui prelungi eterna țigară cu filtru alb. Bronzat, poate... dar palid. Palid, chiar dacă era bronzat. Palid, sub un fel de pojghiță înșelătoare.

Mama fusese prima care făcuse cunoștință cu el. Venise într-o zi la spital, pentru analiza sângelui, obligatorie înaintea oricărei căsătorii. Văzând numele mamei scris pe halat, a întrebat-o:

— Doamnă, sunteți cumva rudă cu celebrul profesor de anatomie?

După ce mama i-a răspuns, el a adăugat:

— Am fost închis o vreme în aceeași celulă cu el.

Mama a trebuit să-și stăpânească o tresărire, fiindcă tocmai introdusese acul seringii în vena lui Cortez. Ne-a povestit că a terminat recoltarea sângelui și că i-a dat un mic tampon de vată ca să-l țină apăsat la încheietura brațului. Au verificat locul și datele – totul se potrivea. Cortez a evocat câteva amintiri și marea stimă pe care o avea pentru tatăl mamei mele. I-a povestit apoi câteva frânturi din propria lui istorie. În 1949, în momentul arestării sale, nu știa o boabă de engleză. Dar în cincisprezece ani de pușcărie dobândise un frumos accent de Oxford și învățase în detaliu intriga tuturor tragediilor lui Shakespeare, fără să le fi citit totuși vreodată. Cultura lui era aproape în întregime orală și clandestină, deoarece cărțile erau interzise în temniță, iar discuțiile prelun-

gite nu erau permise. Cincisprezece ani trec însă greu și, dacă aveai șansa să nu fii azvârlit în străfundurile Canalului Dunăre–Marea Neagră sau în abisul Piteștiului, erai ca la o universitate de elită. Chiar dacă luai în calcul doar cele câteva ore din timpul nopții, după un program extenuant, chiar dacă țineai cont de întreruperi, de frecventele mutări ale profesorilor sau elevilor improvizați dintr-un lagăr în altul, dintr-o închisoare în alta, sau, mai rău, de plecarea lor în lumea de dincolo. Era o universitate de elită, mai ales dacă aveai norocul să-ți împarți soarta cu personaje precum cel mai prestigios anglist din țară sau – i-a spus Florin Cortez mamei – „cu un om al Renașterii, ca tatăl dumneavoastră, doamnă".

Mama a decis atunci pe loc că venise timpul să învățăm engleză. Era convinsă de multă vreme că „fiecare limbă străină, fie ea chineza sau hotentota, poate deschide orizonturi noi" și ne îndemnase chiar să nu neglijăm lecțiile de rusă, pe care școala ne-o impunea ca prima limbă străină. Șapte ani de chinuri inutile, fiindcă *nici unul* dintre colegii mei nu dovedea entuziasm pentru această limbă; motiv pentru care, în ciuda „orizonturilor noi" pe care ni le-ar fi putut deschide, am refuzat, atât Adrian, cât și eu, să mergem dincolo de minimul necesar ca să nu repetăm clasa.

Mama spera că învățarea în particular a limbii engleze avea să ne atragă mai mult decât orele oficiale de rusă, parțial și pentru că de o vreme ne vedea vrăjiți de un grup englez de muzică ale cărui discuri circulau pe sub mână: Beatles. Ne dădeam în vânt după ei și le fredonam toate cântecele, adeseori fără să înțelegem bine toate cuvintele: „Michelle / Ma belle / Sont des mots qui vont très bien ensemble / Très bien ensemble / I love you, I love you, I love you..." Asta încă mai mergea... Dar când încercam să avansăm puțin, ne împotmoleam. Pe de altă parte, am o bănuială că mama

vedea în Florin Cortez și în ceea ce ne putea el transmite un remediu la observația unchiului Cantalup privitoare la lumea cu modele aproape exclusiv feminine. Cred că plătindu-ne orele de engleză voia să ne ofere nu doar un acces mai direct la cântecele formației Beatles (care n-o pasionau cu adevărat, chiar dacă ne spunea, spre mirarea noastră, că descoperă acolo „armonii noi, destul de interesante"), ci și, indirect, modelul masculin de care fuseserăm lipsiți. Nu cred că fusese o dovadă de viclenie din partea ei, ci mai degrabă un plan inconștient, de-abia schițat. Ne-a îndemnat să nu-l agasăm prea tare pe profesorul nostru cu întrebări indiscrete, iar Cortez, la rândul lui, ne-a dat de înțeles încă de la prima întâlnire că era acolo doar pentru lecțiile de engleză și că respingea din capul locului orice discuție politică sau referitoare la trecutul lui.

Eram însă foarte curios. La cei șaisprezece ani ai mei, excludeam, desigur, întrebările prea directe. Învățam deci sârguincios engleza după cărțile metodei Eckersley, în care personajul principal era un profesor pe care-l găseam simpatic, deși autoritar, căci știa să rezolve într-un stil foarte *British* îndoielile celor trei sau patru elevi ai lui, fiecare caracterizat prin viciile și virtuțile sale. Între două lecții, încercam totuși să strecor ici și colo o întrebare sau o remarcă aptă să deschidă o ușă. Într-o zi, întrebările mele, pe care le socoteam abile, s-au dovedit pare-se prea puțin diplomate, fiindcă Florin Cortez m-a întrerupt punându-mi, la rândul lui, o întrebare care aproape m-a lăsat perplex:

— *Did you read Augustine's* Confessions?

— *No, why?* am replicat eu.

— *No, I didn't. Why?* m-a corectat el.

— *I didn't*, am repetat eu.

— *You should*, a spus Cortez.

Și a continuat:

— *First of all because this is one of the greatest books of mankind. And more specifically because it contains a very interesting story about curiosity. Augustine recalls how fascinated he was about the spectacle of a spider watching a fly. And that he, himself, couldn't stop watching the spider, until the moment he felt his* curiositas *as a sin.*

Am roșit.

Cortez a zâmbit și a continuat:

— *As you can imagine, a prison is an awful place. This is the reason why I don't like to talk about it. But since I suppose your inquiry is above the frequent sick curiosity* (am răsuflat ușurat), *I'll tell you about it in English only. In case you have questions, you'll ask them in English. And one further detail, if you'll allow me. Your English is still too poor for such a conversation and we don't know each other well enough yet. I propose to start with this kind of dialogue only after finishing the second Eckersley volume, which means in three or four months. Do you agree?*

— *Definitely,* am răspuns eu.[1]

---

1. — Ai citit *Confesiunile* lui Augustin? — Nu, de ce? — Ar trebui s-o faci. În primul rând pentru că e una din marile cărți ale omenirii. Și, în mod special, pentru că ea cuprinde o poveste foarte interesantă despre curiozitate. Augustin își amintește cât de fascinat a fost de spectacolul unui păianjen care privea o muscă. Și că el, la rândul lui, nu s-a putut opri să n-o privească, până când a simțit că această *curiositas* era un păcat. Cum poți să-ți imaginezi, închisoarea este ceva oribil. Ăsta-i motivul pentru care nu-mi place să vorbesc despre acest subiect. Dar, cum am impresia că întrebările tale sunt mai mult decât o curiozitate maladivă, o să-ți povestesc unele lucruri, dar numai în engleză. Dacă ai întrebări, mi le pui în engleză. Și încă un detaliu, dacă-mi permiți: engleza ta e prea rudimentară pentru o asemenea conversație, și nu ne cunoaștem încă destul de bine. Îți propun să începem dialogul nostru numai după ce terminăm al doilea volum al lui Eckersley, adică în trei sau patru luni. De acord? — Desigur.

S-au scurs câteva luni și am terminat al doilea volum al manualului. Florin Cortez părea să fi uitat de pactul nostru; nu și eu. Nu voiam totuși să mai primesc o dată lecții de conduită sau să ascult predicile despre viciul curiozității, despre nerăbdare sau lipsa de cumpătare. Îmi promisesem chiar să pun capăt, în caz de neînțelegere, lecțiilor de engleză. Mă gândeam că putusem supraviețui fără *gotische Schrift* al bunicii Agripina, fără să aprofundez manualul *Învățați limba spaniolă fără profesor* și fără *Despre liniștea sufletească* de Plutarh. La urma urmei, două volume din Eckersley erau cu totul suficiente ca să-i înțeleg mai bine pe cei din Beatles! „*We all live in a yellow submarine / Yellow submarine / Yellow submarine / We all live in a yellow submarine / Yellow submarine / Yellow submarine!*“

Așa stând lucrurile, la sfârșitul uneia dintre lecțiile noastre – eram deja la al treilea volum al lui Eckersley –, am găsit o cale să atac din nou. Am făcut-o luându-mi toate precauțiile necesare și, din câte mi s-a părut, respectând atât pactul nostru, aparent uitat, cât și intimitatea interlocutorului meu.

— *Mister Cortez,* am spus eu, *it is not my intention to bother you with questions concerning your years in prison. I will not ask what they fed you (by the way, I know that you usually got* terci*) and I will not ask if you were beaten or tortured (I imagine that was the case). But, since I know that you have shared a cell with my grandfather for a while, I wonder – if I am not too indiscreet – if I could know something more about his behaviour.*

— *His behaviour was exemplary,* a replicat Cortez.

— *What does „exemplary“ exactly mean? Does it mean that he didn't moan? That he didn't sneak? That he offered his medical care if necessary? And besides this? Was he for instance involved in the „night University“ that I so often heard about? And how? In what role? In what circumstances?*

— *Involved?* a spus Cortez. *You must be joking! He was one of the persons who taught me the most. But in order to tell you all the details you seem so hungry for* (la cuvântul ăsta am simțit cum mă cabrez), *I have to put some order in my memories. Please, give me some more time* (m-am destins), *until our next meeting.*[1]

Ceea ce a urmat pare suprarealist. La sfârșitul fiecărei lecții, și asta luni în șir, Florin Cortez rezerva puțin timp ca să-mi povestească, în engleză, episoade ale vieții carcerale. Cred că era absolut conștient de imensa ironie a situației, că-și lua un soi de revanșă răutăcioasă asupra sorții lui de ocnaș și că simțea o plăcere batjocoritoare și binefăcătoare transmițându-mi – mie, fiu al epocii staliniste și îndrăgostit de Beatles – o parte a dublei sale științe, cea a unei limbi și a unei culturi dobândite „acolo". La cei șaisprezece ani ai mei, eram deopotrivă receptiv și la pândă. Flămând (intuise corect) și circumspect. Deschis și reticent. Avid și sceptic. La drept vorbind, figura bunicului pe care abia dacă-l cunoscusem mă

1. — Domnule Cortez, n-aș vrea să vă deranjez cu întrebări referitoare la anii petrecuți în închisoare. N-o să vă întreb ce mâncați acolo (știu, de altminteri, că primeați terci) și nici dacă ați fost bătut sau torturat (îmi închipui că da). Însă, cum știu că ați împărțit o vreme celula cu bunicul meu, mă întreb – dacă nu sunt prea indiscret – dacă aș putea afla mai multe despre comportamentul lui. — Comportamentul lui a fost exemplar. — Ce înseamnă mai exact „exemplar"? Că nu se plângea? Că nu turna? Că își oferea, în caz de nevoie, sprijinul medical? Și în afară de asta? De pildă, a fost implicat în „universitatea de noapte", despre care am auzit de atâtea ori? În ce fel? În ce rol? În ce împrejurări? — Implicat? Glumești! A fost una din persoanele de la care am învățat cel mai mult. Dar ca să-ți povestesc toate detaliile de care ești, din câte văd, flămând, trebuie să pun oarecare ordine în amintiri. Mai dă-mi, te rog, puțin timp, până la următoarea noastră întâlnire.

intriga mult, apăsându-mă, totodată, într-un fel difuz, dar constant. L-am ascultat deci pe Cortez, neîncrezător, și i-am urmărit povestirea având grijă să nu mă las prea impresionat. Avea tot respectul meu pentru povestea lui și suferințele îndurate, dar era limpede că nu putea fi modelul masculin pe care-l dorea mama, nici maestrul spiritual pe care-l așteptam. Și n-avea cum să fie așa ceva, fiindcă... era prea palid.

— Principiul pe care se bazau universitățile din detenție, spunea Cortez (renunț de-acum înainte să redau istorisirile lui în engleză, cu excepția – veți vedea – câtorva întorsături de frază care-mi revin insistent în minte), era exercițiul memoriei. Era singurul bun care ne mai rămânea, și trebuia păstrat cu orice preț. Când am fost mutat în celula 20 de la Văcărești, sistemul de predare nocturnă era deja pus la punct. Soseam acolo după patru ani petrecuți în închisoarea de la Gherla, și trebuie să-ți spun că la Văcărești lucrurile stăteau mult mai bine. Firește, eram înghesuiți câte douăzeci într-o încăpere prevăzută pentru zece; firește, cele două ferestre erau aproape în întregime astupate cu scânduri de lemn, iar programul nostru cotidian nu era cel dintr-un pension de domnișoare, dar, în ciuda tuturor acestor neajunsuri, celula de la Văcărești era clasa întâi (*this Văcărești cell was first rate*). Ajunseseră acolo, printre alții, cel mai important anglist din țară (asta a fost șansa mea!), un indianist care moștenise biblioteca lui Mircea Eliade (dar de care, din păcate, nu avusese timp să profite), monseniorul Ghyka, Nicolae Sfarmăpiatră, eseist evreu acuzat că ar fi fost fascist, și un avocat comunist închis pentru deviaționism de stânga. Mai era și filozoful Noica, elev al lui Heidegger, condamnat la douăzeci și cinci de ani de închisoare pentru că purtase o corespondență cu Cioran. Fără nici o îndoială, se număra printre personalitățile cele mai interesante de acolo. Avea un aer umil, un zâmbet blând și spunea că, din punct de vedere

filozofic, închisoarea putea fi un noroc, fiindcă genera reflecția profundă asupra „neființei“ sau „cum să fii fără să fii“. Mai erau un țăran din Transilvania care nu cedase la presiunile colectivizării forțate și care elaborase chiar un proiect de cooperative care, în opinia lui, ar fi trebuit să rezolve problema proprietății funciare, un istoric al artei care-și făcuse studiile la Florența, dar care a fost acuzat că intrase într-un guvern-fantomă, ca *shadow-minister* al culturii... Ceva mai târziu, ni s-a alăturat un inginer destul de cunoscut ca inventator al unui nou tip de turbină cu abur. Afirmase public că anumite detalii ale zborului în cosmos al lui Iuri Gagarin erau mai degrabă ciudate, și nu excludea c-ar fi putut fi vorba de o născocire abilă din partea serviciilor de propagandă sovietice. Inginerul a rămas cu noi doar un an, până la procesul lui, în timpul căruia a retractat ce spusese. A acceptat să scrie (sau să semneze) un articol pentru revista guvernamentală destinată celor din emigrație, în care își exprima fără rezerve entuziasmul față de succesele răsunătoare ale marii științe a poporului vecin. Mi s-a spus că, odată eliberat, și-a reluat postul de șef de secție în vechea lui fabrică de turbine cu abur. Pentru a completa tabloul, ți-aș mai putea da multe alte detalii, dar mă voi mărgini deocamdată să-l menționez pe un alt deținut, membru al Partidului Comunist din 1945. Își botezase copiii Vladimir (băiatul) și Lenina (fata). Exclus din partid în 1953, în contextul epurărilor care au urmat căderii Anei Pauker și a lui Vasile Luca, a vrut – se spune – să se sinucidă, dar n-a reușit. În 1954, a fost interceptată o scrisoare pe care încerca s-o trimită printr-un mesager clandestin lui Arthur Koestler. S-a ales cu o pedeapsă de doisprezece ani.

Îți povestesc toate astea ca să înțelegi mai bine unul dintre fenomenele cel mai greu de explicat, complicitatea care se crea între deținuții închiși din motive politice diferite și uneori contrarii. Venea un moment când, ca printr-un fel

de iluminare (*as through a kind of rapture*), înțelegeam că în infralumea care era atunci a noastră nuanțele politice nu erau decât o frivolitate printre alte frivolități ale lumii superioare (ale lumii Maya, ar fi spus colegul meu indianist, care moștenise biblioteca lui Eliade). Aici, pe pământ, fleacurile de felul ăsta nu mai aveau nici o importanță. Conta doar raportul care se stabilea între morții în care aproape că ne transformaserăm și putere. Era un raport care nu admitea nuanțe. Întreaga noastră viață (sau simulacru de viață) se raporta la acest eșichier. Universitățile nocturne nu făceau excepție de la regulă, și dacă am ezitat să-ți vorbesc despre ele e și pentru că nu-i ușor să-i povestești despre asemenea lucruri unui tânăr de șaisprezece ani, îndrăgostit de Beatles (*this is the name of the jazz band you are crazy about, isn't it?*[1]) și legat de atâtea aspecte ale lumii Maya. Dar fiindcă ai insistat... uite, revin la ceea ce pare să te intereseze cel mai mult.

Bunicul tău ne-a ținut două lecții de neuitat, care au prilejuit niște dezbateri memorabile: una era despre marele anatomist al Renașterii, Andreas Vesalius, alta despre istoria noțiunii medicale de suflu (*pneuma*). Dar înainte de asta ne-a rezervat o surpriză. La sfârșitul unei zile deosebit de friguroase și dificile – munciserăm din greu să pietruim curtea din spate a închisorii, care era de-a dreptul înghețată –, ne-a spus că, după el, puțină muzică ne-ar prinde bine. Spre uimirea noastră, a interpretat atunci, fluierând, rondoul din *Concertul nr. 4 în Re major* de Mozart. Fără îndoială, cântase bucata asta de multe ori în viața lui, dar cum trebuie, la vioară. Cred însă că de data aceasta o repetase, de-a lungul chinuitoarei zile de muncă, doar cu mijloacele pe care le mai avea la dispoziție, adică mental sau abia mișcându-și buzele. N-a greșit nici o singură notă, și pot să te asigur, tinere,

1. Asta-i numele formației de jazz după care te dai în vânt, nu-i așa?

că a fost măreț (*you can believe me, young fellow, it was grand*). L-am ascultat în tăcere, nimeni n-a scos o vorbă, și când a terminat nimeni n-a aplaudat.

Bunicul tău și-a început prelegerile despre Vesalius a doua zi, într-o duminică. A fost un curs foarte complex, și-mi vine destul de greu să-mi amintesc toate detaliile. Iată despre ce era vorba, în linii mari. Acest anatomist de origine flamandă, profesor la universitățile din Padova și Bologna, consacrase prima carte – *De humani corporis fabrica*, publicată într-o ediție superb ilustrată, la Basel, în 1543 – sistemului osos, pe a doua mușchilor, pe a treia sistemului circulator și pe a patra sistemului nervos, asupra căruia avea mai apoi să revină – după ce discutase, în a cincea și a șasea, despre organele interne – în a șaptea și ultima carte, consacrată în întregime creierului și funcției sale de centralizare senzitivă. Faptul că prima lucrare de anatomie științifică din epoca modernă (comparată adesea, printre altele datorită coincidențelor cronologice, cu scrierea lui Copernic care a revoluționat cunoașterea noastră despre cosmos) era structurată în șapte părți demonstra, potrivit bunicului tău, supraviețuirea vechilor codificări de ordin simbolic și magic. Analizând îndeaproape lucrarea lui Vesalius, înțelegem că imaginarul „marii fabrici a corpului uman“ se desfășoară între doi poli: osul și creierul. La nivelul ilustrațiilor, lucrurile sunt un pic diferite, fiindcă prima gravură ne arată un os, iar ultima ochiul uman. Este ca și cum organul vederii, aproape într-o mai mare măsură decât creierul, ar reprezenta încheierea unui mare proiect, spunea bunicul tău, care ne-a descris apoi în detaliu *De humani corporis fabrica*. Din păcate, n-aș putea reconstitui azi totul exact, au trecut prea mulți ani de atunci! Dar nu pot să nu-ți vorbesc despre un detaliu care a ocupat o bună parte a expunerii sale și care a dat naștere și dezbaterilor care au urmat. Este vorba despre unitatea cea mai mică

a acestui edificiu magnific, prezentată, dacă-mi amintesc corect, spre sfârșitul primei cărți, unde Vesalius se oprește asupra celor mai mici oscioare, „comparabile“, spune el, „cu semințele de susan“. Printre ele, explica bunicul tău, unul beneficiază de un tratament aparte. Este vorba de un *ossiculum* plasat la prima încheietură a degetului mare de la picior, un adevărat „atom osos“. Magicienii și adepții științelor oculte afirmă că ființa umană posedă un os – comparabil, ca formă, cu un bob de mazăre – care rămâne ascuns după moarte ca o sămânță în pământ și din care, în ziua Judecății de Apoi, se va reproduce persoana respectivă. Ar putea fi oricare dintre oscioarele astea, dar cel mai probabil e vorba de cel care se află în exteriorul degetului mare de la picior. Acest os este uimitor de rezistent la dezintegrare și foarte solid. După unii, nu poate fi nici rupt, nici ars. Vesalius le lăsa teologilor libertatea de a se certa în legătură cu dogma care afirma că o întreagă persoană urma să fie reconstituită pornind de la acest os.

O altă tradiție, evreiască, situa sămânța nemuririi, asemănătoare cu o migdală, nu în talpa piciorului, ci în tija osoasă care se întinde de la baza craniului până în punctul unde începeau coapsele. Unii spuneau că în corpul omului există un os care nu poate fi distrus nici de apă, nici de foc, nici de orice alt element, care nu poate fi rupt sau spart de nici o forță exterioară; în ziua Judecății de Apoi, Dumnezeu va stropi acest os cu rouă cerească, și atunci toate membrele se vor aduna în jurul lui și se vor reuni într-un corp pe care Dumnezeu îl va învia, însuflețit de spirit. Evreii numesc acest os *Lus* sau *Luz*.

Following our rules[1], a continuat Cortez, după-amiaza de duminică era rezervată intervențiilor care se refereau la

1. Potrivit regulilor noastre.

expunerea anterioară. Conferințele erau pregătite dinainte, firește, fără cărți, creion sau hârtie, doar prin anamneză. Cât despre intervenții, majoritatea aveau un caracter improvizat. Se putea totuși bănui că erau rodul unei cunoașteri, chiar al unei obsesii, venită de departe. În acea duminică, au existat un comentariu principal, al monseniorului Ghyka, și alte câteva luări de cuvânt mai scurte.

Ghyka avea aerul unui adevărat prinț al Bisericii, fără să fi fost totuși nici cardinal, nici episcop. Deja octogenar, organizase ajutorul catolic în primii ani ai ocupației rusești, motiv pentru care fusese încarcerat pe viață, ca spion al Vaticanului. A murit la Văcărești, la un an sau doi după evenimentele pe care tocmai le relatez. Înalt, halucinant de slab, părea să plutească în hainele lui dungate de ocnaș. Răspunsul lui s-a referit doar indirect la cursul despre Vesalius al bunicului tău, fiindcă, pornind de la ultima parte, cea consacrată „osciorului nemuririi", a trecut la anumite pasaje din Epistola întâia către Corinteni, unde Sfântul Pavel vorbește despre învierea morților la Judecata de Apoi.

Majoritatea comentatorilor acestui pasaj – numeroși, potrivit monseniorului Ghyka – puseseră în evidență oscilația lexicală a Sfântului Pavel, care folosește cuvintele „corp" (*soma*, *corpus*) și „carne" (*sarx*, *caro*) în sensuri uneori opuse. Tocmai pentru că de fapt carnea este partea perisabilă a ființei umane, învierea va fi, în ordinea mântuirii, paradoxală, dar necesară. Ea va fi, pentru a relua expresia lui Tertullian, „axa mântuirii".

În dezbaterile despre învierea trupurilor, care au înfierbântat spiritele din primele secole creștine, statutul „noii cărni" este pus mereu sub semnul întrebării, iar paradoxurile se multiplică vertiginos. Această carne, se spunea, va fi identică și diferită, aceeași și totuși alta. Trupul învierii, împletind identitatea și alteritatea, se prezintă ca fiind primul și cel mai bogat dintre toate trupurile virtuale posibile: un „supratrup".

Dacă trupul înviat din morți nu e o simplă fantasmă, cum se înfățișează el vederii? Mai mult: oare poate fi reprezentat? Și cum anume? Augustin a fost unul dintre cei dintâi care au încercat să răspundă la această întrebare, rămânând până la urmă paralizat de marea ei complexitate. Care e desăvârșirea trupului spiritual și care este măsura acestei desăvârșiri? se întreba el. Având în vedere lipsa lui de experiență în domeniu, Augustin ajunge la concluzia că ar fi o prea mare cutezanță să se exprime în această privință.

Dacă înțelegem cum se cuvine prudența marelui Doctor al Bisericii, care-și oprea discursul în fața unei sarcini ce i se părea cu neputință de înfăptuit cu instrumentele aflate la dispoziția lui – cele ale cuvântului –, vom înțelege și mai bine temeritatea celor care s-au hazardat să abordeze imaginea trupului înviat din morți pornind de la studiul experimental al corpului omenesc pe masa de disecție. Vesalius al dumneavoastră, iubite domnule Profesor, i-a spus atunci monseniorul Ghyka bunicului tău, a fost unul dintre aceștia, iar scepticismul meu cu privire la valoarea demersului său este cât se poate de mare.

Dar această discuție, a spus Cortez, purtată în șoaptă, trebuia să ia totuși sfârșit, fiindcă viziera celulei a scârțâit. Era masa de seară, și a trebuit să ne apropiem de ușă, în șir indian, ca să primim fiecare în gamela lui – știu, *young fellow*, că unele detalii ale vieții carcerale îți sunt de-acum familiare – rația de terci.

— Dacă mai ești interesat, a spus Cortez la sfârșitul următoarei lecții, pot încerca să-ți rezum al doilea curs al bunicului tău la care am avut șansa să asist. Era despre noțiunile de *pneuma* și *psyche* în medicina și filozofia antice. Cred că l-a conceput ca răspuns la anumite afirmații pe care monseniorul Ghyka le strecurase în disertația lui improvizată

despre Înviere. Era limpede, pentru noi toți, că vorbeau de pe poziții opuse, unul ca om de știință, celălalt ca om al Bisericii, dar era pasionant să vedem că, în unele locuri, gândirea lor găsea puncte de contact. Cu excepția câtorva ezitări, cred că-mi amintesc destul de bine acest curs...

Bunicul tău a început prin a ne vorbi despre suflet și inimă (cuvânt care vine, desigur, din latinescul *anima*). Lexicul grecesc este puțin mai complicat, deoarece cuvântul *pneuma*, care desemnează grosso modo „spiritul", vine de la *pneo*, care înseamnă în greaca veche „a sufla", în vreme ce cuvântul *psyche* (care în greacă înseamnă „fluture") desemnează sufletul. În timpul acestei scurte introduceri rostite în șoaptă, a spus Cortez, nu m-am putut împiedica să mă gândesc la strania coincidență dintre tema lecției lui și forma de-abia murmurată. Mi-am amintit de asemenea seara precedentă, în care bunicul tău fluierase-șoptise (*when he had whistled-whispered*) atât de impresionant rondoul la *Concertul nr. 4* de Mozart. Dar trec peste aceste detalii. Pentru medicul-filozof Diocles din Carystos, care a trăit în secolul al III-lea î.Cr., a spus bunicul tău, există două *pneumata* diferite: *pneuma* externă (aerul respirației) și *pneuma psychikon* (exhalarea sângelui). În acea epocă a început o mare discuție care avea să inflameze multă vreme spiritele, pe care am putea-o numi „disputa dintre creier și inimă". Pentru școala așa-zis siciliană (care își va transmite cunoașterea la Stoa), *pneuma* era o exhalare a sângelui, avându-și deci originea în inimă, în timp ce pentru școala așa-zis hipocratică sursa era creierul. O sinteză interesantă a fost propusă de Zenon, pentru care sufletul omenesc (*psyche*) era suflul (*pneuma*), opunându-se astfel lui Aristotel, pentru care *pneuma* era „primul instrument" al sufletului. Un anume Straton, legat de Lyceumul lui Aristotel, credea în existența unei *pneuma-psyche* aflate în cavitatea dintre

sprâncene. Cât despre Erasistrate din Alexandria, acesta făcea distincția dintre „*pneuma* vitală", care se afla în ventriculul stâng al inimii, și „*pneuma* psihică", al cărei sediu era creierul. Pentru el, arterele nu transportau sângele, ca venele, ci doar o *pneuma* care avea forța să pătrundă în mușchi și în nervi. Bunicul tău găsea că teoria lui Erasistrate e foarte frumoasă, dar a precizat că a fost aspru criticată de Galenus, unul dintre părinții gândirii medicale, adept al „dublei *pneuma*", adică al existenței unui „suflu vital" cu sediul în inimă și care circulă prin artere și al unei „*pneuma* psihice" cu sediul în creier.

În acest punct, nu știu ce demon m-a împins să întrerup amintirile lui Florin Cortez, mărturisindu-i perplexitatea mea:

— Domnule Cortez, i-am spus, îmi pare rău, dar mă cam pierd în povestea dumneavoastră. Nu reușesc să înțeleg toată aiureala asta, și găsesc oarecum dezlânată discuția sterilă despre *pneuma* și *psyche*...

— Sterilă, zici? a replicat Cortez privindu-mă lung. Da, poate... Dar atât de frumoasă! Îmi pare rău că nu-i poți surprinde splendoarea, sau poate eu n-am reușit s-o redau cum trebuie. Păcat! Dacă vrei, putem vorbi despre altceva!

M-am temut că l-am vexat, și m-am grăbit să-i spun că, luată ca un poem, povestea raportului dintre *pneuma* și *psyche* putea să aibă sens, dar că aveam totuși o obiecție. Reținusem că el însuși legase diferența dintre gândirea bunicului meu și cea a lui Ghyka de opoziția dintre discursul științific și discursul teologic. Or, începeam să înțeleg că bunicul nu era interesat chiar de discursul științific, poziția lui fiind mai degrabă poetică.

— Aici cred că ai dreptate, mi-a spus atunci Cortez. S-ar putea chiar ca bunicul tău, din motive care țineau probabil

de personalitatea lui foarte complexă, să se fi aflat în căutarea unui spațiu comun, dincolo de frontierele tradiționale dintre artă și știință. Îmi amintesc, de exemplu, una dintre afirmațiile lui, spre sfârșitul cursului despre *pneuma* și *psyche*. Vorbind despre descoperirea, în secolul al XVII-lea, a circulației sângelui de către William Harvey, ne-a spus – și, dacă-mi amintesc bine, a fost aproape concluzia expunerii sale – că era vorba, fără nici o îndoială, de o descoperire revoluționară și profund „științifică". Dar, remarca el, Harvey n-ar fi putut descoperi niciodată circulația sângelui fără să-și pună la lucru și imaginația, fără să activeze deci poetul care se ascundea în el, ceea ce demonstrează că nu există descoperire științifică fără imaginație.

Mai cred că aspectul poetic al acestui curs a fost bine înțeles de asistență, fiindcă monseniorul Ghyka a intervenit într-un fel puțin surprinzător. M-aș fi așteptat să ne ofere o expunere detaliată despre nemurirea sufletului sau despre Sfântul Duh (care se numește în greacă *pneuma hagion*), dar s-a mulțumit să citeze un vers din *De natura rerum*, în care Lucrețiu spune că sufletul și trupul sunt ca „substanța" și „mirosul" tămâiei. Asta a fost tot. În schimb, filozoful Noica, care în tot acest timp tăcuse, gânditor, a avut o intervenție cât se poate de interesantă. A spus c-ar fi bine să răsturnăm într-o zi termenii și să interogăm, cu ajutorul „medicinei filozofice" sau al unei „filozofii medicale", maladiile spiritului. Prin aceasta nu înțelegea „maladiile sufletului", ca acelea studiate de psihiatri sau de psihanaliști, ci o veritabilă „patologie pneumatologică", pe care ne-a expus-o în câteva rânduri. Presupun că n-a inventat-o ad hoc, și aș îndrăzni să cred că ea crescuse lent în mintea lui de mai multă vreme, chiar dacă ne vorbea despre asta pentru prima oară.

A început prin a ne reaminti că Aristotel, în *Problemata XXX*, vedea în excesul de bilă neagră (*melane khole*) cauzele

melancoliei, răul de care sunt atinși gânditorii și poeții. Or, se întreba dacă nu putea merge mai departe, depășind concepția afecțiunilor creatoare, care rămânea mai mult sau mai puțin organică, în numele unei simptomatologii nu organice, ci existențiale. „Maladiile ontice“ erau, după el, în număr de șase, în funcție de surplusul sau lipsa în raportul omului cu generalitățile, determinațiile sau individualul. El dădea acestor maladii pneumatologice nume grecești, inventate de el însuși. Astfel, „catholita“ era provocată de lipsa generalului (în grecește, *katholou*); „todetita“ era o carență a individualului (de la grecescul *tode ti*), iar „horetita“ era rezultatul lipsei determinațiilor (lipsa de *horos*). El identifica, de asemenea, trei alte „maladii ontice“, simetrice față de cele dintâi, care veneau din refuzul, reticența sau rezistența la general („acatholia“), individual („atodetia“) sau determinații („ahoretia“). A ilustrat fiecare afecțiune prin câteva exemple, luate în majoritatea lor din marea literatură universală: Don Quijote era bolnav de horetită (aventurile sale fiind o interminabilă și inutilă căutare a determinațiilor); Don Juan suferea de acatholie (era un individ care fugea de general, dar acesta din urmă l-a strivit sub forma unei statui de piatră); majoritatea personajelor lui Tolstoi erau atinse de atodetie acută (în timpul unui astfel de atac Pierre Bezuhov a vrut să-l asasineze pe Napoleon) sau cronică (precum Platon Karataev, încarnare supraindividuală a „țăranului rus“).

Atunci a început un fel de joc – pe jumătate amuzant, pe jumătate serios –, fiecare dintre noi încercând să-și diagnosticheze propria maladie ontică. Noica ne-a dat exemplu, făcându-și el însuși „fișa clinică“, de unde reieșea că suferă de o incurabilă ahoretie cronică. Provenind dintr-o familie bogată, fugise încă din tinerețe de orice determinație pe care clasa lui socială i-o impunea. Visul lui n-a fost să aibă o casă frumoasă, proprietăți, o familie. Dimpotrivă, a vrut să se

descotorosească de toate astea. Nici n-a vrut să fie „cineva" (profesor universitar, ministru sau mai știu eu ce), și a trebuit să refuze ofertele care-l copleșeau. Mai greu a fost să reziste la *a face* ceva. Dar era mândru și fericit să poată spune că, la urma urmei, a reușit în proiectul lui de *a nu face nimic*. Este motivul pentru care era poate singurul dintre noi care – spunea el – se găsea „la locul lui, aici unde ne aflăm".

Discursul lui avea ceva magnetic. Îl ascultam toți în tăcere și cu oarecare invidie. Aș fi vrut și eu să fiu „ahoretic", dar eram conștient că n-aveam stofă pentru așa ceva.

— Și atunci, care era diagnosticul dumneavoastră, domnule Cortez? am îndrăznit eu să-l întreb.

— A, eu! a spus el coborând privirea. Eu fusesem condamnat la douăzeci de ani de închisoare, și nu eram deloc fericit. Îl admiram mult pe Noica, dar nu cred că l-aș fi putut imita, fiindcă eram profund atins – n-aveam nici o îndoială în această privință – de horetie. Nu posedam nimic, nu eram nimeni, nu făceam practic nimic, dar adevărul era că aș fi vrut să am cât mai multe determinații. Nu neapărat ca Don Quijote, lansându-mă în aventuri ambițioase și iluzorii, ci concret, fie și modest. Aș fi vrut să am o familie, familia mea. Să fiu ceva sau cineva (student, funcționar, muncitor, învățător, profesor de engleză… nu conta ce anume exact!), să fac ceva: să cultiv o grădină, să repar un leagăn, să dau – de ce nu? – lecții de engleză unui tânăr ca tine… În sfârșit, să fac orice, numai să fac…

Florin Cortez a rămas o clipă tăcut.

L-am privit lung, și aș fi vrut să nu mă înșel. O ușoară roșeață îi traversa chipul palid.

Da-da-dansați, copii!

— Da-da-dansați, copii! obișnuia să ne îndemne doamna Bogza.

Doamna Bogza era mama prietenilor noștri Valentin și Valentina, și era bâlbâită. Se bâlbâia din cauza unui șoc suferit cu ani în urmă, în timpul unei vacanțe la țară, când Valentina, pe atunci un bebeluș, căzuse într-o fântână. Copilul fusese salvat, dar doamna Bogza nu-și mai putuse recupera niciodată complet suflul. Handicapul ei ne mirase la început, dar, cu timpul, nu i-am mai dat atenție. Pot chiar spune că nu-l mai percepeam. Iar doamna Bogza era atât de simpatică!

Era epoca în care dansam mult, și nu numai la familia Bogza. Cred că fratele meu, Adrian, a fost cel care dăduse tonul, și primele petreceri la care am asistat s-au desfășurat în livingul din apartamentul nostru. Tata nu mai locuia cu noi, bunica Agripina se mutase la unchiul Octav, iar mama era foarte îngăduitoare în această privință. Considera că „mai bine să petrecem acasă decât în Dumnezeu știe ce speluncă sordidă".

Adrian își încropise un mic grup de muzică rock cu încă trei băieți, și exersau bucăți la modă sau se încumetau chiar să facă unele improvizații. Apoi au apărut discurile de 33 de turații, pe care Morel, unul dintre membrii grupului, le primise de la unchiul lui din America. Așa am făcut cunoștință cu *Sgt. Pepper*.

La petrecerile noastre deschideam și „veranda cu pianină". Verișoara Clarisa trecea printr-o criză de adolescență și suferea. Tanti Lili a sfârșit prin a-i da – oarecum împotriva voinței ei – permisiunea să ia parte la „ceaiurile dansante", fiindcă, zicea ea, „în ciuda vremurilor pe care le trăim, copiii trebuie să rămână sociabili". Livingul astfel mărit permitea unui grup de vreo douăzeci de tineri să se dezlănțuie pe cele mai frenetice dansuri. Aproape în fiecare sâmbătă, Clarisa deschidea deci glasvandul verandei ei, pe ai cărei pereți erau agățate portretele strămoșilor și Fecioara Neagră din Moldova. Am învățat împreună rock'n-roll și twist. Deși categoriile sociale se amestecau de-acum, vrând, nevrând, verișoara noastră încerca uneori să-și organizeze propriile petreceri, invitându-și prietenii, printre care și câțiva copii din familii aristocratice decăzute. Dar aceste „ceaiuri" erau diferite de ale noastre, și la drept vorbind ușor insipide. Se dansa puțin și prost, majoritatea invitaților nu făceau decât să pălăvrăgească despre ascendența lor sau despre cunoscuții din străinătate. Mai devreme sau mai târziu, spuneau ei, rudele lor care locuiau acum la Londra, Paris, Stockholm sau New York aveau să-i ajute și pe ei să iasă din țară.

Și, într-adevăr, după 1965, când regimul pașapoartelor s-a simplificat și călătoriile în străinătate au devenit posibile, chiar dacă rămâneau neobișnuite, prietenii Clarisei s-au făcut tot mai rari, și ni se întâmpla frecvent să auzim că unul dintre ei se afla acum *dincolo*. Dacă reveneau uneori în conversațiile noastre, era întotdeauna la trecut: ne aminteam că unul era blond, altul brunet, că unuia îi plăceau Beatles-ii, în vreme ce altul nu-i putea suferi. Era ca și cum ar fi trecut Aheronul, fără să putem spune cu precizie care dintre noi se găsea pe tărâmul celor vii și care pe tărâmul morților. În geografia noastră imaginară, această lume paradiziacă de *dincolo* se situa la antipodul infralumii concentraționare, al acelui

cumplit „acolo", acum din fericire gol. Într-un fel, locuiam într-un spațiu intermediar, un soi de purgatoriu poststalinist, bântuiți atât de visul lumii de *dincolo*, cât și de coșmarul lumii subterane de „acolo".

Existau mai multe mijloace de a ajunge *dincolo*. Având în vedere controlul implacabil al frontierelor naționale, trecerea frauduloasă era aproape exclusă. Auzeam din când în când că unul traversase Dunărea înot ca să ajungă în Iugoslavia, sau că altul reușise să atingă, cu o ambarcațiune improvizată, malul turcesc. Dar mai erau și alte posibilități, mai frecvente și mai puțin periculoase. Erau desemnate prin „a fugi", „a rămâne", „a pleca".

„A fugi" se aplica celor care, primind un pașaport pentru o călătorie turistică într-o „țară înfrățită", ca Ungaria, Cehoslovacia sau Iugoslavia, reușeau să treacă („să fugă") de pildă în Austria, Germania de Vest sau Italia.

„A rămâne" se referea la cei care, din motive profesionale sau familiale, primeau un pașaport care le permitea să meargă într-un scurt sejur într-o țară capitalistă, de unde decideau să nu se mai întoarcă. La un moment dat, Oficiul Național de Turism a început să organizeze – lucru care ținea de miracol – excursii în străinătate. Cele câteva zile la Roma, Florența, Veneția, Atena, Londra erau scump plătite, iar uimitorul pașaport, acordat după demersuri complicate, trebuia predat la Miliție imediat după întoarcere. Când trebuia obținută o aprobare pentru permisul care dădea dreptul la o călătorie de scurtă durată, pensionarii erau privilegiați, din motive destul de simple: dacă „rămâneau" *dincolo*, act ilegal, statul nu mai trebuia să le plătească pensiile.

Tanti Margot a început într-o zi să facă economii ca să-și poată plăti un voiaj de o săptămână la Paris. Era – spunea

ea – orașul în care își petrecuse cei mai frumoși ani, pe care-l iubise din toată inima și din care fusese nevoită să plece cu un sfert de secol în urmă. Spunea că i-ar fi fost de-ajuns o singură zi. Dar trebuia să fie *neapărat* în luna mai, când tot Parisul era verde și soarele scălda cheiurile Senei. O zi de mai i-ar fi de-ajuns, adăuga ea, să se plimbe de dimineață până seara pe Champs-Élysées. La căderea nopții, când luminile orașului s-ar aprinde, s-ar așeza, obosită, pe o bancă. Ar închide ochii, nădăjduind ca Atotputernicul s-o lase să doarmă. Pentru totdeauna.

Dar nu exista o călătorie de-o zi, și tanti Margot a început să facă tot soiul de calcule complicate: dacă punea deoparte o treime din pensia pe o lună, ar fi putut lua în considerare un sejur care să includă Parisul și castelele de pe Valea Loarei. Era în 1965, și avea șaptezeci de ani. S-a organizat cum a putut mai bine, a început să predea mai multe ore de franceză și, în 1968, a reușit, spre marea noastră uimire, să strângă cei 10 000 de lei ceruți de Oficiul Național de Turism. Dar călătoria programată pentru luna mai a fost anulată, fiindcă Parisul era împânzit de baricade. După un an sau doi Franța a redevenit accesibilă, dar la un preț mai ridicat. Și nu știu exact de ce tanti Margot nici nu mai voia să audă de excursia asta. A murit la București zece ani mai târziu, în mica ei garsonieră „confort redus“ de lângă Piața Obor.

În fine, „a pleca“ era ultima modalitate de a ajunge *dincolo*. Îi viza pe cei care, având rude în străinătate (majoritatea „fugiți“ sau „rămași“, dar și membri ai familiei care se stabiliseră acolo înaintea războiului), începeau complicatele formalități de emigrare, care puteau dura luni sau chiar ani în șir.

Către mijlocul anilor 1960, a existat o primă febră de a fugi–a pleca–a rămâne. Membrii „vechilor familii“, ai comunității evreiești sau ai minorității germane din Transilvania au fost cei care au fugit, au rămas sau au plecat primii. Astfel,

prietenii Clarisei s-au făcut tot mai rari, dar au plecat și alții, ca Morel, tânărul ghitarist al grupului rock al lui Adrian, care a zburat într-o bună zi spre California, de unde le-a trimis camarazilor lui un magnific disc de 33 de turații al lui Bob Dylan.

La un moment dat, furia plecărilor parcă s-a mai domolit. S-a reluat mai târziu, în anii 1980, într-o formă exacerbată, numită ironic la acea vreme în mediile intelectuale „psihoză aureliană", aluzie directă la abandonarea în 273 d.Cr., în timpul domniei lui Aurelian, a unei Dacii de acum încolo pierdute pentru totdeauna și pe care romanii au hotărât s-o lase în voia barbarilor. Dar, deocamdată, noi rămâneam pe poziție și... dansam.

Organizam deci petreceri în apartamentul nostru și la diverși prieteni. Situația mea de frate mai mic a fost puțin cam incomodă la început, dar a evoluat rapid. Grupul m-a adoptat cu oarecare indulgență și, față de colegii mei de clasă care au început să-și încropească propriile petreceri, dansând – vai! – pe discuri cu Dalida sau Connie Francis, sau, mai rău, cu Margareta Pâslaru sau Dan Spătaru, veneam cu o serie de cunoștințe evident superioare. Rockul și twistul nu mai aveau de-acum secrete pentru mine, și-mi plăcea mult și bluesul, pentru că puteam să iau fetele în brațe și să le strâng la piept.

Dansam așa aproape în fiecare sâmbătă seara. Erau și părinți inflexibili, care nu și-ar fi pus niciodată casa la dispoziție pentru genul ăsta de petreceri, dar alții cedau în fața insistenței copiilor lor, lăsându-ne singuri, în timp ce ei mergeau la teatru sau la cinema. Uneori ne întâmpinau chiar ei, făceau puțină conversație cu noi, apoi se retrăgeau într-o cameră mai îndepărtată, din care apăreau din când în când. Rareori rămâneau cu noi, dar unii o făceau, ca de pildă mama lui Micki Antonescu. Spirit mai curând tânăr, doamna Antonescu (cunoscută sub numele de Mirabela) era actriță

la teatrul de varietăți și se distra foarte tare învățându-ne să dansăm bossa-novele lui Elvis Presley.

Dansam adesea la familia Macovescu. Locuiau nu departe de noi, pe strada Haia Lifșiț („luptătoare comunistă, 1903–1929"), devenită într-o zi, din cine știe ce motive, Strada Rozelor. Domnul Macovescu, tatăl colegului meu Mircea Macovescu, era șef de secție la Biblioteca Academiei și avea acasă o frumoasă colecție de cărți vechi. Obișnuia să rămână puțin cu noi, înainte de a pleca să joace șah cu un vecin de palier. Îi plăcea să-mi pună la încercare cunoștințele de mitologie greco-romană pe care i le lăudase Mircea.

Dansam și la familia Viji, care locuia aproape de Statuia Aviatorilor și care avea întotdeauna delicatese și băuturi rare, fiindcă tatăl fraților Viji, prietenii noștri, era ministru adjunct și avea acces la magazinele rezervate nomenclaturii. În salonul lui am gustat primul *whisky on the rocks* din viața mea.

Mergeam de asemenea să dansez la colegii mei de clasă, cum ar fi Donca Dunăreanu, care locuia aproape de Televiziune și al cărei tată era pictor. În casa lor puteai încă vedea schițele făcute de domnul Dunăreanu în anii '50 pentru marile mozaicuri pe care le știam cu toții și care-i înfățișau pe Lenin și Stalin adresându-se poporului. Dar de o vreme revenise la prima lui dragoste, care era suprarealismul. Îl cunoscuse în tinerețe pe Victor Brauner, avea o conversație agreabilă, și-mi plăcea mult să stau de vorbă cu el, chiar dacă în fond nu puteam înțelege ușurința lui de a trece de la un stil la altul. Odată, a încercat să mă convingă că între realismul socialist și suprarealism nu era câtuși de puțin o prăpastie, așa cum păreau să creadă unii. Dar eu am unele dubii în această privință. Muzica pe care o ascultam la ei era interesantă, fiindcă Donca avea niște veri „dincolo" care-i trimiteau discuri. După ce și-a dat bacalaureatul, a emigrat cu toată familia în Israel, de unde mi-a trimis drept cadou, când am

împlinit optsprezece ani, un album cu opera din prima perioadă a lui Chagall, pentru că știa cât de mult îmi place.

Dansam deci la mulți prieteni, dar mai ales la Valentin și Valentina Bogza.

Familia lor se mutase pe strada noastră la jumătatea anilor '60, când s-a construit, în locul grădinii publice, la intersecția dintre strada Andrei Mureșanu cu strada Muzeul Zambaccian, un bloc cu apartamente frumoase și spațioase „proprietate privată", care puteau fi cumpărate pe credit. Era o noutate, semn că lucrurile începeau să se schimbe. Până atunci, proprietatea privată era considerată, fără drept de apel, un furt. Manualele noastre școlare încă mai proclamau asta categoric; de aceea, posibilitatea de a achiziționa locuințe pe credit a tulburat oarecum spiritele. Mulți erau neîncrezători, sau vedeau în asta o manevră abilă a statului pentru a pune mâna pe economiile oamenilor, după care apartamentele aveau să treacă din nou în proprietate comună, aducându-i pe cumpărătorii naivi la condiția de chiriași ai propriei lor locuințe. Unii s-au aventurat totuși să cumpere, și astfel, într-o toamnă frumoasă, strada noastră s-a umplut de chipuri noi. N-au fost acceptați ușor, și primul nostru contact cu Valentin și Valentina Bogza a fost mai degrabă ostil.

Era iarnă, ei se jucau pe strada *noastră*, trăgându-se pe rând cu săniuța. Trebuie să fi fost cam de-o seamă cu noi, adică – la acea vreme – între doisprezece ani (Valentin și cu mine) și paisprezece ani (Valentina și Adrian). La început, Valentin era cel care trăgea sania, în vreme ce Valentina o făcea pe prințesa și țipa: „Fugi, fugi, fugi"; apoi Valentina lua, simplu, locul calului, iar Valentin făcea pe boierul. Se distrau de minune, *fără noi*, pe *strada noastră*, lucru care ne-a deranjat. Iritarea noastră era sporită de faptul că cei doi intruși aveau pulovere bălțate, împletite de mână după un model

pe care nu-l mai văzuserăm niciodată înainte, și bonete de lână în culori foarte stridente. A lui Valentin era verde cu moț roșu, iar a Valentinei roșie cu moț verde. Puloverele, căciulițele și moțurile erau opera bunicii Bogza, care era croitoreasă. Am făcut curând cunoștință cu ea, fiindcă relațiile cu Valentin și Valentina s-au îmbunătățit rapid. Și asta în primul rând pentru că Adrian s-a îndrăgostit de Valentina. Ea frecventa clasa de pian de la școala de muzică, dar cânta pe ascuns jazz, exact ca Adrian, care tocmai plecase de la liceul de muzică. Ne-am descoperit repede și alte puncte în comun: familia lor era originară din Transilvania, întocmai ca a noastră.

Bunica Bogza era foarte bătrână, foarte grasă și extrem de cumsecade. Uneori ne venea greu s-o înțelegem, fiindcă vorbea prost românește. Se adresa celor din familie în maghiară, dar, din câte spuneau Valentin și Valentina, limba ei maternă era slovaca. Se născuse în secolul trecut, în fostul Imperiu Austro-Ungar, într-o regiune incertă, la confluența limbilor și națiunilor. După ce noua hartă a Europei a fost trasată la Versailles, s-a pomenit în regatul României Mari. S-a măritat cu un român. Evident, nu mai avea cu cine vorbi în limba ei maternă și, cum locuia pe atunci în Banat, a ales drept *lingua franca* maghiara. Din câte spunea bunica mea Agripina, maghiara bunicii Bogza, cu care conversa uneori ca să evoce strălucirea Transilvaniei de altădată, era departe de a fi perfectă. Și adăuga:

— Biata doamnă Bogza, nici ea nu mai știe cine e!

Maghiara presărată cu cuvinte slovace și românești a bunicii Bogza și bâlbâielile doamnei Bogza junior nu ne împiedicau totuși să ținem la ele. Ne-am dat curând seama că bunica Bogza era poate dezrădăcinată, că rămăsese poate „fără limbă" (cum spunea uneori Omama), dar că avea în schimb alte calități. Astfel, la scurt timp după ce ne cunoscuse,

ne-a făcut, lui Adrian și mie, două fesuri de lână tărcate și cu moț. Am fost amândoi foarte mișcați, dar nu le-am purtat niciodată, fiindcă erau puțin cam prea țipătoare pentru gustul nostru.

Anii au trecut și iată-ne acum de șaisprezece ani (Valentin și cu mine) și optsprezece ani (Valentina și Adrian), la o petrecere. Erau cam doisprezece adolescenți în apartamentul lor, și cineva își adusese „magul", adică magnetofonul Tesla pe care i-l cumpărase tatăl lui într-o excursie la Praga. Norocosul nostru coleg avea înregistrate ultimele noutăți, după negocieri dure cu un alt coleg de clasă care primea discuri de *dincolo*: Beatles, bineînțeles, ultimul disc de 33 de turații al celor de la Rolling Stones, Ray Charles...

— Da-da-dansați, copii! spunea doamna Bogza.

Și noi dansam.

Cele două doamne Bogza erau rezervate, rămâneau în cea mai mare parte a timpului în camera de alături, cu o prietenă sau două. Se uitau la televizor sau vorbeau despre modă. Doamna Bogza trecea din când în când discret să vadă dacă aveam destule răcoritoare și dacă nu cumva băieții se adunaseră într-un colț să vorbească despre fotbal sau cine știe ce, lăsându-le baltă pe fete. După caz, ne spunea atunci:

— Da-da-dansați, copii! Da-da-dansați, copii!

Și noi dansam.

Din fericire, cele două doamne Bogza nu înțelegeau engleza, fiindcă altminteri cred c-ar fi fost surprinse, ba chiar șocate, dacă ar fi putut urmări cuvintele cântecului pe care tocmai îl dansam cu Iris Krekorian.

Hey mama, don't you treat me wrong
Come and love your daddy all night long

All right now, hey hey, all right
See the girl with the diamond ring
She knows how to shake that thing
All right now now now, hey hey, hey hey.

Hey (hey) ho (ho) hey (hey) ho (ho) hey (hey) ho (ho) hey
Ah! Make me feel so good (make me feel so good)
Make me feel so good now yeah (make me feel so good)
Woah! Baby (make me feel so good)
Make me feel so good yeah (make me feel so good)
Make me feel so good (make me feel so good)
Make me feel so good yeah (make me feel so good)
Huh (huh) ho (ho) huh (huh) ho (ho) huh (huh) ho (ho) huh![1]

Iris Krekorian, colegă de clasă cu Valentina și Adrian, era cu doi ani mai mare decât mine. Se spunea despre ea că e o fată foarte emancipată. Dansa bine și – sunt sigur – înțelegea engleza de minune. Dar plutea cu un surâs angelic, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Simțea bine ritmul, trupurile noastre își comunicau bine intențiile, iar mișcările noastre se înlănțuiau perfect. Fusta ei se învârtea frumos. Îmi cam plăcea de ea. Iar piesa lui Ray Charles era interminabilă. Când părea că e gata, o lua de la capăt:

Ah! Make me feel so good (make me feel so good)
Make me feel so good now yeah (make me feel so good)
Woah! Baby (make me feel so good)!

---

1. Hei, iubito, nu te purta rău cu mine / Vino să faci dragoste cu iubitul tău toată noaptea / E-n regulă acum, hei, hei, e-n regulă / Uite-o pe fata cu inel cu diamant / Știe să-și miște fundul / E-n regulă acum, hei hei hei. / Hei, ho, hei, ho / Mă face să mă simt așa de bine / Mă face să mă simt așa de bine, da / Mă face să mă simt așa de bine / O, iubito (mă face să mă simt atât de bine)…

Fusta lui Iris se învârtea ametitor. Mi s-a părut o clipă că plafonul familiei Bogza era plin de stele aurii și argintii, și că lumea toată se învârtea în jurul meu.

Huh (huh) ho (ho) huh (huh) ho (ho) huh (huh) ho (ho) hu.

Muzica s-a oprit, mi-am recăpătat suflul, dar continuam s-o țin pe Iris de mână. M-a privit lung, apoi mi-a șoptit:

— Gata. Dansezi bine, păcat că n-ai decât șaisprezece ani!

*

Când petrecerile luau sfârșit, noi, obișnuiții casei, mai rămâneam puțin ca să-i ajutăm pe Valentin și Valentina să pună lucrurile în ordine. Atunci domnul Bogza își făcea uneori apariția, după ce petrecuse toată seara în biroul lui, o cameră din fundul apartamentului. Era inginer, specializat în marile ventilatoare industriale. Realizase invenții importante în acest domeniu, iar pentru una dintre ele primise chiar Premiul de Stat. Datorită acestui premiu familia Bogza putuse să cumpere apartamentul acela frumos din cartierul Dorobanți.

Domnul Bogza avea un păr bogat, grizonant, mereu în dezordine, și dinții înnegriți de tutun. Aprindea țigară după țigară și întreba dacă ne-am distrat bine. Câteodată ne citea unul dintre cele mai recente poeme de-ale lui, fiindcă era și poet în timpul liber. Poeziile lui aveau de obicei subiecte filozofice și ne simțeam oarecum stânjeniți ascultându-le. Dar de astă dată n-avea nici un poem de citit. Ne-a întrebat dacă muzica pe care o ascultam, și din care ajunseseră până la el doar niște frânturi, ne făcuse să percepem armonia cosmosului. Uimit, m-am gândit la stelele aurii pe care le întrezărisem și m-am simțit direct vizat. Dar nu! Domnul Bogza a continuat. A spus că singurul instrument capabil să capteze secretele universului era orga, și s-a lansat într-o explicație

științifică a fenomenului. A vorbit de spațiu, timp, tuburi, lungimi de undă, legi acustice și decibeli. L-am ascultat politicos.

— Dar de fapt nu despre asta voiam să vă vorbesc azi, a spus el aprinzându-și încă o țigară. De multă vreme mă gândesc la necesitatea de a da o nouă definiție ființei umane.

— Ați găsit-o? l-a întrebat Adrian.

— Cred că da, a răspuns domnul Bogza. Vechea definiție aristoteliană a omului ca animal politic, *zoon politikon*, nu mă mai satisface. Iată care este definiția mea: omul este o ființă responsabilă din punct de vedere moral.

Am rămas uluiți. Dar Adrian a intervenit:

— Asta-i bună! Chiar credeți în genul ăsta de ipocrizii, sau încercați să ni le băgați pe gât fiindcă ne socotiți tineri și însetați de idealuri? Dacă așa stau lucrurile, vă înșelați. Suntem tineri, da, dar nu ne lăsăm prostiți!

Nu era prima oară când Adrian avea asemenea replici, dar niciodată nu fusese atât de vehement, atât de direct, și nu ajunsese la lucruri atât de profunde.

— Ce te deranjează în definiția mea, tinere? a întrebat domnul Bogza.

— Să spun drept, totul, a răspuns Adrian. Dacă ați fi definit omul ca „ființă iresponsabilă din punct de vedere moral", v-aș fi crezut mai mult, fiindcă e de-ajuns să privești în jur și să te gândești la istoria noastră recentă sau trecută ca să nu găsești nici o urmă din „responsabilitatea morală" despre care vorbiți. În realitate, și cu tot respectul pe care vi-l port, nimănui nu-i pasă câtuși de puțin de criteriul moral. Bătrânul Aristotel era, în acest sens, mai credibil, fiindcă omul este, fără îndoială, înainte de toate, un animal. Ca animal, vrea să trăiască, să se hrănească și să perpetueze specia. Trebuie să fie puternic, altminteri va fi mâncat de ceilalți. Nu-l interesează morala, ci puterea. Spuneți-mi, vă rog, domnule Bogza, că nu-i adevărat! Spuneți-mi asta! Masculul își apără familia

și adăpostul, și dacă mă dați acum afară nu-i pentru că sunteți o „ființă responsabilă din punct de vedere moral“, ci pentru că nu sunteți decât un animal uman care alungă de la el un alt animal care-i murdărește locuința. În acest scop, trebuie să fiți puternic și să găsiți mijlocul de a mă alunga. Dar nu vă temeți, n-o să opun nici o rezistență dacă mă somați să plec. Îmi asum bucuros rolul de „animal imoral“, fiindcă sunt conștient c-am încălcat toate regulile eticii și politeții. Regulile dumneavoastră. Dar, spre marele meu regret, nu puteam să tac. Nici măcar nu vă pot cere iertare, fiindcă sunt, desigur, un „animal imoral“. Aș vrea totuși să recunoașteți că, dacă mă dați acum afară, lucru la care aveți tot dreptul, veți acționa în primul rând ca „animal politic“. Un „animal politic“, ca atâtea altele, ca *toate* celelalte, dragă domnule Bogza, a spus Adrian. Fiindcă, tocmai în numele regulilor de fier și al idealurile luminoase, în anumite țări s-a făcut curățenie, aruncându-i pe cei „impuri“ în cuptoarele crematoriilor sau în mocirlă. Dar poate că veți fi puțin mai clement cu mine, ceea ce nu mă va împiedica să vă consider drept un „animal imoral“ – da, da, un „animal imoral“, aici am ajuns –, fiindcă nu Aristotel sau Kant o să vă împingă să mă dați afară, ci, cu tot respectul, viscerele dumneavoastră!

Tăcere.

În sfârșit, domnul Bogza și-a aprins o nouă țigară și a spus, privindu-l pe Adrian țintă în ochi:

— Dragul meu Fiodor Mihailovici, o, pardon, s-a corectat el cu un zâmbet ipocrit, dragul meu Adrian Alexandrovici[1], definiția pe care ți-o propusesem o gândisem pentru adulți, nu pentru puștii de șaptesprezece ani...

— Am optsprezece, a replicat Adrian.

---

1. Interpelându-l pe fratele meu în acest fel, domnul Bogza voia să scoată în evidență faptul că monologul tânărului Adrian îi amintea de cele ale adolescenților ușor exaltați din romanele lui Dostoievski.

— A! a spus domnul Bogza. Optsprezece! Felicitări! Dar știi, tinere prieten, sunt un om de modă veche, și în generația mea se consideră că devii adult la douăzeci și unu de ani. Până atunci, pot admite din partea dumitale multe libertăți. Nu toate, firește, doar câteva. N-o să te dau deci afară. Deocamdată. N-o să acționez „visceral", cum spui, ci după criterii proprii pe care nu găsesc oportun să ți le detaliez acum. Totuși, dacă atunci când o să împlinești douăzeci și unu de ani o să te porți sistematic ca un „animal iresponsabil din punct de vedere moral" – lucru care ar fi foarte dăunător, fiindcă ai, desigur, mari calități –, îmi rezerv dreptul să-mi reconsider atitudinea. Sper că voi putea sărbători împreună cu tine majoratul tău, dragă prietene, și-i voi invita pe toți cei prezenți la un pahar și la partea a doua a acestei dezbateri pe care o amân acum bucuros cu trei ani.

M-am uitat în jur, și am văzut că cele două doamne Bogza asistaseră la întreaga scenă, în picioare, în cadrul ușii care separa livingul de sufragerie. Mi s-a părut chiar c-o aud pe bunica Bogza întrebându-și nora:

— De ce zice de *kicsi* Hadrian[1] că-i prost*? Găsesc că-i destul de inteligent! Vorbește așa de bine!

Aici trebuie să anticipez puțin și să spun că paharul și dezbaterea prevăzute pentru cei douăzeci și unu de ani ai lui Adrian n-au mai putut avea loc, din păcate, fiindcă domnul Bogza a părăsit această lume la scurt timp, răpus de un cancer galopant la plămâni. Dar, indirect, pactul tacit pe care-l sugerase a fost respectat, pentru că, la majoratul lui, Adrian avea deja trimis la tipar primul roman, despre un conflict generațional la sfârșitul căruia tânărul erou rebel este ucis violent

1. Micul Adrian (magh.).
* Joc de cuvinte intraductibil: în franceză *bête* înseamnă deopotrivă „animal" și „prost" (*n.t.*).

de preopinentul său mai în vârstă, care preferă să asaneze astfel lumea de o bestie infectă. Romanul, publicat în mod miraculos în anii de scurtă deschidere culturală inaugurați de Primăvara de la Praga, a devenit repede un soi de manifest al „generației pierdute".

Ieșind de la familia Bogza, nu m-am putut abține să nu-l întreb pe Adrian, care mergea în tăcere alături de mine:

— Chiar crezi tot ce-ai spus, sau ai vrut doar să-l provoci?

— Îngerașule! a spus Adrian. Îmi pui întrebări din astea de parcă nu ți s-ar părea și ție ridicole predicile domnului Bogza și de parcă nu te-ai gândi și tu la aceleași lucruri ca toți ceilalți: la gagici și la haleală!

— Da, sigur, de ce-aș nega? am răspuns eu. Dar nu mă gândesc *numai* la asta. Mă gândesc și la alte lucruri.

— Nu-ți rămâne decât s-o demonstrezi, tinere, mi-a spus Adrian zâmbind. De altfel, la cei șaisprezece ani ai tăi, mai ai cinci ca să arăți ce poți! Mult noroc!

Din tonul lui am înțeles că discuția se încheiase.

Marea Neagră nu e neagră

Marea Neagră nu e neagră. Iarna, pe furtună, are nuanțe de la gri închis la verde profund, dar vara culoarea se schimbă de la *bleu-ciel* la turcoaz. Petreceam acolo o bună parte a vacanței, și niciodată n-am mai putut iubi o altă mare așa cum am iubit Marea Neagră.

Nu se știe exact când a primit numele ăsta ciudat, fiindcă pentru greci ea era Pontul Euxin, marea ospitalieră, denumire care a intrat apoi în vocabularul colonizatorilor romani. Dar lucrurile sunt un pic complicate, fiindcă, din câte se pare, atributul de „ospitalier" (*euxeinos*) nu era decât o viclenie pe care marinarii, oamenii cei mai superstițioși din câți există, o foloseau sperând să exorcizeze vitregiile unei mări ostile, temută pentru numeroasele ei pericole: *thalassa axeinos*. Și nu era vorba doar de furtunile cu care trebuiau să se confrunte navigatorii odată ce treceau de strâmtorile ce separau această mare necunoscută de aceea care le era mult mai familiară, Mediterana, ci și de legenda că malurile ei abrupte erau populate de făpturi bizare: călăreți care erau una cu caii lor, luptători cu pieptul acoperit de solzi de pește, tinere războinice care nu aveau decât un sân, alte creaturi hibride jumătate femei-jumătate șerpi. Toate aceste ființe ciudate – amazoane, sirene, perși, sciți, sarmați, geți – aveau în comun faptul că erau „barbarofoni". Asta înseamnă că,

în loc să se exprime în greacă sau în latină, o făceau în vocabule de neînțeles, care sunau pesemne ca o rostogolire de pietre în urechile celor care, lăsând Mediterana în urmă, se aventuraseră dincolo de Dardanele și Bosfor.

Unii savanți văd în Pontul Euxin creuzetul în care a dat în clocot prima mare criză de civilizație a lumii antice, un adevărat hiperșoc, fiindcă termenii de plecare erau, nici mai mult, nici mai puțin, civilizația și barbaria înseși. De-a lungul timpului, miza s-a redefinit, dar conflictul a rămas. Grecii împotriva perșilor. Sciții împotriva grecilor. Grecii împotriva sarmaților... Apoi republica romană împotriva regatului lui Mitridate... Apoi romanii împotriva goților, hunii împotriva romanilor, bizantinii împotriva slavilor, seleucizii împotriva bizantinilor, rușii împotriva otomanilor... Apoi, apoi, apoi... Marea asta, mai mult decât o mare, a fost un câmp de luptă. Chiar și atunci când presiunile venite din partea populațiilor din nord păreau să se domolească, iar căile maritime s-au transformat în rute comerciale, genovezii și venețienii n-au găsit nimic mai bun de făcut decât să se lupte înverșunat pentru o supremație trecătoare.

O singură dată, în toată istoria ei, Marea Neagră s-a dovedit o simplă mare, ba chiar *marea*. Este vorba de episodul aproape mitic din *Anabasis* de Xenofon relatând retragerea spre patria lor a zece mii de greci care luptaseră la Cunaxa, în războiul fratricid persan, în slujba lui Cirus cel Tânăr. Ne amintim: obosiți de traversarea Asiei Minor aride și ostile, grecii visează să ajungă în sfârșit acasă, când deodată Xenofon, aflat în ariergarda armatei, aude un zgomot mare și se teme de o busculadă. Împreună cu alții, aleargă spre capul coloanei de unde vine vuietul, tot mai puternic și distinct. „*Thalassa, Thalassa!* Marea, marea!" strigă soldații, plângând și îmbrățișându-se. Au ajuns în sfârșit acasă! Dar Xenofon trece sub tăcere faptul că *această mare* este Pontul Euxin, nu Mediterana. Nu e „marea grecilor". Nu e „marea lor", dar e... ca

și cum ar fi. Măcar o dată, în istoria ei, Marea Neagră a fost *marea.*

*

Ne petreceam deci vacanțele pe malul vestic al Mării Negre. Ajungeam acolo cu trenul, traversând Dunărea pe marele pod de oțel construit la sfârșitul secolului al XIX-lea de un inginer de geniu. Pe podul de la Cernavodă, scrâșnetul roților devenea mai intens, iar scheletul de metal al imensei construcții vibra, în vreme ce o briză răcoroasă, amestecată cu fum, pătrundea prin ferestrele deschise. Locomotiva cu cărbuni scotea un șuierat lung. Eram de-acum la sud de Dunăre. Încă două ore și iată-ne la mare!

Bunicii mei din partea tatei aveau o casă de vacanță la Mangalia, oraș care în secolele IV și III î.Cr. fusese o colonie grecească numită Callatis. Mai târziu, așezarea a intrat în sfera de influență a lui Mitridate, regele Pontului, cel care vorbea toate limbile și rezista la toate otrăvurile. Apoi a fost ocupat de romani, pe urmă de „barbari" și de otomani, înainte de a face definitiv parte din regatul României după Războiul Ruso–Turc din 1877–1878.

Am petrecut acolo verile de la începutul copilăriei mele, dar nu-mi aduc aminte prea multe, fiindcă vila familiei a fost expropriată foarte devreme. Îmi amintesc totuși exact clipa când am zărit întâia dată orizontul. Cred că aveam vreo cinci ani; familia mea închiria acum, în același oraș de vacanță, camere de la un localnic. Tocmai sosiserăm, și cercetam cu privirea linia unde cerul și marea se contopeau.

— Ce-i asta? am întrebat.

— E orizontul, mi-a răspuns mama.

— N-am putea merge acolo? Tare aș vrea să-l văd mai de aproape, am rugat-o eu.

— Din păcate, e imposibil, mi-a explicat ea, cu cât te apropii, cu atât orizontul se îndepărtează.

— Totuși... am insistat eu. Mai departe, dincolo de „orizontul“ *ăsta*, trebuie să mai fie ceva!

— Da, a spus mama, balene!

Răspunsul ei m-a mirat cât se poate de mult; cu greu mi-aș fi închipuit niște balene plutind sau zburând în spațiul ăsta care era deopotrivă mare și cer, cer și mare.

— Mai bine ești cuminte și rămâi aici! a adăugat mama.

Fascinația depărtărilor nu m-a părăsit și s-a amestecat mai târziu cu lecțiile de geografie ale lui Magellan, povestirile lui tanti Margot și lectura memoriilor lui Bougainville și a jurnalului de călătorie al căpitanului Cook. Atracția asta nu se explica genetic, strămoșii mei fuseseră mai degrabă oameni de la munte. Aveam de altminteri amintiri minunate din vacanțele petrecute în Carpați, mai cu seamă vacanța din inima Făgărașului, în casa lui Galaction, fostul pădurar al bunicului meu din partea tatei. Mama era pe atunci însărcinată cu Cristinel și prefera să rămână acasă, să se odihnească, în timp ce Adrian și cu mine mergeam să pescuim păstrăvi cu tata în râul Sâmbăta, sau ne amuzam înălțând zmeiele meșteșugite de tata, minunându-i pe ceilalți băieți din sat. Da, nu încape îndoială, îmi plăcuseră cinele din camera de oaspeți a familiei Galaction, unde se vorbea o românească arhaică, cu sonorități din latina populară („rogu-vă frumos, doamnă, ședeți aici“; sau: „și domnia voastră, domnule, ocupați acest loc, rogu-vă frumos“). Așezați dinaintea unor măsuțe joase, la lumina lămpilor cu gaz, muiam bucăți de mămăligă aburindă în niște oale cu lapte proaspăt de bivoliță gros ca smântâna. Da, nu încape îndoială, toate astea îmi plăcuseră, dar marea era... altceva.

La un moment dat, în adolescența noastră, a existat un fel de împărțire a rolurilor între mine și fratele meu. În vreme ce Adrian părea tot mai atras de culmile Carpaților, aplecarea

mea pentru elementul acvatic, în special pentru mare, a devenit tot mai evidentă. În capitală puteam practica înotul și canotajul pe lacurile din preajma Bucureștiului – ceea ce și făceam, cu multă pasiune –, dar tânjeam după mare, după orizontul ei. Și după adâncurile ei.

Pe atunci nu existau școli de scufundări în România, așa că orice ispravă estivală vizând fundul mării presupunea imersiuni la o adâncime destul de mică, fără un echipament special. N-aveam nici măcar ochelari subacvatici. Cum Marea Neagră are un grad redus de salinitate – apropiat de cel al lacrimilor, spuneau specialiștii –, ne puteam scufunda cu ochii deschiși. Dar în ce privește flora și fauna, locurile nu erau prea atrăgătoare, chiar dacă ne rezervau câteva surprize. Băieții din Mangalia vorbeau despre epave grecești, romane, venețiene sau genoveze, și despre comori fabuloase care mai zăceau încă pe fundul mării. Îi credeam doar pe jumătate, dar visam la ele, ca toți ceilalți.

*

După vara dezastruoasă petrecută la Eforie, despre care am mai vorbit, am reînceput să mergem în vacanță la Mangalia, dar fără tata. Vila familiei nu mai exista, în locul ei ridicându-se acum un mare hotel. Iar mamei nu-i plăceau hotelurile. Am reînceput deci să închiriem două sau trei camere la un localnic, în cartierul turcesc al orașului, nu foarte departe de moschee. Stăteam acolo câte douăzeci de zile toți patru, mama, Cristinel, Adrian și cu mine. Au fost și vacanțe în care Clarisa, Valentina și Valentin au venit cu noi, și altele în care, după o săptămână, Adrian pleca să li se alăture prietenilor lui în Carpați, fiindcă marea îl făcea irascibil.

Casa era modestă, din chirpici, iar pereții, albăștrii, dați cu var. Camerele erau curate și răcoroase. Gazda se numea Murat și nu era turc, ci tătar. Din câte am înțeles de la unul

dintre fiii lui, Erol, mai mic decât mine cu doi ani, Murat descindea din tătarii din Crimeea pe care Stalin hotărâse la un moment dat să-i deporteze în Siberia. Era adolescent pe vremea aceea și a reușit printr-un miracol să fugă spre sud, cu o barcă improvizată. A ajuns pe malul românesc și s-a stabilit acolo. Noi, „sezoniștii", îl vedeam rar, fiindcă muncea toată ziua într-o mică fabrică de conserve de pește, în afara orașului. Oricum, nu cred că l-am auzit scoțând mai mult de trei vorbe. În schimb Nagie, nevasta lui turcoaică, era foarte vorbăreață. Știa toate bârfele din cartier și ținea cu orice preț s-o pună pe mama la curent cu ele, într-o română stricată adorabil. Ne prezenta vecinilor ei nu drept chiriași „sezonieri", ci drept „prietenii de la București veniți să mă viziteze". Gătea pentru noi la prânz. Peștele era rar, cel mai des guvizi negri. Nisetrii mari, excelentul șalău din Delta Dunării, ca și caviarul, erau, practic, inaccesibili „consumului intern", fiind rezervați pentru export și pentru restaurantele nomenclaturii. Așa că specialitățile lui Nagie erau mai degrabă continentale, remarcându-se prin savoarea lor orientală: musaca de vinete, *șiș köfte*, pilaf cu mirodenii, sărmăluțe în foi de viță... Luam prânzul în grădina plină de dalii și rochița-rândunicii, la umbra unui nuc, însoțindu-l nu cu vin (interzis de religia musulmană), ci cu chefir rece. Nagie părea totuși destul de indulgentă când venea vorba de alcool, prefăcându-se că nu-i observă efectele asupra lui Murat, când acesta se întorcea seara acasă, cu pasul ușor nesigur. În schimb era neînduplecată în privința cărnii de porc. Ne pusese la dispoziție – nouă și celorlalți chiriași – un frigider mare instalat în verandă, unde ne puteam ține alimentele pentru cină. Dar ne prevenise de la bun început: doar lapte, brânzeturi, legume, nu șuncă și salamuri dubioase!

Respectam această interdicție religioasă așa cum se cuvine, dar într-o zi s-a produs inevitabilul. Îmi amintesc incidentul

ca pe o adevărată catastrofă, fiindcă Nagié a apărut în ușă cu părul zbârlit, ochii ieșiți din orbite, răsuflarea întretăiată, ținând cu vârful degetelor o hârtie unsuroasă:

— *Asta porc este, asta porc este!* țipa ea între două sughițuri.

Sughițurile s-au transformat repede în adevărate convulsii, și Nagié a leșinat. Mama a știut cum s-o readucă în simțiri și i-a administrat un calmant din mica ei farmacie ambulantă, privindu-ne cu un aer inchizitorial. Dar era inutil, știa asta: nici unul dintre noi nu i-ar fi adus un asemenea afront lui Nagié! Niciodată! Responsabila a apărut de altminteri curând după aceea: o „sezonistă" nouă, o bucureșteancă oxigenată care pretindea că salamul cu pricina îi aparținea și că era făcut sută la sută din carne de vită. Dar Nagié, gata să verse din nou, s-a înfuriat:

— Când spun că asta porc este, porc este. Și asta porc este fiindcă *știu* că porc este! a zis ea cu o voce care nu venea din gât, ci din viscere.

Asemenea argumente nu admiteau replică, și bucureșteanca blondă și-a plătit scump greșeala, fiindcă a trebuit să curețe frigiderul de sus până jos și să se ocupe de „igienizarea" întregii încăperi, ai cărei pereți au fost acoperiți de un nou strat de var albăstrui. Incidentul și solidaritatea noastră tacită ne-au cimentat relațiile cu Nagié și au sporit prestigiul mamei, care își dovedise cunoștințele medicale în acele momente grele. Rezultatul a fost că în după-amiezile următoare o cohortă de femei din cartier au început să defileze prin fața ușii noastre ca să-i ceară tot soiul de sfaturi *doamnei doctorița*. Una avea arsuri la stomac, alta bufeuri, alta amețeli... Dar cazul cel mai dificil a fost acela al unei femei care avea arsuri, bufeuri și amețeli la un loc. Era vorba de Menaru. Cum Menaru era cea mai în vârstă din comunitate, nu puteai decât s-o asculți.

Menarú era o femeie bătrână, înaltă, slabă, plină de riduri, cu ochi albaștri-cenușii și o gură în care mai avea doar doi dinți. Purta pe cap un batic înnodat turcește, iar ochelarii îi ținea atârnați de urechi cu niște sfori. Făcea saltele și plăpumi, dar vara se ocupa cu ghicitul. În acest domeniu, renumele și clientela ei – majoritar feminină – erau imense, și în sezonul turistic la ușa ei se formau adevărate cozi. Specialitatea ei era să citească viitorul în zațul de cafea, operație pe care o completa consultând o carte turcească de farmece scrisă cu caractere cufice (scriere interzisă până și în Turcia, după reforma lui Mustafa Kemal Atatürk, partizan al alfabetului latin).

Or, Menarú se simțea rău, amețea mereu, își pierduse pofta de mâncare și somnul. Mama i-a luat tensiunea, care s-a dovedit a fi foarte ridicată: 20.

— Mai puțină sare în mâncare și beți apă cu măsură, i-a recomandat ea. Ne vedem peste o săptămână! Dacă asta nu dă rezultate, o să trebuiască să consultați un specialist.

— Da, *doamna doctorița*, a spus Menarú. Am înțeles: fără sare și puțină apă! Vin să vă văd într-o săptămână. Și spuneți-mi cât vă datorez.

Era genul de întrebare de care mama se temea cel mai mult.

— Nimic, doamna Menarú, a spus ea. Nimic.

— Da, *doamna doctorița*, a spus Menarú, am înțeles: nimic, nimic. Și a plecat cu un aer trist.

A doua zi Nagié i-a adus totuși mamei un borcan mare cu dulceață de trandafiri din partea lui Menarú. Și a adăugat pe un ton confidențial:

— Menarú a început să vă urmeze sfaturile, *doamna doctorița*, dar vă spun eu că răul ei nu vine nici de la sare, nici de la apă. *De aici* vine răul ei, a spus Nagié arătând spre inimă.

— Cum așa? a întrebat mama. E cardiacă? De ce nu mi-a spus?

— A, nu, *doamna doctorița*, nu-i „cardiacă", după cum ziceți. O doare inima din cauza nepoatei ei, Iasmina.

— Iasmina suferă de ceva?

— Nu, doamnă, Iasmina nu suferă de nimic, dar vrea să se mărite.

— Câți ani are?

— Douăzeci și patru.

— Și? a replicat mama.

— Și! Dac-ați ști, *doamna doctorița*... Iasmina e lumina ochilor ei. Menarú a crescut-o și a trimis-o la școală. Aia mică a învățat istoria la facultate, predă de un an la școala generală din oraș și, până nu demult, era mândria bunică-sii și a noastră. Și acum, vrea să se mărite...

— Și? a repetat mama, care începea să-și piardă răbdarea.

— Și, și... a explicat Nagié. Vrea să se mărite cu un tânăr ofițer de marină. Un creștin! Un păgân! Un ghiaur!

Mama a priceput, în fine.

— Timpurile s-au schimbat, Nagié, a spus ea. Iasmina și-a terminat studiile și vrea să-și întemeieze un cămin. Există lucruri mai importante decât religia!

— Dar tocmai asta-i problema, a replicat Nagié. Menarú știe tot ce mi-ați spus și nu poate decât să tacă. Nu vrea să se amestece, dar suferă, și simt c-o să moară. Numai cineva din afară, nepărtinitor, ar putea face ceva...

Era prea târziu ca mama să dea înapoi!

Săptămâna următoare, tensiunea arterială a lui Menarú nu scăzuse, așa că mama a îndrăznit să pună întrebări mai precise despre starea în care se afla inima bătrânei. La un moment dat, Menarú a exclamat:

— Un soț ghiaur, mai treacă-meargă, *doamna doctorița*. Dar copiii? Ce-o să se-ntâmple cu dânșii? Când mă gândesc la ei, nu pot închide un ochi și mă ia cu amețeală. Ce-o să fie copiii lor? Spuneți-mi, *doamna doctorița*. Musulmani o

să fie? Creștini o să fie? N-o să fie nici musulmani, nici creștini! N-o să fie nimic, *doamna doctorița!* Nimic!

Mama a rămas puțin pe gânduri, apoi a întrebat:

— Ați vorbit despre asta cu Iasmina?

— A, nu, *doamna doctorița*, a spus Menarú. Iasmina e fericită și veselă ca o rândunică. Cum s-o supăr cu grijile mele de femeie bătrână? Mai bine tac.

— Urmați totuși regimul fără sare, i-a spus mama.

Rolul ei de intermediar era de-acum incontestabil, așa că a doua zi după-amiază Iasmina a venit să ne facă o vizită în compania lui Antonel Petrescu, logodnicul ei. Formau un cuplu foarte drăguț, și mi-am imaginat imediat că vor avea copii foarte frumoși. Eram cu toții acolo, în grădina plină de dalii, am deschis borcanul cu dulceață de trandafiri și, după ce am băut un pahar de apă rece, la un semn discret al mamei, am dispărut, lăsând-o singură cu invitații. Am aflat mai târziu că discuția s-a învârtit în jurul religiei. Nu, nu erau credincioși, nici unul, nici altul. Nu, familia lui Antonel nu mai trăia, dispăruse în întregime în timpul foametei din 1946. Orfan, fusese adoptat la cinci ani de niște oameni miloși care l-au înscris mai târziu la liceul militar. Copii? Sigur că-și doreau! Musulmani, creștini? Cui îi păsa, la urma urmei? Era vreo problemă? A, Menarú? Amețeli și tensiune mare? Bun, atunci o să aibă grijă să-i scadă tensiunea!

În săptămâna următoare, ultima a sejurului nostru estival, presiunea arterială a lui Menarú scăzuse considerabil. A sosit cu un nou borcan de dulceață de trandafiri și i-a spus mamei:

— *Doamna doctorița*, știu că nu vreți nimic pentru tot ce-ați făcut pentru mine și familia mea, dar sunt femeie bătrână și, datorită dumneavoastră, nepoții mei o să fie musulmani. Dați-mi voie, vă rog, să vă plătesc cum mă pricep și eu. Dacă vreți, pot să vă ghicesc gratis viitorul. Le ghicesc și copiilor.

Mama s-a simțit puțin încurcată, dar nu putea refuza. Cât despre noi, am fost foarte amuzați de idee și ne-am propus să intrăm în joc optimiști: să nu credem decât în lucrurile bune și să le uităm de îndată, dacă era cazul, pe cele rele. A trebuit totuși să respectăm câteva reguli. Pentru ca tot ce ni se ghicea să nu-și piardă valoarea, trebuia s-o vedem pe Menarú separat, acasă la ea și între patru ochi; nu trebuia să povestim în gura mare ce s-a întâmplat în timpul întâlnirii noastre; nu trebuia să spunem „mulțumesc" la sfârșitul ședinței, doar s-o plătim cu un ban, simbolic. Dacă, dimpotrivă, ce aflam nu ne convenea, puteam să-i mulțumim politicos la sfârșitul întrevederii. În felul ăsta erau șanse mari ca oracolul să-și mai piardă din forță, deși nu era complet neutralizată.

Când mi-a venit rândul, și după ce mi-am băut cafeaua, am deschis bine ochii și urechile, încercând să urmăresc privirea lui Menarú care rătăcea printre meandrele ivite pe fundul ceștii. O învârtea lent între degete, oprindu-se din când în când în fața unei hieroglife, spunând: *„Aha! Mashallah, mashallah!"* Păienjenișul negru de zaț și interstițiile albe ale porțelanului formau un labirint la care numai bătrâna turcoaică avea cheia. M-a condus prin el zăbovind când la o răscruce, când într-un impas, când la o buclă capricioasă, când la o întâlnire, când la un nod. Scruta, deznoda, dezlega, descâlcea, decripta.

Firește, cum de la bun început am încheiat un pact de tăcere, n-o să mă opresc aici asupra detaliilor. Tot ce pot să spun este că la sfârșitul ședinței mi-am propus să nu cred o iotă din toate lucrurile ridicole și bizare pe care mi le dezvăluise. Am pus, așa cum se cuvenea, un bănuț de aramă în palma zbârcită a lui Menarú și am plecat cufundat în gânduri. Înțelesesem că viața, departe de a fi o traiectorie rațională și ordonată, e guvernată de hazard. Cadoul lui Menarú – accesul,

poate iluzoriu, la mecanismele secrete ale existenței mele – era încețoșat, dar pricepeam cât se poate de limpede ceva mult mai important: faptul că intram de-acum încolo, și aproape fără voia mea, în propria mea istorie. Departe de mine sentimentul dedublării sau al alienării, și totuși... Totuși, știam că de-acum înainte tot ce avea să urmeze va fi ca o povestire. Eram pe cale să trec un prag, intrând, ca să zic așa, într-un labirint a cărui traiectorie era independentă de cunoștințele și competențele mele. Această istorie era *a mea* și, în același timp, *a altuia.*

Mai aveam doar două zile de petrecut în Mangalia! Adrian plecase deja la munte cu niște prieteni. Dar mai erau două săptămâni până la începerea școlii, vremea era minunată, și marea mă atrăgea. Am vorbit cu mama: nu puteam să rămân acolo o săptămână sau două, singur? Școala începea pe 15 septembrie, iar chiria la Mangalia scădea foarte mult toamna! Ca să nu mai spun că Erol trebuia să învețe pentru corigența la română, iar eu îi puteam fi de folos.

Am mai rămas deci două săptămâni la Mangalia.

Turiștii dispăruseră aproape cu totul în acel început de septembrie, și plaja era pustie. Paza de coastă nu mai era la fel de vigilentă, și puteai înota fără opreliști, cât vedeai cu ochii. Când înoți mai mult de o oră, respiri calm și intim odată cu valurile, și nu mai știi unde ți se termină trupul și începe restul lumii. Senzația e incomparabilă! Mă lăsam deci invadat de un soi de beție, plutind liniștit până departe, unde albastrul era ca de cerneală. Din adâncuri răzbătea o răcoare pătrunzătoare. Marea Neagră! mă gândeam eu atunci înfiorat.

Sigur, n-am întâlnit balene, dar am văzut delfini, mai ales devreme, în zori, când marea era netedă ca oglinda. Se zben-

guiau câteva clipe în jurul meu, înainte de a porni în larg. Mă întorceam atunci, încet, spre mal.

Îmi instalasem pe plajă un cort mic, făcut dintr-un cearșaf decolorat și patru tulpini de trestie. Între o baie și alta, mă cufundam în *Metamorfozele* lui Ovidiu. Poemul „fără sfârșit", unde totul curge, se înlănțuie și se transformă, se potrivea perfect cu unduirea dunelor, parfumul ușor amar al dafinului sălbatic și zgomotul mării. A fost marea lectură a acelui sfârșit de vacanță.

Mă întorceam la prânz să mănânc sub nuc, însoțit de Erol, care trebuia să scrie în fiecare dimineață un referat despre unul dintre clasicii noștri. Îl revedeam împreună după masă, la cafea. Mergea greu, fiindcă Erol avea un fel puțin stereotip de a înțelege literatura:

— Marele nostru scriitor Ion Creangă reflectă în opera sa viața grea a copiilor în timpul regimului burghezo-moșieresc...

— La naiba, cine ți-a spus asta? interveneam eu fără tact pedagogic. Ai citit *Amintiri din copilărie* de Creangă? Nu „reflectă" nimic din ce spui tu. Își evocă pur și simplu copilăria, o copilărie cât se poate de fericită, petrecută în satul lui din Moldova, și își amintește toate năzbâtiile pe care le făcea cu colegii lui de joacă.

— Dar *toar'șa* ne-a spus asta! replica Erol.

„Toar'șa" era, bineînțeles, profesoara. La București, de la „dezgheț", nu mai era folosită această formulă, iar învățătoarea redevenise „doamnă". Doar în circumstanțe foarte oficiale, cu prilejul unei inspecții de la partid, de exemplu, termenul reapărea, dar și atunci însoțit mereu de numele și calitatea persoanei respective: „tovarășul profesor Popescu" sau „tovarășul profesor Ionescu".

Erol a continuat:

— Dacă-i spun toar'șei așa cum mă sfătuiești tu, că în timpul vechiului regim burghezo-moșieresc viața copiilor era

fericită și că Ion Creangă, marele nostru clasic, vorbește despre așa ceva, sigur repet clasa.

Grea dilemă. Ce puteam face?

— Ascultă, Erol, să ne lămurim. Nu poți spune minciuni, dar înțeleg că e riscant pentru tine. Îți sugerez următoarea formulă: „Marele nostru scriitor Ion Creangă oferă în opera lui o incursiune" – uită cuvântul „reflectă", fiindcă literatura nu reflectă absolut nimic! – „în viața unui sat moldovenesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Face asta prin ochii copilului și folosind limba autentică a moldovenilor din acea epocă". Aici te-ai putea referi la unul dintre pasajele care ți-au plăcut mai mult, de exemplu cel cu pupăza din tei, sau cu cânepa călcată în picioare, sau cu Smărândița, fata popii...

— Mi-a plăcut pasajul cu Smărândița, spunea atunci Erol, dar nu l-am înțeles decât pe jumătate, tocmai din cauza „limbii autentice a moldovenilor din acea epocă".

— Bun, moldoveneasca lui Creangă îmi pune și mie probleme, dar cred că are mult farmec. Hai să mai citim o dată, împreună, povestea Smărândiței!

În după-amiaza următoare, la cafea, sub nuc, era rândul lui Caragiale, și Erol ataca subiectul:

— Marele nostru scriitor Ion Luca Caragiale stigmatizează în opera sa moravurile societății decăzute din vechiul regim burghezo-moșieresc!

Acum lucrurile deveneau puțin mai delicate, fiindcă, în afara limbii de lemn, în spatele căreia puteam ghici umbra „toar'șei", Erol nu era departe de adevăr. Da, Caragiale „stigmatiza" până la urmă aceste moravuri, dar o făcea cu mult umor și de pe o poziție politică foarte clară, aceea a conservatorilor, bătându-și joc de pretențiile burgheziei liberale care tocmai se afirma (câtuși de puțin „decăzută"). Ca să nu mai vorbim de faptul că geniul lui Caragiale mergea dincolo de mizele

politice, atacând defectele cele mai profunde ale balcanismului românesc. Dar nu trebuia să-l zăpăcesc pe Erol, nici să-i pun în pericol examenul.

— Ce-ai zice să nuanțăm puțin formula? i-am propus eu. De exemplu: „Marele nostru scriitor Ion Luca Caragiale ridiculizează în opera sa moravurile societății burgheze românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În acest scop, se servește de mijloacele genului comic, punând accentul pe comicul de limbaj, fără să neglijeze totuși comicul de caracter și nici comicul de situație".

— Da, cred că toar'șa o să accepte asta! spunea Erol.

Cazul lui Eminescu s-a dovedit și mai anevoios, fiindcă „marele poet național român reflecta în opera sa viața grea a proletariatului în timpul vechiului regim burghezo-moșieresc". Cum să-i explic lui Erol că *Împărat și proletar*, singura poezie de Eminescu pe care trebuia s-o studieze pentru examenul de corigență, nu era decât un fragment dintr-un mare poem filozofic de inspirație hindusă și schopenhaueriană, despre zădărnicia oricărei ambiții omenești și lumea ca „voință și reprezentare"? De altfel, eu însumi aflasem asta destul de târziu, datorită orelor de literatură ale doamnei Bella Balaban, care-și risca oarecum postul anticipând cam grăbit vântul dedogmatizării care sufla de un an sau doi asupra programelor școlare. Mi-am permis totuși să-i sugerez lui Erol să-și concentreze mai puțin referatul asupra „vieții dificile a proletariatului în timpul vechiului regim burghezo-moșieresc" și mai mult asupra gândirii lui Eminescu despre egalitatea între oameni – fie ei împărați sau proletari. Am ales împreună pasajele din care ideea reieșea cu mai multă claritate, și Erol a părut liniștit și gata de o posibilă confruntare de idei cu toar'șa.

După ce ne terminam temele, mergeam, spre sfârșitul după-amiezii, la capătul digului, ca să ne continuăm scufundările.

Aici, rolurile se inversau, fiindcă tehnica tânărului turc era net mai bună decât a mea. De altminteri, el a fost cel care m-a învățat că nu trebuie să revii la suprafață cu viteză; e mai bine să ai suficient oxigen în plămâni pentru o urcare lentă și liniștită, ca să eviți amețeala sau lucruri și mai rele. Erol nu prea înțelegea de ce nu mă mulțumeam să adun scoici frumoase sau pietricele cu forme ciudate, pe care le depista ca nimeni altul pe fundul apei, și de ce mă încăpățânam să mă întorc mereu la ruinele zidului genovez.

Părea doar un capriciu, și totuși într-o zi, chiar după apusul soarelui, pătrunzând într-un cotlon al zidului care de secole fusese înghițit de ape, am zărit, ascuns printre algele unduitoare, ceva care semăna cu un mare ochi deschis. Ochiul părea să mă fixeze. Mi se termina aerul din plămâni, a trebuit să urc. Am rămas o clipă la suprafață, recăpătându-mi suflul și încercând să-mi iau niște repere, și, când am simțit că rezerva de oxigen era de-acum suficientă, m-am scufundat din nou. Forma se afla încă acolo, nepăsătoare, pe fundul mării. Am înșfăcat-o și am urcat. Aveam în mână o bucată de ceramică roșie, lustruită de timp și apă. Din ușoara curbură se putea deduce că era vorba de resturile unei vaze, decorată la origine cu o pereche de ochi din care doar unul rezistase intemperiilor, mare și deschis. Avea irisul în formă de migdală, gene lungi, negre, și pupila cu un punct alb, ca o lumină care nu voia să se stingă.

Din pură întâmplare, cu puțin timp înainte, domnul Macovescu, tatăl colegului meu Mircea, șef de secție la Biblioteca Academiei, cu care avusesem în ultimii ani mai multe discuții interesante pe teme de mitologie greacă sau romană, îmi împrumutase lucrarea savantului elvețian Waldemar Deonna intitulată *Le symbolisme de l'oeil*. O parcursesem cu mare interes, uluit de erudiția lui, și datorită acestei lecturi am putut înțelege că țineam în mâini ciobul dintr-o „cupă

cu ochi" de felul celor folosite în epoca clasică la banchetele grecilor. Ducând cupa la buze, cel care bea vin se confrunta, ca într-o lupă, cu privirea pironită asupra lui, care-l îndemna să-și țină în frâu beția și elanurile.

După o clipă de ezitare, mi-am alungat din minte ideea de a anunța modesta mea descoperire la Comisia pentru Patrimoniu sau la Muzeul de Artă, așa cum ar fi cerut unele reguli. Ciobul era, mă gândeam eu, prea neînsemnat, și de altfel n-aveam nici o îndoială că-mi aparținea de drept. Ochiul ăsta negru era un cadou pe care *mi*-l făcea Marea Neagră.

În zilele următoare mi-am continuat scufundările, dar a trebuit să mă mulțumesc doar cu plăcerea căutării, fiindcă șansa nu mi-a mai surâs. Ca și cum marea ar fi socotit că darul marelui ochi deschis era de-ajuns.

Vacanța s-a terminat. În ziua examenului de corigență, l-am așteptat pe Erol la poarta școlii lui. A ieșit fericit strigând:

— Ura! Trăiască Smărândița, fata popii! Trăiască graiul moldovenesc, frumoasa limbă a strămoșilor noștri!

Seara, am sărbătorit sfârșitul vacanței în grădină, sub nuc. Târziu în noapte, am început să-mi fac bagajul, având grijă să învelesc într-un tricou ceea ce numeam de-acum, în secret, „sufletul pupilin al Mării Negre".

Ai spus „arheologie"?

— Ai spus „arheologie"? m-a întrebat domnul Macovescu. Dar e cea mai rea alegere pe care ai putea-o face! În vremuri ca ale noastre, mai bine devii inginer. De altfel, așa l-am îndemnat și pe Mircea. În plus, arheologia (ca să nu mai vorbim de „arheologia subacvatică") nici măcar nu figurează în sistemul nostru universitar!

Domnul Macovescu m-a privit atent prin lentilele groase ale ochelarilor. Mă dusesem la el să-i cer un sfat, fiindcă mi se părea că este una dintre puținele persoane în care puteam avea încredere. Cine mi-ar fi înțeles mai bine neliniștile? Socoteam că are o cultură imensă, casa lui era ticsită de cărți, iar personajul însuși avea ceva fascinant. Transmitea, fără nici o ostentație, o mare senzație de calm și de seninătate, ca și cum ar fi știut ceva profund și inefabil pe care ceilalți îl ignorau. De la Mircea am aflat că citea cât era ziua de lungă și că la sfârșitul săptămânii, ca să se destindă, juca șah (foarte bine, pare-se). La Biblioteca Academiei se făcuse indispensabil datorită cunoștințelor sale despre istoria cărții, și ocupa o poziție importantă fără a fi membru de partid, fapt paradoxal, care se explica numai prin marile sale calități diplomatice.

Dar la ce bun toate acele cunoștințe? Avea oare propria lui cale de cercetare sau o temă care-l pasiona? Scria el însuși ceva? l-am întrebat într-o zi pe Mircea, fiindcă mi se părea

de neînțeles ca o asemenea cultură și o asemenea inteligență să nu conducă la niște rezultate concrete.

La început Mircea nu mi-a răspuns la întrebări, dar apoi a sfârșit prin a-mi face o confesiune, punându-mă să-i promit solemn că secretul avea să rămână între noi. La sfârșitul săptămânii, când nu juca șah, tatăl lui lucra la o *Enciclopedie a norilor*. Compila, în acest scop, toate descrierile literare consacrate norilor, de la Aristofan și Apollonios din Tyana, trecând prin Goethe și „romanticii germani minori", până la Yasunari Kawabata și alți autori contemporani. Dar nu voia să se afle, mai ales din pricina temei lui de cercetare atât de puțin „angajate", care i-ar fi putut atrage necazuri politice și acuzații de „slăbiciune ideologică", ba chiar defetism.

Ascultându-l pe prietenul meu Mircea, mi-am spus că domnul Macovescu era fără îndoială persoana în care puteam avea toată încrederea. Într-adevăr, când m-am dus, nedumerit, să-i cer părerea, mi-a explicat în detaliu că, pentru a deveni arheolog, trebuia să obțin mai întâi o licență în istorie, că arheologia submarină nu era cuprinsă în această specialitate și că probabil nici n-avea să fie vreodată. Coborând puțin tonul, m-a sfătuit să nu mă prezint la concursul de admitere la Facultatea de Istorie, explicându-mi că studiile de acolo, întocmai ca acelea de la filozofie sau drept, erau incluse în categoria „științelor sociale", ceea ce implica un control suspicios din partea partidului.

— În studierea istoriei, a spus el, rolurile celor buni și celor răi se inversează constant, și în universitățile noastre nu ți se predă cum să înțelegi istoria, ci cum s-o travestești. Nu-i de tine. Momentul încă nu-i propice. Repet: mai bine să devii inginer sau, având în vedere aptitudinile tale, să studiezi limbi străine... Sau... sau... (Aici, s-a întrerupt o clipă, privindu-mă atent.) Sau... Nu știu dacă ești la curent cu existența Secției de istoria artei de la Institutul de Arte

Plastice. Nu e mare lucru, dar măcar acolo partidul e mai puțin vigilent. Poți studia istoria artei din Antichitate până în zilele noastre și, chiar dacă nu-i exact arheologie submarină, ar fi un bun substitut sau un frumos prolog. Dacă aș fi în locul tău, mi-aș încerca norocul acolo!

„A-ți încerca norocul" era, într-adevăr, o expresie foarte potrivită, fiindcă orice concurs de admitere în învățământul superior se dovedea o încercare crucială, din cauza sistemului de *numerus clausus*. „Nota socială" fusese abolită de mai mulți ani, dar, având în vedere numărul redus de locuri, pregătirea trebuia să fie la un nivel foarte înalt. În cazul băieților, admiterea la facultate oferea avantajul unui serviciu militar postuniversitar de scurtă durată. În schimb, eșecul la concursul de admitere putea însemna o cotitură catastrofală în viața tinerilor. Circula un zvon potrivit căruia serviciul militar obișnuit ar fi fost deosebit de dur, având drept scop, între altele, să-i determine pe candidați să renunțe la visurile lor universitare. La urma urmei, patria avea nevoie și de mână de lucru necalificată sau de cadre medii! După un an și patru luni de regiment, șansele de a reuși la un nou examen de admitere deveneau iluzorii. Institutele de artă (conservator, teatru, arte plastice) aveau renumele că sunt aproape inaccesibile. Locurile disponibile se numărau uneori pe degetele de la o mână și se spunea că fără o pilă serioasă mai bine te abțineai.

M-am informat despre Secția de istoria artei și, într-adevăr, rezultatele nu erau foarte încurajatoare: în anul precedent fuseseră o sută de candidați pe șapte locuri. Luarea unei decizii în acest context se dovedea dificilă. Mama, evident foarte neliniștită, mi-a spus că Facultatea de Limbi Străine ar fi totuși mai accesibilă (nouăzeci de locuri la limba și

literatura engleză și o sută douăzeci la limba și literatura franceză). Prietenul meu Dan Pora hotărâse să se pregătească pentru admiterea la literatura română, și m-a încurajat să-l imit; fratele meu, Adrian, urma de doi ani, din prudență, dar fără entuziasm, Academia de Studii Economice, „încercându-și norocul" periodic la concursul de admitere la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică (clasa regie de film). Profesorii mei de la liceu spuneau că nu auziseră niciodată vorbindu-se despre Secția de istoria artei și că nu părea să fie ceva de viitor. Antrenorul meu de canotaj, nea Vicky, mi-a spus că n-ar fi crezut asta despre mine; cu ceva mai mult antrenament, m-aș fi putut prezenta la concursul de admitere la Institutul de Educație Fizică și Sport, care elibera diplome universitare de „profesor de educație fizică". Era mult mai bine, mi-a spus el, decât să devin un arheolog cu ochelari și să-mi petrec viața între biblioteci și muzee! Și mai dificilă a fost discuția cu Florin Cortez, fiindcă ținea mult să pregătim împreună examenul la engleză. Când i-am spus că asta m-ar fi îndepărtat prea mult de arheologia submarină, a mormăit ceva despre fantasmele juvenile, dar până la urmă mi-a urat mult noroc. Cât despre tanti Lisa, ea m-a sfătuit să fac cum mă-ndeamnă inima, adresându-i în fiecare zi o rugăciune Sfântului Anton de Padova.

A fost un an special. Pregătirea examenelor era concurată de abundența fără precedent a vieții culturale bucureștene. Era ca și cum lucrurile ar fi intrat, în sfârșit, pe făgașul „normal". De la Praga sufla un vânt de primăvară. La liceu, se spunea că marii scriitori excluși din programele școlare, ca Barbu sau Blaga, își reluau acum locul de drept. Încă nu constituiau materie de examen, dar le memoram în avans și fără nici o constrângere versurile. Librăriile gemeau de lucruri nemaivăzute. Hrăniți până atunci cu clasici cenzurați, eram

tulburați de avalanșa „modernilor“: Camus, Sartre, Ionesco (interzis în mod expres în anii precedenți), Kafka, Joyce, Virginia Woolf, tragediile lui O'Neill, trilogia lui Faulkner, *Ghepardul* lui Lampedusa, Calvino, Böll, Grass, Kawabata, Borges... Și totul la prețuri mici... Apoi expozițiile: Henri Moore (*Regele și regina*, hieratici și descărnați, ce surpriză!), antologia suprarealismului belgian, enigmele uimitoare ale lui Magritte, o retrospectivă Paul Klee... Și filmele japoneze (*Femeia nisipurilor* de Hiroshi Teshigahara și *Insula* de Kanoto Shindo), noul val francez, Fellini, Antonioni... Nu ne credeam ochilor, și singura teamă era... că totul o să ia sfârșit.

În luna iunie, un prim șoc! Războiul de Șase Zile ne-a surprins în plină sesiune de examene, reamintindu-ne că pacea era ceva fragil și că lucrurile puteau bascula dintr-o clipă în alta.

Ce provocare să te pregătești de bac și de admiterea la universitate în asemenea condiții! Dar ce neliniște în fața perspectivei de a face aproape doi ani de armată în caz de eșec! Și mai ales în circumstanțe politice internaționale instabile! Mama s-a declarat gata să vândă Galléul primit cadou de nuntă de la familia Negrescu, ca să-mi plătească un meditator. Am refuzat nu doar din cauza sacrificiului pe care l-ar fi reprezentat acest gest, ci și pentru că o persoană avizată mi-ar fi putut depista carențele și lacunele, descurajându-mă definitiv de la o asemenea faptă de vitejie. Mă gândeam că, o dată pentru totdeauna, trebuia să-mi asum propriile decizii.

Pregătirea mea a fost deci puțin haotică, dar tenace. Bacul era la sfârșitul lui mai, concursul de admitere la sfârșitul lui iunie. Vreme de câteva luni, am lăsat baltă rockul și twistul (adevărul e că n-aveam să mai regăsesc niciodată elanul de odinioară!), am renunțat la o sumedenie de filme și mi-am rezervat pentru „mai târziu“ multe lecturi la care râvneam.

Singurul lux pe care mi l-am permis era să merg la lacuri o dată la două săptămâni, împrumutând schiful pentru câteva ore. Nea Vicky fusese de acord, remarcând totuși că de fapt „canotajul nu e pentru arheologii ochelariști".

Îmi aduc și acum aminte de momentele dificile ale primului antrenament, care a început cu exercițiul de lansare la apă a ambarcațiunii. Eram patru vlăjgani de șaisprezece ani, Valentin, Cornel, Radu și cu mine, și trebuia să ducem pe umeri schiful de la hangar până la ponton. Nu ne venea prea greu, fiindcă barca lungă și subțire, care-mi amintea – Dumnezeu știe de ce – de lemnul din care se fabricau instrumentele cu coarde, era foarte ușoară. Dar ce urma era mai complicat. Schiful era instalat pe apă, strecuram piciorul stâng într-unul din „șoșonii" fixați în coca, apucam rama și, la un semn, împingeam toți patru cu piciorul drept pontonul, îndepărtându-ne de mal. Rămâneam o clipă, lungă cât o veșnicie, cu unul din picioare prizonier al „șoșonului" și cu celălalt în aer. Încercând să nu balansăm ambarcațiunea, ne așezam încet pe scaunul nostru culisant, îndoind piciorul stâng. Vâram piciorul drept în „șoșon", fixam șireturile și echilibram ramele. Gata! Puteam porni!

Noi, cei patru vâslași, aveam un cârmaci, care se punea în fața noastră. Nu participa direct la lansarea bărcii pe apă și avea avantajul că era deja așezat în clipa când părăseam pontonul cu manevra delicată care ne suspenda o clipă între pământ și apă. Manevra cârma cu ajutorul a două cabluri, supraveghind direcția ambarcațiunii care înainta ca o săgeată pe suprafața lacului, datorită eforturilor conjugate ale vâslașilor. Dar era treaba lui să dicteze, prin ordine scurte și precise, ritmul mișcărilor noastre.

Cârmaciul trebuia să fie, potrivit regulamentului, un băiat de vârsta noastră, dar cât mai scund și mai ușor posibil. Relația celor patru lungani cu el era, prin urmare, complexă.

Într-un fel, el era mascota noastră, favoritul nostru, dar se întâmpla uneori să nu-i prea placă să joace rolul ăsta ingrat, intrând astfel în conflict cu grupul, mai ales cu șeful echipajului, așadar cu primul vâslaș. Or, nea Vicky îmi atribuise această sarcină după o discuție care marcase începuturile relației noastre. De la prima noastră întâlnire îi mărturisisem, într-un fel poate prea intempestiv, dorința de a mă antrena solo, pe un „schif simplu".

— Nici în vis! mi-a răspuns el. Și dacă vrei să știi de ce, îți pot spune de la bun început. Mi-e de-ajuns să te văd și să te aud ca să simt că ai ambiția să obții performanțe individuale și că nu ți se prea potrivește munca de echipă. N-o să-ți propun decât un loc la patru rame cu cârmaci. De vrei, bine! De nu, nu!

Am acceptat propunerea fără să clipesc, deși puțin jignit de judecata tranșantă a antrenorului, care a adăugat imediat:

— Pot să te fac chiar șef de echipă, dar te previn din capul locului că n-ai de ce să te umfli-n pene. Poziția asta e mai degrabă o corvoadă decât un privilegiu și presupune măiestrie, forță, răbdare și pricepere. Dacă nu, vai de rinichii tăi!

Am înțeles curând greutatea acestor cuvinte. Șeful de echipă stabilește un raport direct, față către față, cu cârmaciul și un raport de conducere cu echipa din spatele lui. Aceasta are, de fapt, doi șefi: micul timonier care ține frâiele strigându-și ordinele – al nostru se numea Costică – și șeful de echipă care dă cadența, prin inițiativa și felul său de a se angaja. Vrând, nevrând, trebuie să se înțeleagă între ei, altfel ar fi o catastrofă. Trebuie să evite cu orice preț tangajul ambarcațiunii, care se poate răsturna la cea mai mică stângăcie sau lipsă de concentrare. La începutul colaborării dintre noi, echipajul nostru de patru rame cu cârmaci s-a răsturnat de două ori. Celălalt aspect la care urma să fim atenți în mod special era sincronizarea mișcărilor vâslașilor, care trebuie să

urmeze o cadență uniformă și armonioasă, ca să formeze un singur corp. Începătorii fac de obicei două greșeli grosolane. Cred că dacă înfig rama cât mai mult în apă și trag apoi din toate puterile fac ca ambarcațiunea să avanseze mai hotărât. Eroare! Secretul, ne-a învățat nea Vicky, era *să nu* afunzi prea tare rama și să calculezi un contact cu apa care să semene mai degrabă cu o *mângâiere* decât cu o *lovitură*. Atunci ambarcațiunea avansează fără ezitare, ca o săgeată. Cealaltă greșeală frecventă a novicilor e să revină prea repede la atac, după ce o primă mișcare viguroasă a vâslelor a făcut deja coca să țâșnească. Or, totul constă în știința abilă a unei reluări line, dar nu lipsită de vlagă, bine ritmată, dar nu sacadată în situația de atac. Dacă echipa nu e sudată, dacă șeful nu reușește să impună cadența potrivită sau nu se înțelege cu cârmaciul, este readus repede la realitate cu lovituri dezordonate de vâsle peste șale – nea Vicky nu vorbea absolut deloc în metafore! – din partea celui de-al doilea vâslaș, antrenat în mod fatal într-un alt ritm, necontrolat, dar tenace.

S-a dovedit că nu e ușor să cresc viteza astfel încât toată echipa să înțeleagă ce are de făcut și, printr-un acord misterios, să se angajeze trup și suflet. Aș vrea să-l scutesc pe cititor de detaliile referitoare la tot ce-au avut de pătimit rinichii mei în lunile de antrenament, și n-o să insist nici asupra eforturilor, subtilităților de seducție și strategiilor de impulsionare pe care le dezvolți în asemenea împrejurări. A îndrăzni, a accelera, a te adapta, a împinge, a inspira, a trage, a expira, a inspira iar, a accepta (dar nu prea multe), a sugera (cu finețe), a susține (cu încăpățânare), a flata (cu grație), a antrena (cu camaraderie), și toate astea în plin zbor, cu transpirația care-ți curge pe frunte și-ți încețoșează vederea, a surprinde scârțâitul bărcii, a interpreta exact zgomotul ramelor și a măsura rezistența apei, ochi în ochi cu cârmaciul, hipnotizându-l, implorându-l, ordonându-i, mulțumindu-i... Iată

doar o parte din cele învățate de la nea Vicky. Ca să nu mai vorbim de bucuria de a vedea echipajul nostru de „patru rame“ ajungând în finala campionatului regional.

Și tocmai când se profila șansa de a merge mai departe, la campionatul național, am dat bir cu fugiții. Nea Vicky avea dreptate să fie dezamăgit, și nu pot decât să admir generozitatea cu care, odată ce i-a trecut prima furie, mi-a acordat, ezitând puțin, dreptul de a manevra schiful, de unul singur și după orele de antrenament ale echipei lui.

Ieșind la lacuri spre sfârșitul zilei mi se părea că mă răzbun pe orele petrecute cu nasul în cărți. Singur într-un „simplu“, recăpătam cu fiecare lovitură de vâslă forță în călcâie și în talpă, de unde o transmiteam, prin genunchi, șolduri și șale, către umeri și brațe, apoi mâinilor și degetelor care țineau vâslele cu forță și pasiune. Palma mă durea și era plină de bășici care se spărgeau uneori, înainte de a se transforma în bătături. Rezistam tentației cunoscute de toți vâslașii, aceea de a-ți muia mâinile în apa rece ca să-ți calmezi într-un fel iluzoriu arsura, și apucam vâsla cu și mai multă hotărâre. Traversam Herăstrăul în viteză de mai multe ori, de la un capăt la altul, de la ecluza Bordei la clubul corpului diplomatic, oprindu-mă abia către seară, când lacul se umplea de bărci de agrement împodobite cu lampioane care-i plimbau pe îndrăgostiții ce-și murmurau vorbe dulci. Bineînțeles, prezența lor mă deranja cât se poate de tare.

Probele bacului au decurs bine. Dar ceea ce mă neliniștea mai mult se afla încă în fața mea. Aveam din când în când accese de panică, convins fiind că lecturile mele erau insuficiente și dezordonate. Cum nu studiasem cu adevărat istoria artei în liceu, pregătirea mea trebuia s-o suplinească pe aceea a elevilor de la liceul de arte plastice, care se bucuraseră de acest privilegiu. Am încercat deci să asimilez marea *Istorie a artei*

de Mihail Alpatov (tradusă din rusă), manualul în patru volume al lui Oprescu și compendiul lui Suter, dar totul părea gata să dispară ca o boare. În plus, aveam impresia că citeam diverse opinii, cu siguranță foarte avizate, despre opere pe care nu le văzusem niciodată și pe care, cel mai probabil, nici n-aveam să le văd. Cartea lui Alpatov cuprindea doar câteva ilustrații color, în timp ce a lui Oprescu avea o mulțime de imagini ininteligibile de dimensiunea unui timbru. Îi confundam pe Giotto și Duccio, Poussin și Lorrain, Leonardo da Vinci și Michelangelo. Pe scurt, un dezastru!

I-am cerut sprijinul domnului Macovescu, care mi-a recomandat să-mi petrec puținul timp care-mi mai rămânea la Muzeul de Artă și la Cabinetul de Stampe al Academiei, ca să stabilesc un contact mai direct cu materia. Mergeam deci dimineața la muzeu, plimbându-mă în sălile aproape goale și încercând să „lipesc" ce citisem pe ce vedeam. Îmi plăceau mult portretele lui Van Eyck și Memling, *Crucificarea* lui Antonello da Messina și cele trei mari tablouri ale lui El Greco, dar faptul că-mi „plăceau" nu era de-ajuns, și continuam să-i încurc. Dintre autorii pe care-i citisem, unul îl situa pe Van Eyck în Evul Mediu și un altul în Renaștere, în vreme ce El Greco era pentru unul artist baroc, pentru altul manierist, iar pentru cel de-al treilea un reprezentant al Renașterii... Mă gândeam atunci că poate ar fi fost mai bine să dau admiterea la o facultate cu profil literar, sau să accept un meditator!

În săptămâna dinaintea concursului, am renunțat la schif, ca să-mi pot petrece toate după-amiezile la Cabinetul de Stampe, care avea o bibliotecă frumoasă, cu acces liber. Luam un album la întâmplare, testându-mă singur: asta e Duccio, ăsta Giotto, ăsta Ghirlandaio. Ăsta-i Manet, ăsta Monet. „Oare cum o fi să te plimbi în sălile de la Luvru,

Uffizi sau pinacoteca Vaticanului?“ Aici e Vézelay, aici Conques, aici Reims, aici Chartres! Asta-i artă romanică, ăsta-i gotic. „Cred că-i răcoare când intri vara într-o catedrală gotică, și pașii răsună într-un fel special!“

În sfârșit, a sosit și ziua examenului. În curtea interioară a Institutului de Arte Plastice era multă lume. O faună destul de colorată, în care distingeai imediat „artiștii“ (pictori începători, degete pătate de vopsele, viitori sculptori bărboși...) și micul grup, ceva mai șters, al criticilor și istoricilor de artă aspiranți. Toți erau la curent cu toate, majoritatea arătându-se capabili să refacă în câteva cuvinte istoria examenelor din ultimii trei sau patru ani. Se vorbea de comisii, tensiuni interne, pile, procente, medii, eșecuri memorabile, nedreptăți strigătoare la cer...

La secția care mă interesa, erau patruzeci de candidați și zece locuri. Proporția era net mai puțin alarmantă decât aceea din anii precedenți, dar asta nu însemna mare lucru. Am privit în jur. Nici urmă de „arheologi ochelariști“, doar tineri cu un aer cât se poate de normal. Unii erau însoțiți de părinți sau prieteni, alții erau singuri. Ne lega un fluid aproape palpabil de speranță și neliniște.

Proba crucială era examenul scris la istoria artei. Subiectul a fost mai întâi citit cu voce tare, apoi trecut pe tablă, iar candidații aveau la dispoziție trei ore ca să-l dezvolte. Nu-mi puteam crede ochilor și urechilor. Săptămâni întregi luptasem cu marile nume ale artei universale, iar acum mi se cerea să vorbesc despre „Cultura din Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare“. Firește, vizitasem Putna, Voronețul și celelalte mănăstiri din nordul Moldovei, și contextul lor cultural nu-mi era străin, dar nu pregătisem acest subiect în mod special. Ar fi trebuit să mă aștept la așa ceva! Ne aflam

într-o epocă în care recuperarea „valorilor naționale" era la ordinea zilei, iar eu, naiv și idiot, îmi pierdusem timpul cu Lorrain și Poussin... Și acum, Ștefan cel Mare! Da, bineînțeles. Am încercat să fac totuși un efort de memorie și de concentrare, și am reușit să pun pe hârtie, în timpul de care dispuneam și într-o formă mai mult sau mai puțin coerentă, tot ce știam. După trei ore, am părăsit sala de examen epuizat, demoralizat și abătut. În caz de eșec, mai exista posibilitatea – pentru a evita serviciul militar mai lung – să mă pregătesc pentru un examen de admitere în toamnă la Academia de Studii Economice, unde rămâneau întotdeauna locuri neocupate... Și, în cel mai rău caz, un an și patru luni de serviciu militar nu erau sfârșitul lumii! Oamenii se maturizau acolo, deveneau mai chibzuiți și capabili să ia decizii raționale și responsabile. La urma urmei, învățăm din greșelile noastre!

A trecut aproape o săptămână de incertitudine și, în fine, ziua afișării rezultatelor a sosit. Mama s-a oferit să mă însoțească la facultate, ca să fie alături de mine în clipa citirii listelor, la fel și Valentin. Dar am preferat să mă duc singur.

Curtea Institutului de Arte Plastice părea să fie teatrul unor mari psihodrame. Mulțimea se înghesuia în fața afișierului. Unii țipau, alții priveau năuciți în gol, unii țopăiau, unii plângeau, alții îi consolau...

Am tras adânc aer în piept și mi-am croit drum până la lista cu cei de la Secția de istoria artei. Am început s-o parcurg, cu vederea ușor încețoșată, de jos, de la numărul patruzeci, în sus. Am ajuns la linia roșie, deasupra căreia se aliniau numele celor admiși. „Nu se poate!" m-am gândit. Privirea a continuat să urce și, la numărul patru, în mijlocul listei cu cei zece reușiți, mi-am putut citi numele. Dar cineva mă împingea la dreapta, un altul la stânga, și a trebuit să cedez

locul. M-am pomenit iar în mijlocul curții, printre oamenii care țipau, plângeau, țopăiau sau îi consolau pe ceilalți, însă nu puteam pleca. Dacă nu văzusem bine? Am mai așteptat o clipă, am tras din nou adânc aer în piept și m-am apropiat iar de afișier. De astă dată, nu încăpea nici o îndoială. Eram fără doar și poate admis.

Am făcut atunci lucrul cel mai absurd din lume. În fața Institutului de Arte Plastice se înălța catedrala catolică Sfântul Iosif. Am intrat, căutând din ochi statuia Sfântului Anton. Nu urmasem sfatul lui tanti Lisa, care mă îndemnase ca în fiecare seară să adresez o rugăciune sfântului patron al copiilor părăsiți, dar nu mă îndoiam că se petrecuse un miracol. Am căutat prin buzunare. Știam că aveam acolo, intact, ultimul cadou primit la aniversarea mea: 100 de lei (zece cărți de format mic sau două albume de artă!). Sfântul, ținând în brațe un copil așezat pe o carte, era acolo, la intrarea într-o capelă. Fără să ezit, am pus banii în cutia milei, la picioarele statuii, și am ieșit.

Am luat autobuzul 31, până în Piața Confederației Balcanice, pe care am traversat-o alergând, cât pe ce să fiu lovit de un tramvai. În micul scuar al Lupoaicei, mi-am recăpătat suflul, mi-am aranjat părul și am adoptat aerul cel mai firesc din lume. Am intrat tăcut în apartament și m-am dus la bucătărie. Mama și tanti Lisa tocmai făceau dulceață de vișine. Nu mă auziseră intrând. Au ridicat ochii și m-au privit. Mama n-a spus nimic, dar a încercat să-mi descifreze chipul.

— Ei? a zis tanti Lisa.

— Ei? am repetat eu. Tocmai am pus 100 de lei la picioarele Sfântului Anton de Padova!

A urmat un moment de tăcere, iar tanti Lisa a replicat:

— Ce prost poți să fii!

Iar mama a adăugat, cu ochi strălucitori:

— Puțin spus!

Domnul Macovescu s-a bucurat. Mi-a spus că nu se îndoia de succesul meu, dar că lumea științelor umane era plină de obstacole incredibile. Era mulțumit că fiul lui, Mircea, care tocmai intrase la Politehnică, avea să fie scutit de ele. Spre seară, mi-a telefonat și mi-a spus:

— Am aflat că Muzeul de Arheologie din Constanța caută ghizi sezonieri care știu limbi străine. Termenul-limită e în două zile. Dacă ești interesat, trimite-le repede o cerere, precizând că ești student în anul întâi la istoria artei.

Îmi pregătisem deja cortul ca să mă duc în campingul de la Mangalia, dar am aterizat la Constanța, având în buzunar un contract temporar de „colaborator extern“, ale cărui condiții mi se păreau regale. Angajat pentru două luni, mi se punea la dispoziție o cameră modestă lângă muzeu și – lucru important – trebuia să-mi fac vizitele ghidate pentru turiștii străini doar o dată la două zile. Restul timpului îmi aparținea.

Constanța era cel mai mare oraș de pe litoralul românesc și un port important la Marea Neagră. Ca și Mangalia, fusese o colonie ioniană, începând din secolul al VI-lea î.Cr., trecând sub autoritate romană din secolul I î.Cr. În secolul al III-lea d.Cr. era menționată în documente ca „prea strălucită metropolă și capitală a Pontului Stâng“. Numele modern i-a fost dat de negustorii genovezi, care s-au instalat în secolul al XVI-lea, dar grecii, apoi romanii o numiseră Tomis. Acest nume are o origine incertă, însă indiciile cele mai credibile îl asociază abominabilei istorii a fratricidului înfăptuit de Medeea. Ca să-i vină în ajutor lui Iason, care naviga în apele Pontului în căutarea Lânii de Aur, și ca să scape de urmărirea tatălui ei, Aeetes, Medeea și-ar fi ucis fratele, Absyrtos, aruncând bucăți din trupul lui (*tomes*) în apă. Aeetes s-a oprit, permițându-i astfel Medeei să scape. A recompus

cadavrul fiului său și l-a îngropat pe malurile Pontului, în locul unde s-a înălțat orașul numit de atunci încolo Tomi, Tomes sau Tomis. Având la bază acest sinistru mit fondator, nu e de mirare că orașul a cunoscut, mai târziu, un soi de „glorie pe dos". În lumea literelor, Tomi/Constanța avea să fie, într-adevăr, cunoscut fiindcă marele Ovidiu a murit acolo în exil, în anul 17 d.Cr.

Citisem *Metamorfozele* lui Ovidiu într-o stare de grație, în anul precedent, întins printre dunele parfumate ale Mangaliei, și m-am gândit că lectura *Ponticelor* se impunea la Constanța. Dar nu a fost cea mai bună idee. În ritmul trenului care trecea Dunărea și traversa câmpia aridă a Dobrogei, deznădejdea lui Ovidiu devenea sfâșietoare:

Dar în adâncul lumii eu sunt pe-un țărm ajuns,
Și sub zăpezi eterne pământul e ascuns;
Și-s câmpurile sterpe și strugurii nu cresc,
(am privit, dezolat, pe fereastra trenului)
Stejari nu sunt pe munte, nici sălcii nu-nverzesc
Pe maluri, și nici marea nu-i loc mai nimerit –
*Mereu, mereu de vânturi e-ntinsul răscolit.**

Era oare cu putință? m-am întrebat. Zăpezile eterne pe malul Pontului Euxin păreau mai degrabă o invenție poetică. Cert este că Ovidiu, care se plictisea departe de Roma, nu putea iubi Marea Neagră. Păcat!

Când am sosit, Constanța mi s-a înfățișat ca un oraș însorit, cu un aer puțin oriental, datorită marii moschei Mahmud II, contrabalansată de farul genovez și de arhitectura

---

* Vezi Ovidiu, *Ponticele*, Cartea întâi, Scrisoarea a III-a, p. 192, în *Epistole din exil*, trad. de Eusebiu Camilar, Editura pentru Literatură, București, 1966 (*n.t.*).

somptuos eclectică a Cazinoului. Muzeul de Arheologie era instalat într-o clădire frumoasă, pe o mică stradă paralelă cu bulevardul Karl Marx. În partea de vest se întindea portul comercial, iar la est cel turistic. Continuând spre nord, ajungeai repede în Piața Independenței, al cărei centru era ocupat de marea statuie a lui Ovidiu – trist, cufundat în gânduri. Mai la nord se deschidea bulevardul Lenin, care ducea la Mamaia, stațiune turistică aflată pe atunci în plin avânt.

Fusesem angajat la muzeu într-o anumită măsură datorită turiștilor străini, care de câțiva ani începuseră să frecventeze litoralul românesc. De fapt, era un turism destul de modest: mulți cetățeni din „țările prietene" (unguri, cehoslovaci, polonezi, redegiști), dar și câteva grupuri de curioși veniți din Franța, Belgia sau Italia, care se încumetau să testeze o infrastructură turistică arhaică de dragul de-a descoperi chipul neștiut al „celeilalte Europe".

Sperasem să am parte de câteva zile de formare și instrucție specializată, dar n-a fost cazul. Cineva din consiliul de conducere, un bătrân cu ochi cenușii și trecut incert (se spunea că era arheolog amator, fără diplomă, ținut în post din motive politice), m-a dat în grija unuia dintre colaboratorii lui, care mi-a îndesat în mână o broșură, ghidul muzeului, al cărui coautor era:

— Citește asta! mi-a spus. O să găsești aici tot ce-ți trebuie pentru vizitatorii tăi!

Am citit broșura, care m-a instruit cu privire la principalele opere ale muzeului, printre care frumoasa statuie a zeiței Fortuna și a zeului Pontos sau cea a lui Glycon, șarpele cu cap de om. Tot citind-o și recitind-o, am ajuns s-o știu pe de rost. Dar după numai o săptămână, eram plictisit de moarte. Am încercat să vorbesc cu ceilalți trei „ghizi temporari", să vedem dacă n-am putea stabili o strategie comună ca să obținem niște date ceva mai nuanțate – să vizităm de

pildă depozitele, să cerem puțină bibliografie suplimentară, să organizăm cursuri de perfecționare –, dar demersurile mele n-au avut ecoul scontat. Una dintre colegele mele, Cristina, o fată foarte drăguță, care-mi oferea în fiecare dimineață cafea din termos, mi-a spus cu voce joasă:

— Dacă vrei să vii și vara viitoare, ține-te de broșură și basta! E o sugestie amicală.

I-am urmat sfatul, așteptând cu nerăbdare zilele libere. Cu prima ocazie, am luat troleibuzul spre Mamaia. Celebră pentru nisipul fin ca grișul, plaja se întindea pe mai mulți kilometri și era străjuită de zeci de hoteluri cu mai multe etaje. Sute și mii de turiști stăteau tolăniți la soare. Având în vedere contextul, să înoți în apa tulbure, care mirosea a deodorant și cremă de protecție solară, era o dovadă de curaj. Cu siguranță, nu era marea *mea*. Am decis să profit de zilele libere ca să mă duc la Mangalia. Până acolo făceam cam o oră cu trenul, dar merita, mai ales că știam locurile unde nu se aventurau turiștii. Erol, acum tânăr cadet la o școală de marină militară, nu mai era entuziasmat să mă însoțească, prefera plaja centrală, plină de „sezoniste". Din când în când, mi se alătura pentru o scufundare rapidă și ca să-mi povestească baliverne deocheate despre turistele germane cu sâni enormi. Scufundările mele n-au fost înfrumusețate de nici o descoperire importantă, dar îmi făceau pur și simplu bine prin simpla plăcere a imersiunii și palida speranță care le însoțea.

Ritmul monoton al zilelor de lucru mă făcea să reflectez la vocația mea. Mi-ar fi plăcut să știu mai multe, ca să pot oferi explicații mai interesante, dar nu mă prea vedeam în rolul de arheolog „terestru", făcând săpături în pământul uscat al Dobrogei sau catalogând cioburile în depozitul unui muzeu. Dimpotrivă, ideea explorării submarine continua să mă

fascineze. Îmi aminteam și de Biblioteca Academiei, din care întrezărisem doar marea sală de lectură prin glasvandul care o separa de Cabinetul de Stampe. Da, să navighez în oceanul unei mari biblioteci, în alternanță cu explorarea adâncurilor mării ar fi avut sens! *„Youth whims!“* * ar fi spus fără îndoială Florin Cortez.

Cele două luni s-au scurs mai mult sau mai puțin în acest mod. M-am întors la București puțin gânditor, dar fericit de banii pe care-i câștigasem. I-am dat salariul meu pe o lună mamei, iar cu cel din a doua lună mi-am cumpărat o mașină de scris portabilă cehoslovacă, marca Consul, și o ediție frumoasă din *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* de Gibbon. Mă gândeam emoționat la începerea cursurilor. Dar mai aveam de așteptat fiindcă, în calitatea mea de proaspăt student, trebuia să-mi dau obolul la stat. Acesta consta într-o săptămână de „muncă patriotică voluntară obligatorie“ – un mod de-a plăti, măcar parțial, învățământul gratuit de care beneficiam.

Era o toamnă nemaipomenit de bogată, iar agricultura socialistă avea nevoie de întăriri, ne-a spus „instructorul delegat“. În acel an, studenții de la Politehnică trebuiau să ajute la strânsul porumbului, studenții de la litere mergeau la recoltarea cartofilor, iar studenții de la Institutul de Arte Plastice, privilegiați, erau repartizați să culeagă roșii.

Astfel, într-o dimineață senină de septembrie, mi-am ocupat locul într-un camion care urma să ducă un grup de tineri studenți-artiști la o fermă agricolă din Bărăgan, în apropiere de Slobozia. În dreapta mea era o tânără frumoasă, studentă la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică,

---

* Capriciile tinereții (*n.t.*).

cu buze cărnoase și ochi albaștri. Nu părea prea încântată de săptămâna de „muncă patriotică voluntară obligatorie“, și și-a anunțat imediat tovarășii de corvoadă că avusese deja un rol într-o piesă montată la Teatrul de Comedie, și că una dintre cronicile apărute într-o revistă culturală îi menționase numele. Fără să știu de ce, mi-am închipuit că visul tinerei dive era să ajungă la Hollywood sau, cel puțin, la Cinecittà.

În stânga mea se afla o altă tânără, foarte simpatică. Studiase violoncelul la liceul de muzică și adoptase, printr-o curioasă simbioză, forma instrumentului ei. Visul ei, mărturisit cu voce tare, era ca într-o bună zi să interpreteze *Suitele pentru violoncel solo* de Bach. Modelul ei era Pablo Casals.

— Cine reușește așa ceva, a spus ea, poate fi sigur că n-a trăit degeaba!

Ideea mi-a plăcut.

— Dar tu ce vis ai? m-a întrebat.

— Aș vrea să devin arheolog submarin, am răspuns.

— Arheolog submarin! Și ce speri să găsești explorând Marea Neagră? s-a interesat ea, puțin neîncrezătoare.

— Aș vrea să găsesc statuia Elenei din Troia, cea mai frumoasă femeie din lume, care, potrivit unor surse, ar fi fost adevărata cauză (statuia, nu femeia) a războiului din Troia. Sunt sigur că statuia asta zace pe fundul Mării Negre. Poate c-o să fiu eu cel care-o găsește.

Tânăra violoncelistă m-a privit lung, dar a trebuit să ne întrerupem discuția, fiindcă trecuserăm deja de marea poartă a CAP-ului Am coborât din camion, fiecare și-a luat în primire patul în baracă (băieții cu băieții, fetele cu fetele, desigur), apoi am ieșit să ascultăm cuvintele de bun venit ale inginerului agronom, președintele cooperativei agricole. Ne-a spus ceva despre „frăția de-acum tradițională dintre studenți și lucrătorii pământului“ (dar toată lumea știa că „lucrătorii pământului“, după ce-și pierduseră proprietatea

din cauza colectivizării forțate de la sfârșitul anilor '50, preferau să-și câștige pâinea la oraș decât să muncească la CAP). Apoi ne-a prezentat colaboratorii lui și ne-a arătat clădirile din curte: aici cantina, aici sala de dans. „Sigur o să se danseze pe muzica Margaretei Pâslaru și a lui Dan Spătaru", m-am gândit eu. Într-adevăr, ni s-a anunțat o serată dansantă pentru ora 20.

Dar soarele nu apusese încă, și mai rămânea timp. Am intrat în grădina de legume, care mi s-a părut imensă. Nu mai văzusem niciodată atâtea roșii, și mi-am dat seama că, pentru prima oară, nu le mai priveam pe tarabele din piață sau într-un castron de salată, ci direct pe araci. Roșiile erau mari și grele. Am cules una. Era rotundă, sănătoasă și călduță. Avea o pieliță întinsă și-mi ocupa toată palma. Am mângâiat-o, i-am inhalat parfumul. Mirosea a vară și a praf. Am șters-o puțin de tricou și am mușcat din ea. Avea un gust nedefinit. Aspru-dulce. Aspru-sărat. Aspru-dulce-sărat. N-avea nimic din legumele asezonate cu ulei și oțet. De fapt, cine a spus că roșia e o legumă? m-am întrebat. Italienii au dreptate s-o considere mai degrabă un fruct: *pomodoro*, „fructul de aur".

Am mușcat încă o dată din roșia călduță și parfumată. Și, cu înghițituri mari, am mâncat-o pe toată.

Un scurt tur de orizont

Un scurt tur de orizont era de-ajuns pentru a înțelege că trăiam într-o epocă de tranziție. La Secția de istoria și teoria artei a Institutului de Arte Plastice din București, ea se manifesta într-un mod cu totul special. Unele interdicții mai vechi erau pe cale să fie abandonate, se făureau alte mituri. Studenții mai mari ne-au povestit o serie întreagă de anecdote despre profesori, de pildă despre un celebru profesor de estetică, format la Moscova în anii cei mai duri ai stalinismului, care din fericire tocmai ieșise la pensie. Idolul lui fusese teoreticianul proletcultismului, Bogdanov, în timp ce oaia lui neagră se numea Tomakvinski (pseudonim sub care putea fi descoperit, cu un pic de imaginație, „filozoful obscurantist" Toma d'Aquino). Dar timpul proletcultismului, ne asigurau cei mai mari decât noi, trecuse, iar noi, bobocii, aveam șansa de a ne putea bucura de o libertate de gândire care cu puțin timp în urmă ar fi fost de neconceput. Am înțeles totuși repede că mulți dintre profesorii noștri trebuiau și ei să se învețe cu acest gen de „libertate controlată", despre care n-ar fi știut să spună dacă o să dureze, o să se consolideze sau o să dispară. După atâția ani de „realism socialist", avansau cu oarecare prudență, manifestându-se printr-o recunoaștere puțin timidă a valorilor nu demult stigmatizate ca „formaliste". Am aflat astfel, cu prilejul acestui prim an de studii, regulile fundamentale ale compoziției și culorii, și

ne-am obișnuit cu limbajul puțin obscur al artiștilor, vizitând destul de des atelierele pictorilor și ascultându-i vorbind despre planuri, suprafețe, linii, umbre, reflexii, volume. Dar a devenit repede limpede că, în Institutul de Arte Plastice, facultatea noastră era considerată ca un soi de secție-parazit, menită să pregătească „critici de artă", adică oameni capabili să „vorbească despre pictură", găsindu-și rațiunea de a fi exclusiv în comentariul mai mult sau mai puțin calificat (și pe cât posibil laudativ) a ceea ce făceau ceilalți („artiștii"). Cu siguranță, nu asta așteptam eu de la studiile mele, și mi-am spus că trebuia să încercăm să rezistăm și să nu ne lăsăm prea culpabilizați de faptul că nu mânuiam pensula și dalta, ci cerneala și stiloul. Mai mult decât de retorica panegiricului sau a glosei, eram interesat de istoria și reprezentarea imaginilor. Îndoieli serioase cu privire la interesul comentariului critic mă asediau periodic. Am izbutit totuși să depășesc aceste dificultăți cu oarecare succes, aprofundând „geometriile secrete ale pictorilor", așa cum erau ele expuse în lucrarea lui Charles Bouleau intitulată *Charpentes*, care a devenit un fel de manual pentru noi, debutanții. Cartea era ticsită de scheme mai degrabă complicate, menite să demonstreze că orice armonie compozițională ascundea cunoștințe rafinate, bazate pe stăpânirea diagonalelor și combinarea abilă a romburilor și pentagramelor. Legile culorii erau încredințate cărții lui Johannes Itten, unul dintre reprezentații importanți ai Bauhausului, la care modestele mele cunoștințe de germană îmi dădeau un acces pe care unii dintre colegii mei îl invidiau.

Dar cel mai mult îmi plăcea să mă las fermecat de imagini, dincolo de „geometriile secrete" și de regulile „contrastelor cromatice". Asta se petrecea de obicei în Cabinetul de Stampe, unde mergeam, în amintirea lunilor mele de pregătire pentru facultate, cel puțin o dată pe săptămână, cu

sentimentul și gustul plăcerilor interzise. O oră sau două, redeveneam un novice, un diletant, un biet amator. Frumoasa colecție a maeștrilor picturii universale, publicată de Editura Skira din Geneva, putea fi consultată liber, și luam la întâmplare când un album, când altul, lăsându-mă transportat. După o vreme, exercițiul s-a transformat într-un soi de scufundare sau de salt într-o altă dimensiune. Cred că asta mi s-a întâmplat pentru prima oară frunzărind un album despre pictura venețiană. Fără să-mi dau seama, m-am lăsat înghițit de scena din *Sosirea ambasadorilor* lui Carpaccio. I-am ocolit pe emisarii englezi, cu bogatele lor veșminte de brocart, și am pătruns în labirintul unei arhitecturi fantastice, parcurgând nenumărate coridoare și colonade infinite. Cred că am intrat chiar în palatul din dreapta, ieșind apoi, spre stânga, prin porticul care dădea spre Canal Grande. A doua oară a fost *Fecioara între stânci* a lui Leonardo da Vinci (versiunea de la Luvru). Am pipăit pietrele colțuroase din prim-plan, am mirosit iarba udă din fața grotei, apoi m-am lăsat condus de surâsul arhanghelului Gabriel, aventurându-mă departe, tot mai departe, până la munții albăștrui, spre fundul peșterii. Acolo m-am învârtit de mai multe ori în jurul celor mai înalte vârfuri... și a fost magnific. A urmat *Îmbarcarea reginei din Saba*, de Claude Lorrain, cu lumina sa aurie. Pe corabia cu trei catarge, gata să ridice ancora, erau mai mulți pitici care umblau de colo-colo. Nu mi-a venit deloc greu să mă duc lângă ei.

Întoarcerea a doua zi pe băncile școlii părea un soi de penitență. Pentru a compensa escapadele în spații interzise, aveam *Principii fundamentale ale istoriei artei* de Wölfflin! Cartea tocmai apăruse în traducere românească la Editura Meridiane, care inaugura astfel o colecție de texte clasice de istoria artei, publicate în condiții modeste, dar care au

îmbogățit în mod decisiv cunoștințele unei întregi generații. Am profitat de această ocazie, și sunt sigur că am învățat multe de la Wölfflin. Mi-a deschis ochii asupra anumitor constante stilistice care guvernează toate artele unei epoci (sculptură, pictură, arhitectură), permițându-mi să disting clar o fațadă barocă de una renascentistă, și asta doar cu ajutorul fotografiilor, fiindcă pentru moment contemplarea directă a unui monument italian sau francez din secolul al XVI-lea sau al XVII-lea era o simplă himeră.

Unul dintre colegii mei din anul trei, cu care făceam schimb de idei în pauze în colțul fumătorilor (fiindcă, da, căpătasem acest prost obicei. Nea Vicky mi-ar fi tras un perdaf de toată frumusețea!), mi-a spus într-o zi că, pentru a-l înțelege bine pe Wölfflin și a-i atribui locul cuvenit în istoria ideilor artistice, trebuia să-i citesc pe formaliștii ruși, care-i erau mult superiori. Puțin conta că asimilasem prost limba ocupantului în anii de liceu, fiindcă textele fundamentale erau acum accesibile în franceză și engleză, iar Occidentul se dădea în vânt după ele. Am fost astfel pus la curent cu o incredibilă circulație subterană de publicații care soseau din străinătate într-un număr limitat de exemplare, dublată de o piață neagră de cărți și un trafic de fotocopii. Atunci am citit, în copie xerox de cea mai proastă calitate, nu doar textele esențiale ale formaliștilor ruși, ci și *Gradul zero al scriiturii* de Roland Barthes, *Cuvintele și lucrurile* de Foucault și *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft* de Jauss. Mi-am spus că ar fi fantastic să pot scrie într-o zi ceva asemănător, decorticând nu texte, ci imagini. Dar dincolo de aceste visuri, am înțeles două lucruri mai concrete și generale: primul se referea la legile întortocheate ale accesului la cunoaștere într-o societate totalitară, în vreme ce al doilea era evidenta diferență cantitativă și calitativă dintre capacitatea de informare a tinerilor mei colegi și aceea a

unora dintre profesorii noștri. Cele două aspecte se împleteau. Modul aproape subversiv prin care ajungeam la cunoaștere aducea un aer de libertate și de frondă în fața rigidității majorității dascălilor, chiar a celor care luptau împotriva „trecutului dogmatic".

Era în 1968. Pretutindeni în Europa studenții se puneau în mișcare. Și ai noștri, dar cu încetinitorul. Ca de obicei, lumea aștepta ca marile schimbări să vină de altundeva. Acest „altundeva" era pentru noi Praga. Vorbeam mult despre ce se petrecea acolo, și privirea noastră ațintită asupra țării vecine era plină de speranță, dar mai degrabă contemplativă decât activă, fiindcă viața studențească mergea încă pe făgașele cunoscute, în vreme ce speranța era subterană. Am remarcat curând forța persistentă a unei schizofrenii politice care nu menaja pe nimeni, dar pe care unii o asumau cu voluptate. Erau colegi care se orientau rapid spre posturile de răspundere din Asociația Studenților Comuniști, ceea ce le garanta avantaje, mai ales în momentul faimoasei „repartiții", la sfârșitul studiilor. La reuniunile ASC se folosea cea mai respingătoare limbă de lemn și nu se făcea simțit nici un vânt de înnoire. Puteai fi puțin surprins (dacă erai naiv) înțelegând că aceiași studenți citeau cu cel mai mare interes cărțile lui Soljenițîn (interzis) sau Orwell (interzis și el) și că-și împrumutau pe ascuns ultimele discuri ale lui Joan Baez, diva plângăreață a anilor '68 americani. Era limpede: ne lipsea spiritul politic.

Ne lipseau și marii mentori. Profesorii din secția noastră erau ei înșiși pe cale să se recicleze, fiecare după posibilități. Dar sechelele a ceea ce numeam „trecut" (era oare cu adevărat ceva depășit?) se dovedeau mai puternice decât elanul înnoirii. Într-o clădire frumoasă, nu foarte departe de facultatea noastră, la Institutul de Istoria Artei, lucrau o seamă

de cercetători interesanți. Instituția lor era totuși complet separată de Institutul nostru de Arte Plastice. O parte din cercetători se formaseră înainte de război în străinătate și supraviețuiseră – fiecare după cum îi fusese norocul și cât îl ținuseră puterile – închisorilor și epurărilor. Nu aveau dreptul să predea (sau poate că nu voiau) și se apărau de orice contact cu studenții. Oare era vorba de frică? De dispreț? Cine poate ști? Institutul lor avea aura unei citadele de necucerit, administrată cu mână de fier de academicianul George Oprescu, fost elev al lui Focillon și care, prin stratageme diplomatice al căror secret îl deținea, reușise să creeze în jurul lui o echipă de un anumit nivel, dar impermeabilă la exterior. Aveam foarte greu acces la biblioteca lor și, în clipa în care am reușit să pătrund acolo (în circumstanțe pe care le voi povesti mai departe), am înțeles că această instituție însemna un incredibil și extraordinar refugiu de „foști": majoritatea personalului, începând cu dactilografele, secretarele și bibliotecarele, purtau fără nici o ostentație, dar – ca să zic așa – cu un soi de „mândrie discretă", mărcile incontestabile ale unei lumi dispărute. Cât despre istoria artei care era practicată acolo, cercetătorii încercau să meargă, târâș-grăpiș, dincolo de Focillon, Gabriel Millet, Burckhardt, Wölfflin sau Charles Diehl. Puțini reușeau.

În ciuda neglijabilei distanțe geografice, prăpastia care separa facultatea de institutul de cercetări era enormă. Și asta nu pentru că Institutul de Arte Plastice s-ar fi remarcat printr-un modernism exagerat. Nu, nici vorbă. Motivele erau, ca să spunem așa, „istorice".

Eduard Gherlan, șeful Catedrei de istoria și teoria artei, unde-mi începeam acum ucenicia, era produsul unei alte școli, cea din Cluj, dominată de personalitatea lui Virgil Vătășianu, elev, la rândul lui, al prestigioasei școli de la

Viena, în cadrul căreia își susținuse teza de doctorat în anii '30 cu Josef Strzygowski. Gherlan, ca și Vătășianu, detesta „școala lui Focillon" și tot ce se petrecea la institutul de cercetări vecin. La începutul cursurilor, ne-a invitat în biroul lui pe noi, „bobocii", „ca să ne cunoaștem mai bine". Era un domn impunător, cu păr frumos și favoriți ca ai lui Franz Joseph. S-a lansat imediat într-un discurs destul de confuz în care se amestecau amintiri, frânturi autobiografice și considerații istorice și politice: da, s-ar putea să ni se pară ciudat, dar făcuse trei ani de închisoare, chiar dacă fusese membru al Partidului Comunist din 1945 (nu era singurul, mi-am spus eu, fiindcă știam bine că în 1945, cu armata rusă în țară, Partidul Comunist crescuse brusc de la aproximativ o mie de membri la un milion). Da, fusese epurat în 1953 (nici în acest caz nu era singurul, am continuat eu *in petto*) și apoi închis în mod abuziv (ca atâția alții!). Acum era complet reabilitat. Din fericire, timpurile se schimbaseră și, începând din 1965, îi fuseseră recunoscute toate drepturile de vechi membru al partidului (itinerar destul de tipic! mi-am spus). Fusese întotdeauna comunist (întotdeauna?) și avea să fie întotdeauna (întotdeauna?). Dar în ziua de azi a fi comunist însemna să înțelegi erorile trecutului și să lupți pentru victoria adevăratelor valori ale culturii noastre.

Și acum, iată-ne studenți ai secției pe care o conducea. Ne-am fi putut înscrie și la Cluj, ca să profităm de ultimii ani de profesorat ai marelui Vătășianu, elevul lui Strzygowski, autorul celebrei cărți *Orient oder Rom*, care investighează rădăcinile reprezentării europene. Fiindcă Vătășianu era singurul istoric al artei adevărat din țară, iar școala lui de la Cluj – singura serioasă. Dar era totuși mulțumit că aleseserăm această facultate, unde încerca să facă imposibilul în bietul Institut de Arte Plastice, împovărat de trecut și dezorientat de prezent. Trebuia să fim cu băgare de seamă la far-

sorii din institutul lui Oprescu, cu Focillon al lor și cunoștințele lor de doi bani: erau cu toții o bandă de neisprăviți; de altfel, tot Bucureștiul era plin de escroci valahi, în vreme ce Transilvania, Clujul... (și dă-i, și turuie...). Asta era de altfel motivul pentru care-și permitea să ne sfătuiască să fim vigilenți şi să nu ne lăsăm duși de nas de toți șnapanii aia care vorbeau vrute și nevrute, dar nu făceau nimic, cel mult un soi de jurnalism ieftin, fiindcă nu erau în stare să stea mai mult de jumătate de oră într-o bibliotecă, nici măcar nu puteau citi în germană, numai în franceză, și jurau pe Focillon de parcă ar fi fost Dumnezeu. Nici măcar nu știau monumentele din țara lor, așa cum le știa Vătășianu, în plus, trebuia neapărat să ne procurăm *Istoria artei feudale în Țările Române* a marelui profesor de la Cluj, lucrare astăzi aproape de negăsit, dar foarte apreciată chiar și la Budapesta și la Viena. Și să venim la el fără ezitare când avem o problemă sau o întrebare...

Ieșind de la această întrevedere, simțeam că mi se învârte capul. Aveam câteva îndoieli cu privire la comportamentul pe care trebuia să-l adopt față de domnul Gherlan, ținând mai ales cont de extrema lui gentilețe. Am încercat să fiu cât mai corect posibil, dar știu că, în ciuda eforturilor mele, n-am putut decât să fiu pur și simplu politicos.

Mi-am procurat în schimb, de la un anticariat din pasajul Kretzulescu, *Istoria artei feudale în Țările Române* de Virgil Vătășianu. Din nefericire, era o cărămidă, imposibil de digerat dintr-odată. Era plină de planuri și relevee de biserici pe care nu le mai văzusem niciodată și care de altminteri nu-mi spuneau mare lucru. Am citit ici și colo câte o pagină și am pus-o deoparte pentru mai târziu, convins totuși că făcusem bine să achiziționez această carte, care putea desigur să-mi fie utilă. Am înțeles apoi, după doar câteva luni, în circumstanțe

pe care le voi povesti la momentul oportun, că intuiția mea fusese mai exactă decât îmi imaginasem la vremea respectivă.

Mi-am continuat lecturile din Wölfflin, și am citit cu mult interes cărți care nu făceau parte din programul primului an, ca *Spätrömische Kunstindustrie* de Alois Riegl (școala de la Viena!), *La Vie des formes* de Henri Focillon (da, da, chiar el: Focillon!) și *Art and Illusion* de Ernst Gombrich (o noutate!). M-au interesat toți. Într-o conversație cu Sorin Baltagul, unul dintre studenții mai mari, cu o viziune care mi se părea prodigioasă asupra tuturor lucrurilor importante din domeniul istoriei artei, am aflat pentru prima oară de existența lui Erwin Panofsky.

— Trebuie neapărat să-l citești, mi-a spus el.

Și a adăugat:

— Există un exemplar din *Studies in Iconology* și un altul din *Meaning in the Visual Arts* la biblioteca Institutului de Istoria Artei. Dar acolo, după cum bine știi, sunt cerberi.

Mi-am făcut curaj și mi-am încercat norocul.

A doua zi, m-am dus la institut, prezentându-mă bibliotecarei, o doamnă grizonantă și distinsă.

— A, dar sunteți student! mi-a spus ea. Asta-i o bibliotecă rezervată cercetătorilor!

Am insistat:

— Trebuie neapărat să-l citesc pe Panofsky!

— Face parte din programa cursurilor de la secția dumneavoastră? a vrut ea să știe, puțin mirată.

Întrebarea era importantă și mi-am dat seama de asta imediat. Dacă răspundeam „da!“ (o minciună pe care mi-aș fi asumat-o fără prea multe scrupule printre păcatele mele ca să obțin cartea mult râvnită), asta ar fi dat ceva mai multă greutate „legală“ cererii mele. Dacă răspundeam „nu“ (realitatea), bibliotecara ar fi avut un argument solid ca să-mi

refuze cererea, dar în același timp aveam avantajul de a mă prezenta ca un cititor independent, și nu ca fiind trimis de secția dușmană. A trebuit să mă decid repede.

— Nu, doamnă (foloseam anume „doamnă“, nu oficialul „tovarășă“, care ar fi creat din capul locului o prăpastie între noi). Cărțile lui Panofsky nu fac parte din bibliografia cursului, dar *trebuie neapărat* să le citesc.

Doamna a zâmbit:

— Dacă trebuie *neapărat* să le citiți, e nevoie să cereți permisiunea domnului Fioretti, responsabilul Secției teoria artei a institutului nostru. Mă duc să văd dacă vă poate primi. Veniți cu mine.

Am urcat la etaj, a bătut la o ușă, a intrat și am auzit-o spunând:

— E aici un student de la Secția de istoria artei, care trebuie *neapărat* să-l citească pe Panofsky.

— A, da? Să intre! a spus o voce.

Domnul Fioretti era mărunțel și purta ochelari cu lentile foarte groase, îndărătul cărora sclipeau niște ochi inteligenți. Mâinile îi erau mereu agitate, și frământa cu degetele o bucată de hârtie.

— De ce trebuie să-l citești neapărat pe Panofsky? a atacat el din prima clipă.

Faptul că mă tutuia nu m-a șocat deloc, dar ce să-i răspund?

— Trebuie să-l citesc, fiindcă vreau să-mi fac o idee despre metodele de interpretare a operelor de artă. Am citit cărțile lui Wölfflin, Riegl, Focillon… (anume l-am pus pe Focillon pe locul al treilea). Iar lucrările lui Panofsky nu se găsesc decât aici, la biblioteca dumneavoastră.

— Câți ani ai? a întrebat domnul Fioretti.

— Nouăsprezece, am răspuns.

— Cum te cheamă?

I-am spus.

— Nu cumva ești fiul doctorului cu același nume, care s-a căsătorit cu fiica scriitorului de la Cluj? Da, da, trebuie să fii nepotul scriitorului. („Iar!" mi-am spus.) S-au făcut demersuri ca să i se publice din nou romanele? S-a încercat reabilitarea lui? Ar trebui!

I-am răspuns că, într-adevăr, unul dintre „ineditele" lui (m-am gândit o clipă la bunica, aplecată deasupra mașinii de scris), o trilogie despre viața medicală din interbelic, era în curs de evaluare pentru a fi publicată la Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

— Sper să i se facă dreptate! a spus el.

Și a adăugat:

— Cât despre Panofsky, sigur că poți să-i împrumuți cărțile, dar pentru cel mult trei zile! O să-ți placă autorul ăsta, o să te dea gata! Dar nu uita că opera de artă este, înainte de toate, o chestiune de formă, nu de conținut (cum ai putea crede citindu-l pe Panofsky). Sau, ca să fim mai exacți, conținutul operei de artă e forma ei! Dacă ai îndoieli, vino să mă vezi (am aflat mai târziu că Fioretti era legendarul autor al unei lucrări, și ea legendară, în care elaborase o nouă teorie a artei, sub numele de „configuraționism", al cărei manuscris ar fi fost distrus în timpul bombardamentelor americane din 1944). Și încă ceva. Ai nouăsprezece ani. Reglează-le pe toate!

— Pe cine? am întrebat eu puțin nedumerit.

— Cum așa, pe cine? mi-a spus el privindu-mă din cap până-n picioare prin lentilele groase. *Pe toate!* Abia așteaptă! Știința vine pe urmă. Spune-i deci doamnei Coroianu că ai permisiunea mea să împrumuți cărțile lui Panofsky pentru trei zile. Și, te rog, nu folosi clătite ca semn de carte și mai ales nu uita ce ți-am spus!

Mi-am luat rămas-bun, asigurându-l (ca să spun și eu ceva) că în privința clătitelor putea sta liniștit. Am ieșit din

biblioteca institutului cu cele două cărți ale lui Erwin Panofsky sub braț, spunându-mi că, hotărât lucru, lumea istoriei artei era plină de personaje cât se poate de pitorești.

M-am dus imediat la un legător de cărți de pe Calea Victoriei care avea contacte cu tipografia unui minister vecin. Făcea clandestin fotocopii contra unei sume acceptabile, asumându-și unele riscuri, fiindcă orice reproducere neautorizată era în mod oficial interzisă de Securitate. Recursesem deja la serviciile lui de mai multe ori, dar a vrut totuși să se asigure că lucrările lui Panofsky nu conțineau nimic subversiv. Le-a răsfoit puțin, mi-a fixat prețul cu voce joasă și mi-a spus să revin peste două ore.

— Aș prefera să rămân aici și să vă ajut, i-am răspuns eu (gândindu-mă în treacăt că s-ar fi putut să manevreze cărțile cu prea puțină grijă).

— Nici să nu vă gândiți! mi-a spus el. Nu trebuie să vă apropiați cu nici un chip de xerox și, dacă după ce termin vă pune cineva întrebări cu privire la proveniența fotocopiilor, spuneți că nu știți nimic – oricum, nu eu le-am făcut. *Capito?*

Mi-am petrecut următoarele săptămâni cufundat în lectura celor două cărți, *Studies in Iconology* și *Meaning in the Visual Arts*, chiulind chiar de la unele cursuri. Pricepeam că, într-adevăr, Fioretti avusese dreptate: Panofsky mă dădea gata. Pentru prima oară de la începerea facultății eram atât de pasionat de o lectură, făcându-mă să regret mai puțin că nu-mi alesesem alt drum. Un întreg univers de imagini și de idei se desfășura sub ochii mei. Mai mult, aceste cărți îmi aduceau un soi de fericire greu de descris. O fericire mentală, dacă pot spune astfel. Autorul lor – îmi ziceam eu – trebuie să fi fost unul dintre cei mai norocoși oameni de pe pământ. Ce fericire să navighezi astfel prin imagini, să fii capabil să

plutești cu asemenea ușurință pe oceanul cunoașterii! Omul ăsta practica un fel special de arheologie, nu scormonind pământul sau răscolind adâncurile, ci explorând și tăind straturi după straturi de sens aeriene, dar rezistente. Era, fără îndoială, unul dintre arheologii-scafandri! Și ce scafandru redutabil! Capabil să înlăture, printr-o mișcare de baghetă magică, lacătele și zăvoarele tuturor porților. Totuși, cunoștințele lui puse în mișcare mă inhibau. Panofsky era capabil să aducă proba concludentă a unui întreg lanț de raționamente, citând o xilogravură pe care nimeni n-o știa, un detaliu de mozaic, o obscură miniatură sau chiar pagina unui roman polițist. Și toate notele de subsol! Toți kilometrii de cărți pe care-i ghiceam în spatele fiecărei afirmații! Și marea lui familiaritate cu o iconosferă pe care o numea „tradiția clasică", desfășurată la infinit! Era ca și cum aș fi plutit printre stele. Mai bine închideam cărțile astea și le puneam pe etajera lucrărilor „în afara programei"!

Spre sfârșitul primului an de studii, a început să circule un zvon: curând aveau să fie niște concursuri pentru burse în străinătate! După un sfert de secol de izolaționism, părea de-a dreptul ireal! Cu siguranță, nu era decât un simplu zvon.

— Dar nu: la fizică atomică, pare-se, concursul e deja publicat și sunt șase locuri pentru licență în Statele Unite.

— Dar o bursă înseamnă un pașaport! Și cine-și închipuie că tinerii o să primească așa pașapoarte!

— Nu, e sigur, locurile sunt la Berkeley!

— Da, și ce-i cu asta? La fizică atomică sunt tot felul de interese!

— Nu, se pare că sunt concursuri la toate disciplinele.

— Ei, aș!

— Dacă-ți spun!
— Fugi de-aici!
— ...
— ...
Un zvon, un vis, o breșă, o deschidere care se întrevedea la orizont. O prăpastie.

Un bel dì vedremo

„*Un bel dì vedremo*“ erau primele cuvinte pe care le auzisem în italiană, fiindcă uneori seara, în copilărie, mai ales când eram bolnavi, mama ne povestea libretele celor mai importante melodrame de Verdi, Bellini, Mascagni sau Puccini. Cred că în timpul unei foarte lungi convalescențe după o scarlatină rebelă care ne țintuise la pat pe Adrian și pe mine ne-a istorisit, înainte să ne adoarmă, tragica istorie din *Madama Butterfly*, presărându-și povestea cu arii celebre, pe care le cânta cu voce șoptită:

Un bel dì, vedremo
levarsi un fil di fumo
sull'estremo confin del mare.
E poi la nave appare.
Poi la nave bianca
entra nel porto,
romba il suo saluto.
. . . .
Tutto questo avverrà,
te lo prometto.
Tienti la tua paura,
*io con sicura fede l'aspetto.**

---

* „Într-o zi vedea-vom / pe cer un pic de fum / și-atunci vom vedea în zare un vas... pe-ntinsa mare... / Este nava albă / în port

Ascultând-o pe mama, fratele meu și cu mine am înțeles repede că era vorba de cântecul unei speranțe iluzorii. Dar aria era magnifică, iar speranța – frumoasă! Și iată că acum o fredonam, în drum spre universitate, la începutul vacanței, fiindcă fusese într-adevăr organizat un concurs pentru burse la disciplinele literare și filozofice. Se vorbea despre Italia pentru istoria artei, dar nu se aflase exact despre ce oraș era vorba (în fond, ce importanță avea?), și nici câte locuri erau în joc: unul, două, trei...? Toți studenții din anul întâi și doi care luaseră la examenele finale note de nouă și de zece fuseseră invitați să se înscrie la concurs. Din fericire, mă număram printre ei. Și când spun „din fericire", știu ce spun, fiindcă în momentul anunțării competiției sesiunea de examene nu se terminase încă și-mi lipsea un singur rezultat. Era vorba de proba de sport pe care trebuia s-o trecem cu toții la sfârșitul primului an. Or, luni în șir neglijasem complet orele de gimnastică la sală, considerând, cu îngâmfarea mea de vâslaș, că nu erau „de nivelul meu", fiind (poate) bine-venite, mă gândeam eu, pentru cei care aveau cu adevărat nevoie „să-și dezmorțească din când în când membrele". În sfârșit, odată cu sosirea primăverii, reîncepusem să frecventez orele obligatorii de sport pe stadionul universității, fiindcă puțin exercițiu în aer liber îmi plăcea, și voiam totuși să fiu văzut înaintea examenului final.

Domnul Roth mă primise destul de rezervat, avertizându-mă că în lunga lui carieră întâlnise mulți încrezuți ca mine care-și închipuiau că, după ce dobândeau bicepși jalnici și pectorali modești, orice exercițiu sportiv era inutil pentru

---

ce-a intrat / ...se-aude-al ei salut /.../ Toate acestea așa vor fi, / ți-o jur. / Teama ți-o păstrează; / cu credință mare, l-aștept!" (Giacomo Puccini, *Madame Butterfly* [*Cio Cio San*], libret de L. Illica și G. Giacosa, trad. din italiană de Alfred Alessandrescu, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1964, p. 34 – *n.t.*).

ei; că, pentru nota generală, trebuia să țină cont și de prezență (așa cum preciza de altminteri cât se poate de clar regulamentul); că și în cazul în care performanțele erau acceptabile (ceea ce rămânea de văzut!) media avea să fie oricum scăzută; că genul ăsta de suficiență urma să fie plătit mai târziu, la sfârșitul studiilor, în momentul „repartiției", când fiecare notă și fiecare zecime de notă conta. Cunoscuse, vai!, tineri artiști foarte înzestrați, dar cu capul în nori, care sfârșiseră, la „repartiție", într-un post de profesor de desen într-un sat pierdut din Bărăgan[1] din cauza stupidei lor aroganțe; că aș face bine să asud puțin în următoarele săptămâni, n-avea ce-mi strica să recuperez timpul pierdut; și că, oricum, probele finale aveau să fie decisive, și că nu erau deloc o glumă, cum îmi imaginam eu probabil...

M-am dus deci la orele de sport în ultimele săptămâni ale semestrului. Chiar înaintea acestui examen final decizia concursului pentru bursa de studii a devenit oficială. Până atunci notele mele fuseseră destul de bune la materiile principale, dar îmi dădeam seama că n-aveam speranțe prea mari să iau un nouă sau un zece la sport. Ce prost fusesem!

Și atunci mi-a surâs norocul.

În ziua examenului care trebuia să hotărască nota oficială, domnul Roth a socotit oportun să ne lase să alegem noi

---

1. În sistemul de învățământ din perioada comunistă, studiile superioare erau gratuite și corespundeau baremurilor „planificării socialiste". Mai exact, facultățile organizau concursuri de admitere cu un *numerus clausus* corespunzând, prin calcule ușor misterioase, așteptărilor „pieței muncii". La sfârșitul facultății avea loc faimoasa „repartiție". Orice persoană care terminase un ciclu de studii avea o slujbă asigurată, dar numai cei cu o medie bună își puteau alege un post cu adevărat interesant. Pe de altă parte, cei care avuseseră o activitate susținută în Asociația Studenților Comuniști (ASC) primeau și un bonus de cincizeci de sutimi, ceea ce-i propulsa foarte des pe primele locuri ale clasamentului.

proba la care voiam să participăm (nu era hain la suflet domnul Roth!). Unii au vrut 100 de metri, alții aruncarea greutății sau a discului. Eu am preferat săritura în lungime. Alegerea mea se datora faptului că, în adolescență, mă antrenasem cu oarecare plăcere în compania fiicei mai mici a unchiului Negrescu, în weekendurile petrecute la casa de la țară a lui tanti Margot. Cu un an sau doi mai mare decât mine, Ioana Negrescu (care, la un moment dat, a făcut chiar parte din echipa olimpică de atletism) mă învățase unele mici secrete interesante, în special felul cel mai potrivit de executa „bătaia“ înaintea saltului, cum să strângi imediat picioarele pentru a le destinde apoi cât mai mult posibil, în momentul aterizării. Ne amuzasem în lungile după-amiezi exersându-ne aptitudinile și distrându-ne când cădeam.

De toate astea mi-am amintit pe linia de plecare. Mi-am luat elan. Am parcurs cu pași mari distanța care mă separa de groapa cu nisip amenajată pentru aterizare, am bătut cu piciorul drept bârna de lemn, cu un soi de furie disperată. A urmat un zbor de-o secundă, în timpul căruia am întins picioarele înainte de-a cădea în fund. Unul dintre colegii mei avea sarcina de-a măsura performanța:

— Cinci metri douăzeci și cinci! a strigat el.

Domnul Roth s-a apropiat, a privit neîncrezător și a spus:

— Să i-o spui lui mutu'! Mai întâi absențe nejustificate și acum umblă cu smecherii! Exagerezi, băiete! Du-te încă o dată!

A rămas lângă groapă, cu centimetrul în mână, în timp ce eu m-am îndreptat cam abătut spre linia de plecare. Am tras adânc aer în piept, de mai multe ori la rând; acum era în joc onoarea mea. Am inspirat încă o dată și am pornit. Am bătut bine, dar – am simțit imediat – mai puțin bine decât prima oară (domnul Roth fixa cu atenție pașii mei și bârna de lemn). Am aterizat cu maxilarele strânse și m-am

ridicat cu privirea în jos. Domnul Roth s-a apropiat cu decametrul. A măsurat și a spus:

— Cinci metri și zece! Pentru un mucos ca tine nu-i rău deloc! Dacă n-ai fi chiulit la ore, ai fi avut un rezultat mai bun și ți-as fi putut da zece. Așa, ai nouă! Hai! Șterge-o!

M-am executat cu entuziasm. Nu l-am mai văzut de-atunci pe domnul Roth. Poate că nu-și mai amintește episodul ăsta, sau poate că nici nu mai trăiește. Dar, oriunde-ar fi, îl asigur de recunoștința mea.

Iată-mă acum într-o sală a clădirii centrale a Universității din București. E oarecare forfotă, pentru că mai multe concursuri se desfășoară în același timp și fiecare încăpere e rezervată unei materii. Pe ușa noastră scrie: „Concurs național de istoria artei. Vă rugăm nu deranjați". Mă uit în jur. Suntem opt în total. Patru dintre candidați sunt colegii mei de an. Un al cincilea e student în anul doi – un băiat corpolent, cu ochi negri și sprâncene dese. Avusesem câteva discuții cu el înainte. Cultura și inteligența lui mă impresionaseră. El mă sfătuise să citesc cartea lui Gombrich *Art and Illusion*. „Dacă n-o să fie decât o bursă, el o s-o ia", mi-am spus. Trei concurenți sunt necunoscuți. Ne prezentăm și aflu că unul dintre ei vine de la Cluj („Ia te uită! Școala lui Vătășianu!") și unul de la Iași. Al treilea e student la București, dar la literatură română. E slăbuț, palid, poartă ochelari și are profilul unei egrete. Suntem toți curioși de ce se află printre noi, fiindcă istoria artei nu e specialitatea lui. Ne răspunde amabil, dar puțin ironic: cum nu exista un concurs de studiere a limbii române în străinătate, s-a gândit să-și încerce totuși norocul. De altfel, ne lasă el să înțelegem, îl interesează totul, deci și istoria artei, chiar dacă marea lui pasiune este istoria religiilor. Îl ascult atent. Nu pot spune că-mi place, dar e sigur că mă intrigă. Simt că zboară mai

sus decât noi toți. Vorbesc puțin cu el și regret că nu-s decât un copil. „Dacă sunt două locuri, mi-am spus, nu m-aș mira ca unul să fie al lui." Și am adăugat (tot în sinea mea, de astă dată fără să termin fraza): „Dar poate sunt trei...!"

Concursul avea o probă scrisă și una orală. Pentru a unifica criteriile, ambele se refereau la materia din primul an de studii de la Secția istoria și teoria artei de la București. Desigur, pentru mine era un avantaj. Proba scrisă a durat trei ore, timp în care a trebuit să facem o comparație generală între arhitectura greacă și cea romană. E de la sine înțeles că nici unul dintre noi nu văzuse pe atunci Parthenonul sau Colosseumul și că ideile noastre despre această temă erau mai mult decât superficiale. Dar fiecare a improvizat după știința și imaginația lui. Cunoștințele mele privitoare la arta greco-romană se limitau la obiectele muzeului din Constanța și la săpăturile arheologice de la Mangalia-Callatis, unde arhitectura era net dezavantajată. Învățasem însă cu puțin timp înainte pentru examenul de sfârșit de an la această materie și citisem cu acest prilej ce găsisem și eu mai interesant și accesibil: *Manuel d'archéologie grecque* de Charles Picard, capitolele despre arhitectura antică din marele manual al lui Banister Fletcher... Am așternut pe hârtie tot ce știam. Mă întrebam dacă, oprindu-mă la teoriile spațiului care mă atrăseseră în *Spätrömische Kunstindustrie* de Alois Riegl, aș marca puncte sau aș irita. Totuși am făcut-o. Alături de mine stătea băiatul cu profil de egretă, și am văzut cu invidie că insera în disertația lui expresii în greaca veche.

Proba orală era programată pentru a doua zi. Comisia era formată din trei membri: Florea Bobescu, profesorul de istoria artei clasice (materia noastră de bază), Marina Manu, care ținuse în primul semestru un „curs de introducere în arta europeană", și Eduard Gherlan, președintele comisiei, care

trebuia să ne testeze cunoștințele de istoria artei românești. Spre marea noastră surpriză, ni s-a comunicat că doi dintre candidați, cel din Cluj (școala lui Vătășianu!) și cel de la Iași nu trecuseră de proba scrisă. Nu mai eram deci decât șase, și comisia hotărâse, din dorința de transparență, ca examenul individual să se desfășoare în prezența tuturor candidaților. Din motive alfabetice, primul examinat a fost băiatul cu profil de egretă. Destul de precise, întrebările i-au pus în mod evident probleme. La a treia, a cerut permisiunea să se retragă. Ridicându-se, a adăugat că mulțumește comisiei pentru atenția acordată și a cerut scuze c-o făcuse să piardă timpul cu el. A spus asta pe un ton foarte serios, cu multă eleganță, și gestul m-a impresionat. Nu l-am mai văzut de atunci, dar știu că, aproximativ douăzeci și cinci de ani mai târziu, pe când era tânăr profesor de istoria religiilor la o mare universitate americană, a fost asasinat în circumstanțe rămase neelucidate.

Îmi amintesc încă unele detalii de la examenul meu, care a avut loc, din aceleași motive alfabetice, la sfârșitul dimineții. Cred că am răspuns destul de bine la întrebările despre arta veche și la cele vizând marile direcții ale artei europene, după care Eduard Gherlan m-a întrebat despre principalele planuri ale bisericilor din epoca lui Ștefan cel Mare. Răspunsul era relativ ușor, fiindcă planul trilobat (așa-zis „triconc") trecea drept o caracteristică specifică a arhitecturii moldovenești, și acest gen de cunoștințe fusese de altminteri deja testat cu un an înainte, cu ocazia examenului de admitere la facultate. Am luat întrebarea drept un semn de bunăvoință din partea lui Gherlan și am vorbit pe larg despre acest subiect, dând mai multe exemple. În acel moment, examinatorul a intervenit într-un mod care m-a lăsat perplex, încât la început am crezut ca e vorba de o glumă. Știam de biserici cu plan triconc în Transilvania? „Sigur că nu", am răspuns

precipitat și zâmbind, „fiindcă profilul acesta este tipic moldovenesc".

— Păcat, foarte păcat, a spus atunci Gherlan, fiindcă, dacă ați fi citit marea carte pe care profesorul Vătășianu de la Cluj a consacrat-o artei feudale în România, ați fi fost de altă părere.

„Tipul are o adevărată obsesie!" m-am gândit eu, dar chiar în acea clipă, într-unul din ungherele ascunse ale creierului meu, s-a aprins parcă un beculeț. M-am revăzut în anticariatul din pasajul Kretzulescu, răsfoind cărămida profesorului de la Cluj și citind câte o pagină ici și colo. Prin mecanismele cele mai inexplicabile și mai secrete ale memoriei, *am văzut o pagină*. Cuprindea două planuri triconce și o explicație: bisericile din... din... Lumina se făcea tot mai puternică, și pagina se desena sub ochii mei: bisericile din... „din Vad și din Feleac, daruri făcute de Ștefan cel Mare omologului său transilvănean, Matei Corvin". Nu mai auzisem până atunci vorbindu-se despre aceste biserici, și nici nu le-am văzut vreodată (nici înainte, nici după). *Dar văzusem pagina.* Era acolo, în fața ochilor mei, această pagină, această unică pagină a unei cărămizi de patru kilograme, o pagină parcursă repede, o singură dată, în picioare, la anticariat. Și dacă memoria îmi juca feste? Dar în acel moment prea puțin conta!

— Dați-mi voie să revin asupra răspunsului meu, fără îndoială cam grăbit, am spus eu. Într-adevăr, dacă-mi amintesc bine, profesorul Vătășianu a publicat în cartea lui planul a două biserici triconce, ctitorite de Ștefan cel Mare pentru omologul lui transilvănean, Matei Corvin: cele din Vad și din Feleac.

Gherlan a zâmbit, satisfăcut, în timp ce eu îmi puneam pentru prima dată o întrebare care-mi revine mereu în minte. Cum se explică toate astea? Gherlan, Vătășianu, anticariatul din pasajul Kretzulescu, *această* pagină, *acest* concurs, *această* întrebare, *această* lumină? Dacă la toate astea o adaug pe

Ioana Negrescu și săritura în lungime de cinci metri și zece, atunci încep să cred... În ce? În cine? Nu știu!

*

Câteva zile mai târziu îmi făcusem bagajele ca să plec la Constanța. Eram deja la mijlocul lui iulie, și cerusem muzeului o amânare de două săptămâni, fiindcă ar fi trebuit să mă alătur echipei de ghizi sezonieri în prima zi a lunii. Chiar înainte de plecare, am primit un telefon de la secretara facultății. Toți candidații la concurs erau invitați să se prezinte a doua zi în *aula magna* a universității, cu ocazia comunicării oficiale a rezultatelor. Mi-am amânat plecarea cu o zi și m-am dus.

Amfiteatrul era arhiplin. La ora stabilită, a intrat o întreagă echipă, în frunte cu ministrul învățământului. Era un domn cu păr bogat, grizonant, el însuși profesor de economie politică, și care trecea drept pasionat de futurologie. A ținut un mic discurs într-o limbă destul de elegantă, contrastând cu aceea folosită în epocă de ceilalți aparatcici. A insistat asupra semnificației acelui concurs în contextul politicii de deschidere a țării noastre, al „normalizării" contactelor și schimburilor culturale cu celelalte țări, după care șeful de cabinet s-a ridicat ca să citească lista câștigătorilor. Cei din sală ascultau în mare liniște, fiind încă ușor buimăciți de tot ceea ce se petrecea sub ochii lor. O doamnă, probabil mama unuia dintre candidați, a murmurat alături de mine: „După douăzeci de ani! Ciupește-mă, te rog, nu-mi vine să cred!"

Din când în când, la rostirea unui nume, se isca un freamăt ușor. Când a fost citit al meu, am simțit un vâjâit în urechi. Șeful de cabinet a continuat lectura, impasibil, trecând imediat la un alt domeniu. Pentru istoria artei nu fusese deci decât o singură bursă, oferită de Ministerul italian al Afacerilor Externe. La Roma.

Mă aflam în mijlocul celorlalți studenți, cu toții tăcuți, și n-aveam curaj să mă uit nici la stânga, nici la dreapta. Odată sfârșită ceremonia, a urmat un scurt schimb de amabilități. Am șters-o din loc în liniște. M-am întors acasă agale. Simțeam nevoia să diger bine evenimentul. Aș minți dacă aș spune că nu puteam crede ce se întâmplase. Credeam. Problema era alta: jubilația care-mi făcea inima să cânte se estompa în spatele melancoliei care creștea în mine. Totul devenea serios. Cumplit de serios.

— Ai un aer preocupat, mi-a spus mama deschizându-mi ușa.

— Am reușit la concursul pentru Italia, am răspuns eu. Nu era decât un loc. La Roma.

*

A doua zi am luat trenul spre Constanța. Trecând Dunărea, la șuieratul locomotivei cu cărbuni am ridicat o clipă ochii din cartea pe care-o țineam în mâini. M-am uitat la malurile înverzite, la apa ușor obosită a marelui fluviu care se târa leneș spre mare, și am inhalat aerul proaspăt care pătrundea pe fereastra deschisă. Apoi m-am cufundat din nou în lectura mea, *Învățați limba italiană fără profesor*:

— *Io sono, tu sei, egli è. Io ho, tu hai, egli ha.*

Dar în cap îmi răsuna fără încetare aria din *Madama Butterfly*: *un bel dì vedremo*.

Învelisem manualul de italiană în hârtie bleumarin, mai puțin ca să-l protejez, cât ca să *mă* protejez. După un moment de stupefacție, reușita mea provocase panică în familie și în cercul de prieteni. „Ai grijă să nu vorbești cu nimeni!“ îmi repetau toți. „Ține-ți gura, nu te lăuda, nu te împăuna! Fă-te că habar n-ai! Poate că, pentru a nu știu câta oară, nu-i decât o înscenare sadică a regimului ăstuia pervers! Un bluf!

O metodă ca să pună la încercare iluziile tinerilor, după care...! Sau, dacă bursa asta chiar există (în fond, a văzut cineva ceva scris? Cum poți fi sigur că există?), cineva de sus o s-o vrea pentru el; până la urmă o s-o aibă altul, fiul vreunui ștab, de exemplu. Sau o să stârnească asemenea invidii, încât o să se inventeze tot soiul de povești, numai de dragul de-a pune bețe-n roate. Oamenii sunt atât de răi! O să scormonească în trecutul familiei, o să născocească fapte care n-au existat niciodată și-o să-ți atribuie afirmații pe care nu le-ai făcut niciodată. Fii atent! Taci! Chiar dacă ți se pun întrebări, chiar dacă ești felicitat, prefă-te că nu știi nimic! Ține-ți pliscul!"

Îmi țineam deci pliscul și învățam în tăcere „italiana fără profesor", manevrând cu grijă această carte anonimă. *Io sono, tu sei, egli è. Un bel dì vedremo.* Încercam să-mi golesc capul, dar era greu. Aproape imposibil. Aproape inuman. Cădeam fără să vreau pe gânduri și mă pomeneam legănat de întrebări care se învârteau în cerc. Din fericire, munca de ghid întrerupea această sarabandă, dar seara, înainte să adorm, pluteam. Era ca o boală. Poate chiar *era* o boală.

Dimineața, la muzeu, aveam un aer obosit. Cristina, drăguță ca întotdeauna, îmi oferea o cafea tare din termos în timp ce așteptam împreună grupurile de vizitatori. Reluam tururile pe care le exersasem în urmă cu un an, dar acum, ca student în anul doi, simțeam că am datoria să-mi îmbogățesc explicațiile prin considerații personale sau prin ceea ce aflasem în anul universitar care se scursese. Treptat, m-am desprins (în ciuda avertismentelor Cristinei) de broșura care trebuia să fie biblia noastră, iar rezultatele nu au fost dintre cele mai fericite. Erau două aspecte asupra cărora insistam, fără îndoială prea mult, în vizitele mele. Primul se referea la „frontierele invizibile" ale imperiilor.

Citisem cu mult interes eseul pe care un cercetător german, Ernst Kornemann, îl publicase în 1934, sub titlul *Die*

unsichtbaren Grenzen des Römischen Kaiserreiches. Acest savant pleca de la anumite observații ale lui Tacit, dezvoltând o teorie, deja schițată de marele Mommsen, potrivit căreia Imperiul Roman era o lume înconjurată de două feluri de limite. Una era din apă – mări, oceane și fluvii, în vreme ce a doua era din pământ, dar invizibil – ca și cum ar fi fost din aer. Era centura formată de statele limitrofe, și Kornemann dădea lista lor: Numidia, Mauretania, Britania, Noricum, Moesia, Tracia, Dacia, Pontul, Cappadocia, Iudeea și țările nabateene. Personal, găseam extraordinar de interesant faptul că eu însumi locuiam într-o țară, ca să zic așa, „invizibilă" și că eram totuși ghid într-un muzeu care îi expunea relicvele. Când vedeam că unii turiști mai curioși se minunau în fața prezenței la Tomis/Constanța a unui obiect sau a altuia, simțeam că sunt dator să apelez la Tacit, Mommsen și Kornemann pentru a-i edifica. Unii vizitatori străini zâmbeau ascultând teoria „hotarelor nevăzute", alții nu-i înțelegeau întreaga frumusețe, care-mi era atât de dragă. Dar cel mai puțin a apreciat-o conducerea muzeului.

Un alt punct controversat îl constituia piesa principală a muzeului din Constanța, magnifica statuie a șarpelui cu cap de mamifer. Era, pe bună dreptate, mândria colecției. Fusese descoperită în 1962, alături de alte douăzeci și patru de sculpturi din marmură, de calitate diferită, dar fiecare legată de foste culte locale. Era probabil vorba – spunea broșura – de descoperirea de răsunet a unui depozit secret menit să adăpostească idolii vechilor credințe, în momentul afirmării unei noi religii, după toate aparențele a creștinismului. Aș fi vrut să știu mai multe despre aceste războaie religioase antice și impactul lor asupra imaginarului. Dar, după cum se spunea în limbajul epocii, „nu era momentul". În orice caz, statuia era impresionantă. Reptila era încolăcită în jurul ei înseși, dar înălța un cap ovin, cu privirea de câine, urechi

omenești și coamă de cal, în timp ce coada era cea a unui leu. În înălțime sculptura depășea jumătate de metru, dar arheologii care o descoperiseră calculaseră că lungimea animalului desfășurat trebuie să fi fost, de la coadă până la cap, de 4,67 metri. Totul era realizat – minune! – dintr-un singur bloc de marmură alb-albăstruie.

Statuia, care aproape că devenise emblema muzeului, atrăgea atenția vizitatorilor, care puneau adesea întrebări insistente despre semnificația ei. Broșura-ghid era destul de zgârcită în legătură cu acest subiect. Vorbea despre un posibil „spirit al locului" și dădea impresia că ascunde în mod intenționat implicații mai profunde. Intrigat la rândul meu de acest șarpe fabulos, precum și de sărăcia textului oficial, în care descopeream urmele cenzurii sau, mai grav, sechele ale unui fel de autocenzură științifică, am întreprins, în primul an de facultate, o mică cercetare, prezentată în seminarul despre arta veche al lui Florea Bobescu. Nu-mi mai amintesc exact cum dădusem peste două studii ale savantului belgian Frantz Cumont, dintre care primul, „Alexandre d'Abonotichos. Un épisode de l'histoire du paganisme", publicat în *Mémoires de l'Académie royale de Belgique* în 1877, atrăgea atenția asupra unei scrieri minore a lui Lucian din Samosata, intitulată *Alexandru sau profetul mincinos*, care înfățișa pe un ton satiric avatarurile unui personaj celebru care trăise în epoca elenistică în regatul Pontului. Acest Alexandru era elevul unui medic care fusese, la rândul lui, discipol al lui Apollonios din Tyana, celebrul învățat și magician oriental, contemporan al lui Isus Cristos, cu care a fost comparat, și care vedea figuri în nori. (Domnul Macovescu îi dedica un întreg capitol în *Enciclopedia norilor*.) Orașul Abonotichos era un mic port în Paflagonia, pe coasta meridională a Pontului Euxin. Acolo, Alexandru a instaurat cultul șarpelui Glycon, noul Asclepios. Problema era că, în scrierea sa,

Lucian oferea o imagine destul de caricaturală a lui Alexandru, descriindu-l ca pe un mare destrăbălat, un impostor mizerabil, capabil de toate crimele, ca pe un aventurier care profitase de credulitatea fidelilor săi prin escrocherii grosolane. Șarpele Glycon era una dintre ele. Era vorba de un asamblaj cu aspect vag umanizat, ale cărui mandibule puteau căsca, lăsând să țâșnească o limbă neagră și despicată, tipic reptiliană, acționată de un mecanism. Doar „nebunii și inculții paflagonieni și pontici", spunea Lucian, puteau fi înșelați de acest pseudopiton, întrezărind într-o lumină cernută ceea ce luau drept căpățâna unui animal clănțănind din maxilare.

În ce mă privea, găseam absolut fascinant că acest simulacru care, potrivit lui Lucian, ar fi fost la origine din pânză ceruită și fir, a putut deveni, odată instaurat cultul său, un adevărat idol de marmură. Acest aspect, pe care savantul belgian nu putea decât să-l ignore la data când și-a scris articolul (fiindcă pe atunci statuia de la Tomis zăcea încă sub pământ), ar fi meritat, mă gândeam eu, atenția specialiștilor.

Într-un al doilea eseu, intitulat *Alexandre d'Abonotichos et le néopythagorisme*, anterior și el cu câteva decenii descoperirii de la Tomis, Cumont a arătat că Alexandru nu era probabil marele șarlatan descris de Lucian (scriitor de altminteri cunoscut pentru caricaturile lui desacralizante), ci un adept al „sectei" pitagoricienilor, și că de fapt cultul lui Glycon a cunoscut un succes excepțional, supraviețuind mult timp după moartea fondatorului său. Nu numai că și-a recrutat adepții din rândul populațiilor mărginite din Paflagonia, dar i s-a dus vestea departe, în lumea elenică. Cultul șarpelui fantastic nu era atât de ridicol și de-a dreptul scandalos pe cât voia să ne facă să credem satiricul. Alexandru, conchidea Cumont, deținuse, în timpul dinastiei Antoninilor, aproximativ rolul pe care-l jucase Apollonios din Tyana în timpul dinastiei Flaviene. Misiunea sa religioasă căpăta astfel o nouă

importanță, asociindu-se învățăturii pitagoriciene, a cărei acțiune se propaga din „teritoriile invizibile“ până la Roma. Faptul că senatorul Rutilianus i-a dat lui Alexandru fiica în căsătorie demonstra acest succes. S-a spus că, pentru a-și vrăji viitorul socru, Alexandru l-ar fi anunțat că, în tradiția metempsihozei pitagoriciene, după ce fusese succesiv Ahile și Menandru în viețile anterioare, avea să devină după moarte o rază de soare. Greu de știut dacă în acest caz era vorba de o mistificare deliberată, dar găseam profeția lui Alexandru absolut seducătoare. Cine nu s-ar lăsa fermecat de ideea de a se transforma, când ciclul lui vital s-a închis, într-o rază de lumină?

Sigur, mă feream să încarc explicațiile de „ghid sezonier“ cu genul ăsta de afirmații și comentarii, dar uneori, în funcție de interesul vizitatorilor, mă lăsam dus de val. O dată, mai ales, în fața unui grup de belgieni, și ca să le comunic marea prețuire pe care i-o purtam compatriotului lor Frantz Cumont, am depășit probabil limitele. Nu mai știu exact ce-am spus cu acel prilej, dar bănuiesc că zvonuri despre comentariile mele trebuie să fi ajuns la urechile conducerii, fiindcă a doua zi mi-a fost repartizată, fără prea multă vorbă, o altă funcție, și anume cea de ghid la micul muzeu anexă, unde se aflau resturile din *agora* Tomisului și un frumos mozaic din secolul al IV-lea d.Cr. Mozaicul era decorat exclusiv cu motive geometrice și nu invita la divagații mistice prea complexe. Cel puțin asta m-a lăsat să înțeleg Cristina, care, câteva zile mai târziu, mi-a spus cu o voce joasă în care distingeam o undă de regret:

— Nu m-ai ascultat! Poveștile tale cu frontiere invizibile și supraviețuirea morților ca raze de soare n-au fost deloc pe placul celor de sus. Frontierele, vizibile sau invizibile, mai ales cele ale imperiilor, sunt tabu. Doar nu mai ești un copil,

ca să nu știi atâta lucru! Cât despre istoria șarpelui Glycon, nu-ți închipui c-ai inventat ceva, fiindcă toată lumea cunoaște textul lui Lucian, dar acesta amestecă mult lucrurile și pune într-o lumină ambiguă emblema muzeului. Te afli pe nisipuri mișcătoare. Să știi că există cineva care pregătește un studiu amănunțit pe tema asta, dar o face mai mult sau mai puțin pe ascuns, fiindcă genul ăsta de cercetări nu e câtuși de puțin agreat de echipa muzeului, care consideră de altfel că „nu e momentul" să facă prea mult zgomot în legătură cu șarpele, proclamându-l idol neopitagoreic.

Am învățat lecția și am profitat de zilele libere săptămânale oferite de muzeu ca să mă duc să înot la Mangalia. Asta mă destindea. Scufundarea nu mă mai atrăgea ca altădată, dar înotam mult și, când reveneam pe plajă, după ce-mi umplusem plămânii cu aer în larg, încercam să-mi pun ordine în idei. Mă străduiam să raționalizez ceea ce ghiceam a fi, atât în visele mele nocturne, cât și în divagațiile mele diurne, un amestec rudimentar de dorințe, angoase și ambiții. Chemarea depărtărilor, neliniștea depărtărilor. Speranța unei plecări, teama de plecare. Forța cunoașterii, slăbiciunea cunoașterii. Mă înflăcăra ideea acestei burse care-mi deschidea lumea și care-mi părea căzută din cer. Tremuram la ideea că s-ar fi putut să nu fie decât un simplu vis, gata să dispară ca fumul, iar ispita necunoscutului mă făcea să freamăt.

Uneori, așezat la malul mării, încercam să fac apel la simțul realității, ca să pot converti geografiile imaginare în topografii aspre, dure, dar *adevărate*. Către stânga, mai mult sau mai puțin în locul unde se aflase Colchida lânii de aur, se găsea – știam prea bine – Ialta, unde trei șefi de state se jucaseră cu destinul mai multor „țări imaginare". În fața mea, acolo unde odinioară se întindea poate regatul cumplitei Medeea, se înălțau acum stațiunile balneare georgiene, unde

poporul sovietic („prin reprezentanții săi aleși", cum adăuga un banc periculos din epocă) venea, după îndeplinirea „cincinalului", să-și petreacă vacanța bine-meritată, degustând caviar stropit cu șampanie. La dreapta, acolo unde hopliții lui Xenofon au salutat o mare inexistentă (*Thalassa, Thalassa*), începea teritoriul NATO. Era Turcia, și, mai departe, *pe celălalt mal al celeilalte mări*, Italia. Geografia noastră și adevărata noastră istorie ne plasaseră, în mod fatal, în teritoriile Pactului de la Varșovia. Iar eu ședeam pe malul său. Da, acest gând era aproape comic: ședeam pe malul Pactului de la Varșovia, bântuit de un vis precar ce-mi deschidea teritoriile interzise ale unui dușman iluzoriu și care, în orice caz, nu era al meu. Pact absurd, alianță absurdă! mă gândeam eu. Și dacă, într-o zi, toate aceste frontiere ar fi șterse o dată pentru totdeauna? Priveam orizontul incert și, sub ochii mei, frontierele începeau să se estompeze. „Oprește-te, oprește-te, băiete! Iar te lași furat de ridicola ta înclinație pentru imaginar! Fii realist! Nu vezi că «nu-i momentul»? Și dacă «nu-i momentul», cum să ții sub control toate astea?"

A doua zi mă întorceam la sarcinile mele de funcționar disciplinat și cuminte. La mozaic, zilele s-au dovedit foarte liniștite, fiindcă veneau puțini vizitatori. Eram singurul ghid, și-mi omoram vremea cum puteam, șomând și ascultând confesiunile pe care Nuți, supraveghetoare și femeie de serviciu, i le făcea casieriței, doamna Aurora. N-a trecut mult și eram perfect instruit cu privire la viața erotică și sexuală a lui Nuți, încât începusem să mă plictisesc. Dar într-o bună zi, în timpul pauzei de prânz, Cristina a apărut cu un mesaj:

— Ai fost căutat la telefon. Mama ta îți cere s-o suni. E urgent!

M-am repezit la prima cabină telefonică. Da, era exact ce așteptam: trebuia să mă întorc imediat la București, pentru formalitățile legate de pașaport.

Tovarășul Costel avea ochi cenușii

Tovarășul Costel avea ochi cenușii. Costumul lui era cenușiu, cravata la fel. Purta șosete verzi. Zărindu-le, m-am simțit deodată liniștit. Eram așezați amândoi pe o bancă din Cișmigiu și, uitându-mă cu coada ochiului la tibiile slabe și albe ale tovarășului Costel, dezgolite de șosetele care-i tot cădeau, am fost sigur c-o să-i fac față.

Tovarășul Costel nu se mai oprea din vorbit. Iar eu îl ascultam. La telefon, vocea lui mi se păruse impersonală. Se prezentase ca „tovarășul Costel de la Serviciul Pașapoarte" și-mi dăduse întâlnire la Ministerul Învățământului.

— La ce birou, mai exact? întrebasem.

— O să te-aștept în fața intrării principale.

— Și cum o să vă recunosc? continuasem eu.

— N-avea grijă! Te cunosc eu!

Când, după ce ne-am salutat, în loc să intre în clădirea ministerului, tovarășul Costel m-a apucat ferm de braț, propunându-mi să facem doi pași în parcul Cișmigiu din apropiere, am înțeles limpede miza acestei întâlniri. Nu completezi formularele pentru pașaport pe o bancă dintr-o grădină publică, și domnul respectiv nu reprezenta Ministerul Învățământului, ci Securitatea. Paralizat parcă, l-am urmat.

Și iată-ne așezați pe o bancă din Cișmigiu, aproape de colțul șahiștilor. Așteptam încordat, cu toate simțurile la pândă.

îi fixam, din când în când, șosetele verzi care-i cădeau și tibiile slabe. Iar tovarășul Costel vorbea, vorbea, vorbea.

— Ești un băiat inteligent, a spus el. (În toate discuțiile noastre, el mă tutuia, iar eu îi vorbeam cu dumneavoastră. Nu-i mare lucru, recunosc, dar asta marca o oarecare distanță.) Ești un băiat inteligent! Ai câștigat un concurs dificil, te felicit. Patria noastră are nevoie de tineri ca tine! Bravo! Dar patria noastră trebuie să fie sigură că tinerii aleși îi vor rămâne fideli și că nu se vor lăsa antrenați în activități ostile intereselor naționale. Există, știi (aici a folosit diminutivul prenumelui meu, evident cu intenția de a stabili în conversația noastră un raport de forță, dându-i totodată o notă intimă: intimitatea dintre un tânăr aflat în pericol și înțeleptul protector), există cercuri reacționare care abia așteaptă să racoleze tineri promițători ca tine ca să-i folosească în scopuri obscure. Vei pleca, poate, la Roma (*oare visam, sau accentuase acel „poate"?*). Așa că aș vrea să-ți pun o întrebare. Ce-ai face dacă într-o bună zi cineva, la Roma, sub un pretext sau altul, ți-ar da întâlnire într-o grădină publică, propunându-ți, în schimbul anumitor avantaje, să lucrezi pentru o putere străină?

— Sigur că aș refuza, am replicat eu.

— Ce-ai refuza, întâlnirea sau oferta?

— Întâlnirea, am răspuns fără să mă gândesc prea mult.

— Și de ce-ai acceptat mica plimbare pe care ți-am propus-o? m-a întrebat atunci tovarășul Costel, țintuindu-mă cu ochii lui cenușii. Ești, desigur, destul de inteligent ca să fi înțeles acolo, pe treptele Ministerului Învățământului, cine sunt și ce reprezint. Apropo, am uitat să mă prezint cum se cuvine.

A scos din buzunar o legitimație pe care mi-a fluturat-o atât de repede prin fața ochilor, încât abia am apucat să citesc câte ceva. Mi s-a părut doar că ghicesc „locotenent Costel", nimic mai mult.

— De ce stai acum alături de mine, pe banca asta?

Da, bună întrebare, m-am gândit. De ce? Era limpede de ce. Iar tovarășul Costel știa și el prea bine motivul. Pentru că mă temeam! Pentru că mă temeam, n-am protestat când m-a apucat de braț pe treptele ministerului. Pentru că mă temeam, nu i-am întors spatele. Pentru că mă temeam, îl urmasem în parcul Cișmigiu. Pentru că mă temeam, nu-i prinsesem mâna care flutura actul acela fals, cum aș fi vrut, ca să-l pot descifra mai de aproape. Am fost naiv să cred că epoca „dușmanilor poporului" trecuse. Naiv să-mi imaginez că a studia și a călători erau „un drept", și nu elemente ale unui pact diabolic.

— De ce-ai acceptat, deci? a repetat tovarășul Costel.

M-am uitat din nou la șosetele verzi ale interlocutorului meu, la tibiile palide și am decis să nu mă las dus de nas:

— Pentru că eram sigur că n-o să-mi propuneți să lucrez „pentru o putere străină, în scopuri obscure". Și dacă ați face-o – dar nu-i decât o glumă, fiți sigur, tovarășe Costel, fiindcă sunt absolut convins că n-o să fie cazul –, dacă ați face-o, aș refuza.

— Știam eu că ești băiat deștept! De tineri ca tine are nevoie patria, și noi la fel (mi s-a părut iar că percep un ușor accent pe „noi"). S-o luăm pas cu pas. (Ia te uită! Cum adică, „pas cu pas"?) S-o luăm pas cu pas, a spus din nou tovarășul Costel. Te felicit pentru prudența ta. E perfect! Numai că, vezi tu, cercurile reacționare din Occident (la naiba: m-am săturat de Occidentul/Orientul vostru, de Orientul/Occidentul vostru. M-am săturat până-n gât!) folosesc metode foarte ingenioase de racolare. Să-ți dau un exemplu. Intri într-un supermarket să-ți cumperi ceva, fiindcă o să ai o bursă oferită de guvernul italian. Chiar dacă nu-i exorbitantă, o să-ți permită să faci mici cumpărături. La ieșire, ești arestat, ești controlat prin buzunare și se găsește un ceas de lux. Ești

condus la poliție. Acolo ești supus unui interogatoriu, apoi apare o persoană care depune mărturie că te-a văzut când șterpeleai ceasul. O altă persoană îți promite că ești iertat în schimbul serviciilor tale. Înțelegi? (Sigur că înțeleg. Înțeleg că sunteți toți bolnavi, că a studia istoria imaginilor într-o mare universitate se transformă într-un coșmar!) Ce faci atunci?

— Dar e o ipoteză dintr-o mie, am spus eu ușor agasat. O să încerc să nu ajung în asemenea situații; de câte ori o să intru într-un magazin, o să fiu atent să nu mi se vâre ceasuri de lux în buzunar!

Tovarășul Costel nu părea să-și dea seama de ironia din cuvintele mele, și am început să bănuiesc că nu era înzestrat cu o inteligență ieșită din comun. Omul ăsta, mi-am spus ca să mă liniștesc, pare să urmeze niște directive precise, puse de multe ori în practică de-a lungul carierei lui, când a „pregătit" pe cineva înaintea plecării în „Occident". Erau poate „pașii" despre care vorbise mai devreme!

— Nu-i suficient, a răspuns tovarășul Costel, fiindcă agenții din cercurile reacționare active în Occident sunt mai vicleni decât crezi. Îți spun eu ce trebuie să faci: în cazul în care o să te afli la Roma (era doar o impresie, sau chiar rostise mai apăsat „în cazul în care"?), de la prima interpelare ostilă, ceri ca un reprezentant al ambasadei noastre să fie de față. Până la sosirea lui, nu faci nimic și nu spui nimic. *Capito*?

— E o soluție magnifică, am spus. Mulțumesc că mi-ați sugerat-o.

— Dar încă nu suntem la Roma, a observat tovarășul Costel.

Bineînțeles, m-am gândit eu, suntem la București, în parcul Cișmigiu, lângă „colțul șahiștilor"! El a adăugat:

— Știi, patria noastră întreține relații bune cu toate țările lumii și cred că epoca Războiului Rece a trecut. Apropo:

vei fi poate întrebat despre politica internă și externă a statului nostru. Și e normal ca oamenii de acolo să fie curioși, fiindcă, după cum bine știi, partidul nostru și patria noastră duc o politică de independență care trezește interesul. Te-ar putea întreba, de exemplu: „Ce fel de țară socialistă sunteți, câtă vreme v-ați distanțat de Moscova?" Sau: „De ce țara voastră n-a rupt relațiile diplomatice cu Israelul după Războiul de Șase Zile?" Sau: „Ce crezi despre ce se petrece la Praga?" Sau: „Ce părere ai despre Revoluția Culturală chineză?" La toate aceste întrebări, trebuie să răspunzi în spiritul înnoirii pe care țara noastră o trăiește din 1965. Vei răspunde, așadar, că de când tovarășul Nicolae Ceaușescu a fost numit la cârma țării lucrurile s-au schimbat radical: nu mai există închisori politice, libertatea de opinie este respectată, și asta mai ales fiindcă poporul și-a dat seama de justețea liniei politice a partidului și a statului. Vei ști să adaugi, desigur, la nevoie, că principiile fundamentale ale politicii partidului și statului nostru sunt neamestecul în treburile interne ale altor țări, independența teritorială, libertatea de opinie, respectarea liniei fiecărui partid-frate, fie el partidul sovietic, chinez sau cehoslovac. Acestea sunt principii scumpe poporului nostru, și trebuie apărate. Din această cauză trebuie să fii vigilent. În ce ne privește, îți oferim protecția noastră, dar avem și noi nevoie de ajutor. Înțelegi?

— Nu prea!

— Ba da, înțelegi, fiindcă ești băiat deștept și ai câștigat un concurs greu! Te prefaci numai că nu înțelegi, și asta-i și bine, și rău. E bine fiindcă dai dovadă de prudență. Iar noi avem nevoie de oameni prudenți! Dar pe de altă parte e rău, fiindcă nu trebuie să te joci *cu noi* de-a v-ați ascunselea. *Cu noi* se vorbește deschis, ca între tovarăși. Dacă începem să ne jucăm de-a șoarecele și pisica, pot să mă supăr (diminutiv) și, într-un asemenea joc periculos, pisica îl mănâncă

întotdeauna pe șoarece, nu invers. Nu-mi spune că nu înțelegi (diminutiv), n-o să te cred! Așa că-ți repet: *îți oferim protecția noastră și-ți cerem ajutorul!*

— Tovarășe Costel, i-am spus atunci, nu vreau să vă jignesc, dar știți, am câștigat un concurs de istoria artei, iar preocupările și pregătirea mea merg într-o direcție precisă! Vă respect munca și vă mulțumesc pentru protecția pe care mi-o oferiți. Dar tocmai pentru că vă apreciez munca nu văd în ce măsură cineva ca mine v-ar putea fi util.

— Asta hotărâm noi! Important e spiritul tău de cooperare, iar sprijinul pe care ți-l cerem e minim. În cazul în care o să pleci în străinătate (în cazul în care, în cazul în care, în cazul în care... E tot mai limpede: în cazul în care!), o să fii unul dintre rarii norocoși în care patria noastră și-a pus mari speranțe. Știm că sunt vreo sută de studenți care au câștigat concursuri naționale, dintre care cinci vor beneficia de o bursă de studii de patru sau cinci ani în Italia: sunt doi care studiază literatura italiană, doi care studiază discipline științifice și tu. S-ar putea ca tovarășii tăi să se afle ei înșiși în situații periculoase, sau (aici tonul lui a devenit mai grav) să fie expuși unor tentații ilicite. Ar putea fi cooptați de forțele imperialiste, ostile intereselor patriei noastre. Îți cerem să fii vigilent, să privești atent în jurul tău și să ne ții la curent cu eventualele probleme de acest gen.

Tovarășul Costel ar fi putut folosi alte cuvinte. Ce însemna „să-i țin la curent"? Mi-ar fi putut cere de-a dreptul să-i informez. Mi-ar fi putut spune limpede că-mi oferea onoarea de a fi informator, informator al Securității. Tovarășul Costel a ales însă o altă expresie: să-i „țin la curent"! Eu/ei! Miau-miau/chiț-chiț!! Eu, șoricelul! Ei, marele motan! La naiba!

— Spre marele meu regret, tovarășe Costel, cred că nu sunt bun pentru sarcini de felul ăsta, am murmurat eu.

— Dar nu *tu* trebuie să hotărăști dacă ești sau nu bun, ci noi! Și *noi* am decis *că ești bun. Dacă tu nu vrei*, asta-i altceva! Și atunci, trebuie să ne spui clar. Dar nu-mi veni mie cu „impresiile" tale! Aici e vorba de o *hotărâre*, nu de o *impresie*. Și află că *dacă nu vrei să ne ajuți*, n-o să poți conta pe înțelegerea noastră. „Cine nu-i cu noi e împotriva noastră!", știi dictonul, nu-i așa? Și să nu crezi (aici a folosit încă o dată diminutivul prenumelui meu) că patria noastră eliberează pașapoarte așa, oricum! Nu, patria noastră are nevoie de buni specialiști, dar și de oameni de încredere. Să fii un bun specialist nu-i de-ajuns! Dar să fii în același timp un bun specialist și o persoană de încredere (un informator, un denunțător, un delator, un turnător, o privighetoare, o cârtiță!) ți-ar deschide poarta celor mai îndrăznețe visuri. Nu contează că sunt unii care cred că e ceva nedemn și ne tratează („ne"?) drept turnători (hopa!), privighetori (hopa!) sau cârtițe (iar hopa!). Nu-i băga în seamă: e gelozie pură. Fii băiat deștept și o să ai tot ce vrei! Nu numai un pașaport și o viză, ci și toate avantajele de a fi membrul unui club, *al clubului nostru*. Și să știi: accesul e limitat, iar tu ai ușa deschisă! E de-ajuns să fii vigilent și să ne ții la curent cu ce vezi sau auzi! Ascultă bine ce-ți spun: cunoaștem perfect mediul în care ai fost crescut, și am putea aprecia cazul tău într-un mod cu totul diferit! Cum? s-ar putea întreba unii. Trimitem în străinătate pe cineva dintr-o familie burgheză, cu un bunic care a fost deputat țărănist în parlamentul vechiului regim și altul închis pentru uneltire împotriva ordinii de stat, iar un unchi a stat la pușcărie ca dușman al poporului! Sunteți niște proști! Băiatul ăsta nu se mai întoarce! Băiatul ăsta nu e un prieten al cuceririlor patriei noastre socialiste, ci un dușman. Iată ce-ar putea spune unii! Dar noi avem încredere în tine. Mai mult: trebuie să înțelegi că, în lumina noii politici, noi (care noi?) am considerat că

i-am făcut o mare nedreptate bunicului tău din partea mamei închizându-l și persecutându-l. Am șters cu buretele trecutul celuilalt bunic, iar problema unchiului dușman al poporului este de-acum neutralizată (ciudată expresie, cum adică „neutralizată"?). Erau timpuri grele, dar totul s-a schimbat. Erorile trecutului sunt acum reparate. Memoria bunicului tău scriitor este pe cale de a fi reabilitată, iar cărțile lui, până nu demult interzise, vor fi republicate. Iată politica noastră! Nu-mi spune că ne întorci spatele! Nu-mi spune că nu ne apreciezi eforturile, inclusiv acela de a trimite în străinătate tineri specialiști promițători pentru a se forma, cerându-le garanții minime și un minimum de recunoștință. Da. *Un minimum de recunoștință.* Nu-mi spune așa ceva. Aș putea să mă supăr. Să mă supăr tare (miau-miau/chiț-chiț). Ascultă-mi sfatul, fiindcă-mi ești foarte simpatic: fii băiat deștept, (diminutiv)!

S-a dus naibii totul! mi-am spus. S-a dus naibii totul! Dar tu, tovarășe Costel, ești naiv să crezi c-o să-mi abandonez libertatea, mica-mare libertate, pentru marea ta momeală. Știi o grămadă de șmecherii de la școala ta de rahat (miau-miau/chiț-chiț), dar sunt unele lucruri care-ți scapă. Am nouăsprezece ani și vreau să fiu liber, și dacă prețul e să renunț la biblioteca Vaticanului și la Capela Sixtină, ei bine, atunci (fir-ar a dracului să fie!) o să renunț!

— Vă mulțumesc pentru încredere, tovarășe Costel, am spus eu, dar nu pot accepta oferta dumneavoastră. Apreciez tot ce spuneți, dar nu pot.

— Nu te grăbi, (diminutiv)! Mai gândește-te! Ar fi păcat! Gândește-te la Roma, la Italia! Ți-am spus că-mi ești foarte simpatic! Te las să reflectezi până mâine. Dar gândește-te bine, e în joc viitorul tău. Și nu vorbi cu nimeni despre asta. *Cu nimeni!* Ne vedem mâine la 9, aici, în Cișmigiu, la colțul

șahiștilor. Și nu vorbi cu nimeni. Gândește-te, (diminutiv)! Gândește-te!

În grădină începea să se întunece. Mă simțeam extenuat. Am luat autobuzul să mă duc acasă, dar la prima stație am coborât. Aveam nevoie să merg, aveam nevoie de aer, aveam nevoie să respir. Am fost cuprins de furie. Furie față de mine însumi. De ce nu spusesem da? De ce n-aș putea spune a doua zi da? Fiindcă știam că a doua zi tot „nu" urma să spun. De ce nu aveam avântul, curajul, energia, spiritul de aventură, lipsa de prejudecăți necesare pentru a mă cufunda în necunoscutul vieții? De ce nu aveam nepăsarea încăpățânată, naturalețea, vitalitatea unui mărăcine? Da, vitalitatea unui mărăcine

A plantelor care-și înfig rădăcinile acolo unde simt, printre pietre și stânci, o urmă de apă. A unui mărăcine care vrea cu orice preț să trăiască. A unui mărăcine tare și uscat, pe care Dumnezeu l-a înzestrat cu spini, cu mulți spini. De ce nu-mi dăduse Dumnezeu tăria unui mărăcine? Ce eram eu, în schimb? Un fir de iarbă! Nu un mărăcine, *doar* un fir de iarbă! Atunci trebuia să trăiesc ca un fir de iarbă! Să mă bucur ca un fir de iarbă! Dacă pentru a intra în biblioteca Vaticanului și în Capela Sixtină trebuia să fii un mărăcine, iar Dumnezeu nu mă făcuse mărăcine, aveam să descopăr bucuriile firelor de iarbă! Firele de iarbă aveau și ele drepturile lor, nu-i așa? O „repartiție" bună la sfârșitul facultății, de exemplu. Marea Neagră, Carpații, Biblioteca Academiei! Și toate astea în cazul în care n-aș figura pe cine știe ce listă neagră ca „buruiană".

M-am surprins gândindu-mă la viitor și, fără voia mea, mi-a venit în minte ceașca pe care Menaru o învârtise cu îndemânare între degete. I-am revăzut meandrele și labirinturile. Și

iată-mă ajuns într-o fundătură, întunecată și noroioasă. Iată-mă la fundul ceștii mele. O să ies la suprafață? Cum?

Cu aceste gânduri, am ajuns acasă. Mama încă nu se culcase.

— Aș vrea să vorbim puțin, i-am spus. Să mergem în baie!

Era, dintotdeauna, locul marilor confidențe și, în paranoia din trecut, locul unde credeam că nu suntem ascultați.

În baie, am lăsat să curgă apa (o altă măsură, iluzorie sau nu, împotriva interceptărilor). Ne-am așezat amândoi pe marginea căzii. I-am spus:

— Tipul care-mi telefona zilele trecute nu e de la Serviciul Pașapoarte, ci de la Securitate. Mi-a propus să lucrez pentru ei. Dacă refuz, pot să uit de bursă!

— Și ce i-ai răspuns? m-a întrebat mama.

— I-am spus nu. Mi-a dat timp de gândire până mâine dimineață. Dar mâine o să-i spun același lucru. Știu că s-a dus naibii totul și voiam să-ți spun ca să știi și tu. Mă simt puțin singur, înțelegi?

Ochii mamei s-au umplut de lacrimi. Îi văzusem uneori umezi, dar n-o mai văzusem niciodată plângând. Știam că-i o femeie puternică. Și acum plângea. Nu mi-am putut controla reacția. Am strigat tare, foarte tare:

— De ce plângi? De ce plângi? *Nu vreau să plângi!* Îți interzic să plângi!

Din câte-mi aduc aminte, nu ridicasem niciodată tonul în fața mamei și nu-i interzisesem niciodată nimic. Iar acum țipam.

Mama mi-a răspuns:

— Plâng fiindcă sunt proastă și... fiindcă suntem acum doi... singuri. Mulțumesc că mi-ai spus.

M-a sărutat pe frunte și a ieșit.

Mă simţeam obosit şi murdar. Am încuiat uşa de la baie. M-am dezbrăcat şi am intrat sub duş. M-am săpunit şi am lăsat apa să curgă îndelung. La un moment dat, mi-am dat seama că îmi curgeau şi lacrimile. Lent, în tăcere. A durat mult. Apoi m-am şters şi m-am dus la culcare. M-am cufundat într-un somn adânc. Unul dintre cele mai adânci din viaţă.

A doua zi, la 9, tovarăşul Costel mi-a spus:

— Sper că te-ai gândit bine!

— Da, tovarăşe Costel, am răspuns eu. M-am gândit bine. Şi răspunsul meu este că, deşi stimez ceea ce faceţi, nu pot colabora cu dumneavoastră.

— Ai vorbit cu cineva! Cu cine ai vorbit? Ţi-am spus să nu vorbeşti cu nimeni!

Această replică, puţin precipitată, puţin nervoasă, mi s-a părut deodată destul de ciudată. Cum să explic? Am simţit, printr-un raţionament care ţinea mai curând de intuiţie decât de logică, că *poate* nu era totul pierdut. Brusc, am întrezărit o rază de speranţă. Exclamaţiile necontrolate ale tovarăşului Costel mă lăsau să bănuiesc că directivele pe care le primise aveau unele limite şi că angrenajul puterii, în care el nu era decât o rotiţă, rămânea misterios. Oare intuiam corect? Nu cumva imaginaţia îmi juca feste? Îmi era totuşi destul de limpede că nu reuşea să înţeleagă că luasem decizia fără prezenţa ascunsă a cuiva care mă sfătuia. Cineva care m-ar fi asigurat că puterea lui, puterea tovarăşului Costel, era limitată. Şi dacă cineva (mai mare, mai puternic) mă sfătuise să fiu politicos, dar să nu renunţ la independenţa mea? Şi dacă cineva (mai mare, mai puternic) mă lăsase să înţeleg că bursa şi serviciile nu erau neapărat asociate? Cu siguranţă nu-şi putea imagina că aş fi putut renunţa la patru ani de studii în străinătate aşa... din pură prostie.

— N-am găsit necesar să vorbesc cu cineva, am răspuns.
— Asta rămâne de văzut, a spus atunci tovarășul Costel.
S-a ridicat cu un gest brusc și a plecat, lăsându-mă singur pe banca șahiștilor. Nu l-am mai văzut de atunci, dar o vreme a continuat să-mi apară în vis, fixându-mă cu ochii lui cenușii.

Primăvara de la Praga s-a încheiat în august

Primăvara de la Praga s-a încheiat în august. În dimineața de 21, într-o miercuri, foarte devreme, fratele meu m-a scuturat:

— Scoală-te! Rușii au intrat în Praga!

Urmărind reformele din țara vecină și furia, tot mai amenințătoare, a marelui frate de la Răsărit, trăiam de câteva luni într-o atmosferă de incertitudine și de tensiune. Praga era speranța noastră, iar „socialismul cu față umană" devenise visul nostru, al tuturor. Și acest vis se destrăma.

— Bați câmpii! i-am spus eu lui Adrian.

— Din păcate, deloc! a răspuns el.

Nu crezuserăm vreodată c-o să ajungem aici, dar era limpede că fuseserăm prea optimiști. Rușii erau la Praga, și tancurile invadau Cehoslovacia. Am dat mai tare radioul și am început să navigăm de la o frecvență la alta, sperând nebunește că totul nu era decât o glumă proastă, o eroare de transmisie, o greșeală de traducere. Dar nu, toate posturile repetau același lucru. În noaptea de 20 spre 21 august, un avion sovietic ceruse autorizația să aterizeze pe aeroportul din Praga, și militarii coborâseră, ocupând zona în câteva minute și deschizând calea unui întreg escadron. În același timp, la granița de est, blindatele din cinci țări ale Pactului de la Varșovia forțau barajele, intrând pe teritoriu. În câteva ore – Cehoslovacia fiind o țară mică – ajunseseră în capitală.

Au întâmpinat puțină rezistență, dar n-a curs sânge. Unele ministere se baricadaseră, postul de radio național transmitea în eter mesaje prin care se cerea ajutor.

Adrian a dat și mai tare volumul aparatului. Se auzea zgomotul șenilelor pe caldarâm. Unele posturi transmiteau strigătele disperate de la Radio Praga, altele reproduceau „apelul frățesc" transmis de Moscova. Acesta din urmă părea o glumă. Comunicatul spunea că Uniunea Sovietică și ceilalți parteneri ai pactului ofereau cu generozitate sprijin poporului cehoslovac, aflat în ultima vreme sub influența unor trădători (între aceștia – înțelegeam noi – președintele republicii, președintele parlamentului și prim-secretarul partidului comunist) care preluaseră puterea, antrenând țara pe calea contrarevoluției. Trebuiau salvate idealurile socialismului! Trebuia salvat poporul cehoslovac! Iată ce spunea comunicatul.

Puțin mai târziu, am dat drumul la televizor. Canalul național transmitea imagini destul de neclare, realizate de televiziunile occidentale. Pe străzile Pragăi înaintau blindatele. Poporul cehoslovac era chiar acolo, nimeni nu părea să ceară ajutor. Se vedeau oameni plângând, speriați. Unii locuitori ai capitalei încercau să oprească tancurile înfruntând, cu mâinile goale, înaintarea lor lentă, dar implacabilă. O femeie cu un copil în brațe începuse să discute cu militarii de pe tancuri. Unii dintre ei cereau apă. Alții dădeau uneori impresia că nu știu de ce se află acolo, de ce izbucneau oamenii în lacrimi văzându-i, de ce li se explica mereu că nu sunt bine-veniți, de ce nu li se ofereau flori, de ce erau rugați să se întoarcă acasă. Să dispară de acolo. Să plece.

Cele cinci țări surori care voiau „să salveze cauza socialismului în Cehoslovacia" erau Uniunea Sovietică, Ungaria, Polonia, Republica Democrată Germană și Bulgaria. Numele României nu figura în comunicat. Ce trebuia să

înțelegem de aici? Adrian și cu mine eram fericiți în nefericirea noastră. Măcar atât: nu erau militari români la Praga! Dar care erau motivele și implicațiile acestei absențe? Fără îndoială, era vorba de o disidență. Dar care era logica ei? Care era contextul ei real? Am început să construim tot felul de ipoteze. Dacă Moscova, pregătindu-și lovitura, nu avertizase România, cerându-i să se alăture „țărilor surori", însemna că țara noastră nu oferea garanțiile de încredere și de confidențialitate necesare. Însemna că țara noastră se afla într-o situație incertă în privința alianțelor istorice. Însemna că nu mai eram considerați la Moscova drept aliați fideli cauzei socialismului și comunismului mondial, ci mai degrabă o țară „aproape contrarevoluționară". O țară suspectă, o țară ezitantă, o țară nesigură... Dacă Moscova, pregătindu-și lovitura, le ceruse în schimb conducătorilor români să respecte alianțele militare, iar România refuzase să trimită trupe la Praga, în ciuda statutului ei de membră a Pactului de la Varșovia, lucrurile luau o cu totul altă întorsătură. Asta echivala cu o trădare! Fiecare din cele două ipoteze ne plasa într-o situație excepțională, care nu excludea posibile derapaje. Ne puteam aștepta la orice!

Mama ne-a sunat să ne spună că nu se întoarce acasă: trebuia să ia trenul ca s-o recupereze de urgență pe Cristinel, care avea pe atunci zece ani și se afla în tabără la mare. Era mai sigur, ne-a spus rapid mama, ca sora noastră să revină din vacanță și să fim cu toții împreună în zilele următoare.

Ne-am amintit atunci de starea de asediu din 1956, când a fost ocupată Ungaria, și am decis amândoi imediat să mergem cât mai repede la alimentarele cele mai apropiate ca să ne aprovizionăm „cu ce se mai găsea": orez, făină, ulei, zahăr. Fără îndoială, asta-i ușura mamei viața!

Am făcut turul magazinelor din cartier, unde se formaseră deja cozi impresionante. Oamenii aveau un aer îngrijorat,

dar unii vorbeau deschis. „De data asta americanii o să intervină", spuneau unii. „Da, da, sigur, ca la Budapesta în 1956!" Alții vorbeau de iminența unei mobilizări generale. O doamnă care părea să fie o profesoară de istorie ieșită la pensie ne-a amintit un exemplu celebru din „gloriosul nostru Ev Mediu", bătălia de la Posada, unde vitejii români îi opriseră pe invadatorii înarmați până-n dinți cu o ploaie de pietre aruncate la momentul oportun de pe înălțimile unui defileu din Carpați.

— Eu, a spus ea, sunt pentru rezistența întregului popor! Să nu se aștepte cineva să-i dau lui Ivan să bea apă, cum am văzut la televizor că făcea o femeie la Praga! Eu le-aș arunca apă clocotită din balcon, și bine-ar fi să facem toți la fel! Ca la Posada! Și pietre! Și stânci!

Cineva de la coadă a replicat:

— Faceți atunci o provizie de bolovani pe balcon, doamnă, în loc să luați atâtea kilograme de macaroane și orez!

— În ziua de azi nu mai e respect, nici pentru oamenii în vârstă, nici pentru tradițiile istorice ale poporului nostru, a spus atunci doamna, care aștepta aprobarea publicului. De aia am ajuns aici!

Celelalte persoane care erau de față au preferat să rămână neutre. Nu era momentul pentru melodrame!

Cu puțin înainte de prânz, și-a făcut apariția prietenul nostru Valentin.

— Nu veniți la adunarea populară din Piața Palatului? ne-a întrebat el. Se pare că „marele conducător" va ține un „discurs istoric"!

L-am urmat pe Valentin.

Nu-mi prea plăceau nici adunările populare, nici discursurile, nici marii conducători și, prin stratageme abile, reușisem

întotdeauna până atunci să mă sustrag corvezii mitingurilor. Din câte-mi aduc aminte, singura dată când a trebuit să iau parte la unul dintre aceste evenimente a fost în perioada (din fericire depășită) „notei sociale“ și a „dinților de metal care mușcau din cincinal“. Era cu ocazia vizitei de stat a tovarășului Jumjaaghiin Țedenbal, secretarul general al Partidului Comunist Mongol. Poporul român trebuia „să-și demonstreze entuziasmul față de cuceririle poporului prieten și frate“ și mai ales față de membrii organizației progresiste a elevilor, ne spusese profesorul însărcinat cu activități patriotice. Fuseserăm deci plasați într-un careu bine delimitat cu cretă pe caldarâmul din marea piață, și a trebuit să fluturăm stegulețe mongole. Nu putusem să mă eschivez (nota socială era pe atunci ceva foarte serios), dar – jalnic act de frondă – aproape că nu agitasem deloc stegulețul care-mi fusese repartizat. L-am dus în schimb acasă, și l-am păstrat o vreme în camera mea, în numele marii și istoricei prietenii mongolo–române...

Și iată-mă în acea zi de august 1968 participând benevol la o adunare de masă! Nimeni nu mi-o ceruse, iar actul era absolut spontan. Îi aveam alături pe Adrian și Valentin, și toți trei eram nerăbdători să aflăm la ce trebuia să ne așteptăm în viitorul apropiat și în cel mai îndepărtat. Când am ajuns pe bulevard, am constatat că circulația vehiculelor era întreruptă și că o mare de oameni se revărsa din toate părțile către piața fostului palat regal, devenită între timp Piața Comitetului Central. Toți la fel de curioși ca noi! m-am gândit, și în acea clipă am simțit pentru prima oară în viață pericolul de a fi încorporat, înghițit, absorbit de mase. Era un sentiment nou, ceva incontrolabil, o forță căreia nu mă puteam sustrage! Mulțimea te înspăimântă, dar în același timp te protejează! Nu avusesem câtuși de puțin acest sentiment în

perioada „vizitei istorice“ a lui Țedenbal. Cu puțin stoicism și un strop de umor, găsisem, deși n-aveam decât doisprezece-treisprezece ani, modul (iluzoriu, poate) de a nu mă lăsa total înghițit. Dar acum făceam cu siguranță parte din acea mulțime. Eram gloata. Și asta aproape în ciuda voinței mele.

Oamenii împingeau din toate părțile. Am intrat în piață. Nu mai erau careuri trase cu cretă pe caldarâm, ci o masă dezordonată, fremătătoare, unduitoare. În busculadă i-am pierdut pe Adrian și pe Valentin, și (ironia sorții!) m-am pomenit imobilizat cu spatele de zidul Bibliotecii Centrale Universitare. Aproape o oră, nu m-am mișcat de acolo. Poziția era, desigur, favorabilă, fiindcă mi-a permis să nu mă las complet devorat de mulțime. Îi aparțineam, firește, dar, sprijinit de clădirea bibliotecii, îi scăpam. Cel puțin parțial.

Au apărut niște siluete în balconul Comitetului Central, și a început discursul. Din locul în care mă aflam, nu puteam vedea clar oratorul, dar am recunoscut cu ușurință mișcările spasmodice ale brațului drept cu care își însoțea de obicei alocuțiunile. Retransmisă de difuzoare, vocea lui Ceaușescu era și ea lesne de recunoscut. De câțiva ani, ne obișnuiserăm cu ea, întrebându-ne cum era cu putință ca un individ fără îndoială analfabet, evident dislexic și aproape afazic să fi urcat treptele puterii ajungând să ocupe importanta funcție de secretar general al partidului. Ne întrebam, mai ales, cum de știuse un asemenea personaj să se impună în fața tovarășilor lui și dacă politica de deschidere culturală care-i însoțise ascensiunea i se datora cu adevărat, sau era opera unei echipe progresiste rămase în umbră.

Cum nu se simțea în largul lui în public, Ceaușescu își citea de obicei discursurile, compuse cu ajutorul unui lexic redus și vehiculând o limbă de lemn clasică. Și iată-l acum vorbind liber, fără nici un text, și, în plus, pradă unei emoții puternice!

Bâlbâielile lui obișnuite, cumplitele forme populare de plural, greșelile de acord frecvente nu mai șocau astăzi. Eram cu toții mult prea încordați, așteptările noastre erau mult prea arzătoare ca să mai dăm atenție unor asemenea fleacuri.

Câteodată ni se părea că, furat de gravitatea momentului, oratorul se lăsa dus de val și spunea mai mult decât ar fi vrut cu adevărat. Prin difuzoare ajungeau la noi cuvinte urlate și mugete isterice. Dar aceste îndemnuri primitive, însoțite de ritmul convulsiv al brațului drept, erau pătrunzătoare și nu lăsau pe nimeni indiferent: „eveniment de mare gravitate“, „intervenție inadmisibilă“, „atingere adusă dreptului popoarelor“, „suveranitate călcată în picioare“, „neamestec în treburile interne ale altui stat“, „principiul neamestecului“, „neamestec“, „neamestec“, „neamestec“... Și apoi, sintagme zbierate: „nimeni să nu îndrăznească!“, „riposta noastră fermă“, „în fața oricărui atac“, „de oriunde ar veni“, „toți împreună“, „treburile noastre interne“, „tot poporul“, „unitatea poporului“, „voința poporului“, „hotărârea poporului“, „curajul poporului“, „demnitatea poporului“, „rezistența poporului“. Și, în fine, cuvintele repetate în cadență: „împreună“, „uniți“, „de neînvins“, „de nezdruncinat“...

Piața trepida, țipa, ovaționa. Încercam să rămân lucid. Mulțimea electrizată mă contamina, dar nu puteam nici să strig, nici să aplaud. Parcă eram paralizat. Șuvoiul de oameni mă antrena și pe mine, apoi mă respingea, țintuindu-mă, între două valuri, cu spatele lipit de zidul Bibliotecii Centrale Universitare. Voiam să plec, dar îmi era imposibil să fac vreo mișcare. E ușor să te sustragi masei când ești *obligat* să te încorporezi, m-am gândit eu, dar greu să te desprinzi de ea *când te-ai amestecat printre ceilalți de bunăvoie* și te simți solidar cu ei. Or, la urma urmei, aspirațiile mele erau aceleași cu ale tuturor, mi-am continuat eu gândul, între o ovație

și alta. Eram și eu zguduit de „evenimentele de mare gravitate" și tulburat de ideea că lucrurile s-ar putea repeta aici, la noi. Nu voiam blindate pe străzile Bucureștiului, nu voiam să revină trecutul cu umilințele, arestările, lagărele, temerile sale, cu frig și îngheț. Nu mai voiam o interminabilă iarnă. Voiam să fie primăvară! Primăvara, vara, marea, orizontul, bibliotecile, muzeele! Și prieteni de care nu te temi c-ar putea fi turnători. Și profesori liberi să predea și convinși de ceea ce spun. Și speranța de a putea *face* ceva, în loc să te *supui*. Aveam nouăsprezece ani, voiam puțină speranță! Și dacă pentru a păstra speranța trebuia să punem mâna pe arme, atunci...

Preț de câteva clipe, m-am văzut, cu arma în mână, apărând Biblioteca Centrală Universitară, Cabinetul de Stampe al Academiei sau Facultatea de Istorie. Apoi s-a schimbat filmul și m-am văzut în clasă, ascultându-l pe un bătrân profesor care ne vorbea cu accent rusesc despre filozofia obscurantistă a lui Tomakvinski și despre luminile aduse de estetica lui Lunacearski. M-am văzut și într-un sat din Bărăgan, profesor de desen, obligat să le predau copiilor legile realismului socialist.

Dar tonul a urcat. Sintagmele învălmășite care ajungeau până la mine din balconul Comitetului Central mă antrenau, îmi dădeau un pic de speranță, însă în același timp sunetul lor barbar și reacția gregară a pieței mă dezgustau. Percepeam ceva suspect, ceva periculos în toate astea, în care nu te puteai încrede. Dar nu știam cum să definesc acest sentiment difuz care-mi interzicea să urlu la unison cu mulțimea. Abia mulți ani mai târziu, citind studiile de sociologie ale lui Max Weber și Norbert Elias, mi-am putut explica sentimentul nelămurit de jenă și neîncredere care mă separa de piață și am înțeles semnificația a ceea ce se petrecea *cu adevărat* în acea după-amiază

de 21 august 1968. Abia mai târziu am înțeles că asistasem în acea zi la apariția unei structuri aproape caricaturale a ceea ce sociologii desemnează drept „emergența unui fenomen de putere carismatică într-un regim de criză". Un conducător bâlbâit, înzestrat cu instincte puternice și cu intuiții precise, era pe cale să se propulseze drept „conducător de criză", și singurul garant al supraviețuirii unei societăți, ba chiar a unui popor, în fața unui pericol iminent și extrem. Instaurarea unui „lider providențial" cere în egală măsură „evenimentul extrem" (acest eveniment a fost, fără îndoială, în cazul nostru ocuparea Cehoslovaciei) și „masele unduitoare", fiindcă doar masele îi pot conferi legitimitatea necesară. Cu alte cuvinte, instaurarea conducătorului de criză are nevoie de „întreg poporul", de „unitatea poporului", de „voința poporului", de „hotărârea poporului"...

Discursul se încheiase și mesajul lui nu lăsa nici un dubiu: „Dacă nu mă iubiți, dacă nu mă iubiți tare, dacă nu mă iubiți foarte tare, mâine-poimâine o să vă treziți aici de pe o zi pe alta cu tancurile rusești, tancurile rusești, tancurile rusești..."

— Îl iubesc pe omul ăsta, a spus cineva de lângă mine. Și tu?

Am tăcut.

Piața începea să se golească. I-am zărit de departe pe Adrian și Valentin. Aveau un aer preocupat, exact ca mine. Le-am făcut semn să mă aștepte.

În drum spre casă, am întrebat:

— Deci?

— Dacă rușii nu-l răstoarnă azi sau mâine, o să-l avem pe tipul ăsta care țipă din balcon zeci de ani, a spus Adrian. Începând de-acum, are toată puterea în țara asta, și-o să facă tot ce vrea. O să trebuiască să ne obișnuim cu el!

— Și Primăvara de la București? a întrebat Valentin. Gata cu ea?

Era o întrebare la care nici Adrian, nici eu nu puteam răspunde. De altfel, cine ar fi putut?

Târziu în noapte, au sosit mama și Cristinel. Din fericire, reușiseră să prindă un tren ticsit de turiști care se grăbeau să se întoarcă acasă. În tren erau și cehoslovaci care-și întrerupseseră concediul, ne povestea mama, dar majoritatea dintre ei, în loc să se îndrepte spre țara lor, voiau să-și continue călătoria spre Iugoslavia, ca să poată trece granița italiană sau austriacă. A doua zi, am văzut și noi coloane de Skode cehești traversând Bucureștiul în drum spre „lumea liberă".

Am adormit cu radioul deschis, trezindu-ne din când în când ca să ascultăm ultimele informații. Din câte se putea înțelege, toți membrii guvernului cehoslovac, în frunte cu Alexander Dubček, fuseseră transportați la Moscova în timpul nopții: „răpiți", spuneau posturile occidentale, „invitați la discuții amicale între tovarăși", spuneau posturile din cele cinci țări surori. Am adormit abia spre dimineață, cu certitudinea că epoca marilor speranțe rămăsese în urmă.

A venit septembrie, apoi octombrie

A venit septembrie, apoi octombrie. Trupele Pactului de la Varșovia nu s-au retras din Cehoslovacia, iar țara noastră n-a fost invadată. De la o vreme, sfârșitul de săptămână era totuși ocupat cu exerciții de apărare civilă, iar pregătirea premilitară devenise obligatorie și pentru fete. Fantasma glorioasei bătălii de la Posada, cea în care invadatorii fuseseră opriți cu o ploaie torențială de pietre și bolovani, plana asupra imaginarului colectiv!

Ținând cont de circumstanțe, devenea limpede că trebuia să-mi revizuiesc ambițiile. După episodul cu tovarășul Costel, sfârșitul Primăverii de la Praga demonstra și mai dramatic faptul că „nu era momentul" visurilor îndrăznețe! Adio, Roma!

În septembrie nu ne-au convocat la cules de roșii, ca în anul precedent, ci am fost organizați în mici grupe care trebuiau să dea o mână de ajutor la construirea blocurilor de la periferia Bucureștiului. Era un mod concret de-a demonstra că studenții știau să contribuie activ la „făurirea socialismului". A socialismului *nostru*. Circula zvonul că această inițiativă avea legătură cu directive precise și că ar fi facilitat o mobilizare generală în cazul unui atac prin surprindere.

Anul meu a fost repartizat pe un șantier din cartierul Balta Albă, unde trebuia să ne alăturăm unei echipe de zidari care

terminau un bloc de zece etaje. Aveam o perspectivă frumoasă asupra Bucureștiului, dar, ca să fiu sincer, preferam munca la câmp. Cel puțin acolo trăiam în aer liber, aveam impresia că facem ceva cu adevărat util, fiindcă, fără contribuția noastră, roșiile ar fi putrezit pe vrej, și ar fi fost păcat. Aici, dimpotrivă, ni s-a dat de înțeles de la bun început că nu suntem bine-veniți. Mai rău, că eram în plus. Nici unul dintre noi n-avea noțiuni de zidărie, și maistrul, un bărbat de vârstă mijlocie, corpolent și mustăcios, ne-a spus deschis că n-avea nici o sarcină concretă pe care să fim capabili s-o ducem la capăt ca lumea. Fusese nevoit să accepte grupul nostru, ne-a explicat el, numai pentru că „de la centru" i se ceruse să le găsească ceva de făcut studenților aflați în stagiu de „muncă voluntară obligatorie". Dac-ar fi fost după el, ne-ar fi lăsat să ne plimbăm, sau ne-ar fi dat voie să pictăm pereții în culori vesele. Fiindcă, din câte i se spusese, eram cu toții studenți-pictori, nu-i așa? Dar „cei de la centru" voiau să ni se încredințeze o sarcină serioasă și concretă. Și asta în ciuda faptului că șantierul era deja plin de mai multe echipe sezoniere de zugravi care și-ar fi pierdut pâinea dacă noi, studenții, ne-am fi amestecat în treburile lor. Pe scurt, îl încurcam pe el și-i deranjam pe toți ceilalți de pe șantier. Nu numai că nu le puteam fi de nici un ajutor, dar eram o adevărată povară!

Această situație poate părea suprarealistă, și nu e simplu s-o explici unor persoane care n-au trăit experiența directă a „socialismului real" (chiar și în varianta ei *soft*, ca a „noastră"). Câtă vreme „de la centru" se ordonase astfel, maistrul zidar *trebuia* să ne dea de lucru, iar *noi trebuia* să ne achităm de sarcina respectivă. Dar ce muncă? Mușcându-și vârfurile mustății, maistrul Visarion a hotărât să ne încredințeze construirea unui perete despărțitor într-un apartament cu trei camere de la etajul nouă, dându-ne, fără prea mare entuziasm, câteva indicații sumare. Era limpede pentru toată

lumea că rezultatul va fi un perete vălurit sau strâmb, pe care zidarii urmau, mai devreme sau mai târziu, să-l dărâme. Dar, îngăduindu-ne să-l facem, șantierul rămânea mai puțin în urmă decât dacă ne-ar fi primit într-o echipă de zidari adevărați, fiindcă i-am fi călcat pe nervi pe toți. Mai mult, dacă „cei de la centru" ar fi avut ideea să trimită pe neașteptate o echipă de control, lucru care se mai întâmpla, ne-ar fi găsit în plină acțiune, cu cărămizile în mână...

La fiecare două-trei zile, „adevărații" zidari dărâmau (râzând puțin, fiindcă erau băieți de treabă) peretele diform ridicat de „falșii" zidari și înălțau un altul, de astă dată bun. În felul ăsta, am ajuns cu toții la etajul zece într-o săptămână.

Înainte de sfârșitul celei de-a doua săptămâni, am fost sunat de serviciul Pașapoarte al Ministerului Învățământului, ca să completez formalitățile pentru viză. La început am crezut că-i vorba de o glumă, și m-am gândit imediat la tovarășul Costel și la ochii lui cenușii. De la despărțirea noastră precipitată din parcul Cișmigiu, și după evenimentele de la Praga, pusesem definitiv cruce „episodului bursa", interzicându-mi categoric să mă mai gândesc la el. Apelul telefonic m-a dat peste cap. I-am cerut maistrului Visarion învoire pentru o după-amiază, fără să intru în prea multe detalii, și, cu toate precauțiile posibile, m-am dus la minister. Acolo, o doamnă cu aer matern, tovarășa Iacob, mi-a spus:

— Aveți noroc! Ambasada italiană ne cere să grăbim demersurile dumneavoastră pentru obținerea vizei, fiindcă la Roma Ministerul Afacerilor Externe insistă ca bursierii să ajungă acolo înainte de începerea cursurilor universitare, care are loc la 1 noiembrie. Eu mă gândisem, a adăugat ea coborând vocea, că, având în vedere ultimele evenimente, totul a rămas baltă, dar se vede că m-am înșelat. Personal, cred că-i puțin cam târziu și n-aveți cum sosi acolo la timp, poate va trebui să așteptați anul următor. Dacă – tonul vocii s-a

schimbat iar – *dacă, între timp, situația nu se modifică*! În orice caz, completați formularele astea. Dacă vedeți că lucrurile se tărăgănează, ceea ce e foarte posibil, o să vă reluați cursurile ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat, aici, la București, de pe 1 octombrie.

Și a adăugat, văzându-mă pleoștit:

— Ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat.

Am completat formularele și am părăsit ministerul ferm hotărât să uit totul cât mai repede. Am fost totuși nevoit să le spun vestea celor de acasă, care au primit-o fără prea multe comentarii și, din câte mi s-a părut, cu un amestec de neliniște și scepticism. Toți apropiații mei erau de acord: „ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat" era, într-adevăr, cea mai potrivită atitudine. Și, mai ales: să nu vorbesc cu nimeni despre asta, să nu povestesc nimănui, tăcere absolută! „Având în vedere situația, e mai bine să taci." Ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat.

A doua zi, a trebuit să vorbesc cu Lola. Tânăra violoncelistă cu care culesesem roșii în urmă cu un an în Bărăgan își efectua și ea zilele de „muncă voluntară obligatorie", ca toți ceilalți studenți de la „facultățile artistice", pe același șantier ca și noi. Maistrul Visarion luase totuși o decizie salvatoare. Aflând că unii dintre noi erau muzicieni în formare și că trebuiau să mânuiască instrumente cu coarde, i-a scutit spontan, și fără să se consulte cu cei de la „centru", de manevrarea cărămizilor și a mistriilor, ca să le dea o sarcină mai plăcută, și anume să ajute la verificarea situației financiare a șantierului. Datorită maistrului cu mustăți pe oală, Lola și colegii ei își petreceau astfel timpul în compania contabilului-șef într-o baracă din vecinătatea blocului nostru în construcție. Făcând haz de necaz, Lola, care știa să bată la mașină destul de bine, se transformase din violoncelistă în „pianistă". Ne

reîntâlneam seara, la sfârșitul lucrului, când mă duceam s-o caut în baraca ei ca să ne întoarcem împreună în oraș.

În acea seară, așteptând autobuzul, i-am spus deci că mă chemaseră la minister pentru formalitățile legate de pașaport, recomandându-mi totodată să nu mă gândesc prea mult la asta.

— Trebuie să ne purtăm *ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat*, am adăugat eu.

— Nu-mi poți cere așa ceva! a spus Lola. Fiindcă *știu* c-o să pleci. Și nu-mi spune c-o să te întorci, fiindcă nu te cred. Nu-i bine să minți, te rog, pentru numele lui Dumnezeu, *nu mă minți!* Te rog! *Știu c-o să pleci!* Nu știu dacă, acolo unde o să te duci, o s-o întâlnești pe frumoasa Elena, dar e sigur c-o să pleci. *Simt asta.* Și încă ceva: nu-ți face prea multe griji pentru mine. Rămân cu *Suitele pentru violoncel solo*!

Și a zâmbit, ca și cum ar fi spus o glumă bună.

A sosit autobuzul, aglomerat, și am urcat în el.

— De altfel, ești deja departe, a spus ea.

Dar nu era adevărat! Eram acolo!

Vorbeam cu voce joasă. I-am luat mâna, fără să întâmpin nici o rezistență din partea ei.

— Deocamdată sunt aici, și n-o să te mint, i-am șoptit. Îți promit.

Și i-am sărutat vârful degetelor.

*

„Stagiul nostru de muncă voluntară obligatorie" se apropia de sfârșit și, înainte de a părăsi pentru totdeauna acel loc, am sărbătorit pe acoperișul clădirii încheierea fericită a corvezilor noastre. Noi, „falșii zidari", am cumpărat două sticle de țuică și i-am invitat pe prietenii noștri, „zidarii adevărați", să sărbătorească așa cum se cuvenea „înfrățirea dintre studenți și clasa muncitoare". Am privit în jur. Lola nu era acolo. Unul

dintre colegii noștri, student la clasa de vioară, a cântat la cererea maistrului Visarion *Balada* lui Ciprian Porumbescu. Muncitorii au aplaudat cu entuziasm.

Văzut de departe, orașul părea frumos, dar trist în seara răcoroasă de septembrie.

Imediat după acest concert improvizat m-am dus în vizită la unchiul Octav. Locuia acum într-un apartament de trei camere din același cartier muncitoresc Balta Albă, împreună cu bunica mea Agripina, și insista de multă vreme să merg să-l văd.

Apartamentul pe care-l împărțeau Omama și unchiul Octav avea avantajul de a fi o locuință „confort I", adică avea o suprafață de aproximativ 70 de metri pătrați, o baie frumoasă și o bucătărie mare. Unchiul Octav, care ieșise la pensie, își transportase acolo o parte a bibliotecii, printre care opera completă a lui Aristotel în greacă și tabloul cu femeia la scăldat cu privire ștrengărească. Omama își adusese, printre altele, marele pian cu coadă, fotoliul Biedermeier, argintăria și, bineînțeles, cafetiera vieneză, ca să-și prepare svarțul. Când am intrat la universitate, unchiul Octav hotărâse să-mi lase moștenire o parte din bibliotecă, cea care-l incomoda în noua locuință. Insista mult, iar eu, nu știu exact de ce, mă împotriveam.

Bunica mi-a deschis ușa spunându-mi:

— Mă bucur c-ai venit; tot repetă că vrea să te vadă. Și insistă și mai tare de când a aflat că poate o să pleci în străinătate. Vrea să-ți dea câteva sfaturi. Dar, cum n-ai catadicsit să vii mai devreme, a trebuit să vând cărțile pe care le pusese deoparte pentru tine. Ocupau prea mult spațiu. Înțelegi, nu-i așa? De altfel, nu era mare lucru! Acum, că tot ești aici, rămâi puțin cu el, te rog, fiindcă trebuie să fac niște cumpărături

înainte de închiderea magazinelor. Mă întorc în douăzeci de minute.

În acea clipă a apărut unchiul Octav. Foarte slab, și mai palid decât de obicei, părea să înoate în pijamaua lui cu dungi.

— Ești singurul din familie care o să-mi calce pe urme, a spus el. (M-a trecut un fior.) Iubești cărțile, așa cum le-am iubit eu! (Alt fior.) Ce bine că ești aici!

Și a adăugat, văzând-o pe Omama în pragul ușii:

— Agripina, nu uita, te rog, să cumperi săpun!

— Avem unul nou în baie, i-a spus bunica.

— Da, da, a răspuns unchiul Octav, dar *se gată*!

Omama a plecat fără să mai zică nimic, iar unchiul s-a întors spre mine:

— Profit că suntem singuri ca să-ți spun că în casa asta toată lumea mă fură. Mi se încasează *penzia*; fără să fiu întrebat, mi-au fost vândute cărțile pe care voiam să ți le fac cadou, cu pretextul că tu nu le voiai și că ocupau prea mult loc. În plus (aici a coborât vocea), vor să mă otrăvească! Mi se pun ouă în *zupă*, deși toată lumea știe că am stomacul sensibil și că ouăle îmi provoacă diaree. Și pe urmă, ouăle sunt scumpe! Ce mai, e bine c-ai venit înainte să dau ortul popii. Fiindcă semeni cu mine! (Nou fior.)

Și unchiul Octav a continuat:

— Din fericire, am putut păstra operele complete ale lui Aristotel, fiindcă voiau să le vândă și pe astea. L-ai citit pe Aristotel? Totul e deja la el! Totul!

S-a ridicat, clătinându-se, s-a dus să ia *Metafizica* de pe etajeră și a deschis-o.

— Va trebui să citim o dată împreună cartea a opta. (Fior.) Dar nu acum. (Ușurare.) O să vii să mă vezi altă dată. Astăzi voiam să-ți vorbesc de una-alta, fiindcă am auzit că pleci în străinătate. Iar eu cunosc străinătatea! Dar, stai!

Cât suntem singuri, o să-ți dau puținul pe care am reușit să-l salvez pentru tine!

S-a pus în patru labe și și-a vârât capul, apoi tot bustul, sub pat. Pe urmă, a dispărut aproape în întregime, pierzându-și papucii de casă. Aș fi vrut să-l ajut, dar nu știam cum. A ieșit gâfâind, cu un pachet în mână.

— Asta-i tot ce-am putut ascunde, a spus el, strecurându-și picioarele albe și descărnate în papuci. Ia cărțile astea și vâră-le repede în sacoșă până nu vine careva.

Eram foarte stingherit, dar am făcut cum mi-a spus.

Puțin după aceea a sosit bunica.

— Ai cumpărat săpun? a întrebat unchiul Octav.

— Da, bineînțeles! a răspuns Omama.

Apoi, întorcându-se spre mine, a spus:

— Vrei o bucată de *Linzertorte*? Îți mai amintești?

Sigur că-mi aminteam, dar am socotit mai înțelept să refuz politicos invitația. Eram puțin amețit, poate din cauza țuicii băute mai înainte pe acoperișul blocului.

— Bine, atunci rămâne pe altădată, a spus Omama.

Și a adăugat repede:

— *Grijim*!

— Vreau să-i mai spun două cuvinte tânărului aici de față, i-a aruncat Octav lui Omama, în timp ce aceasta „grijea“ de prăjitură, punând-o în bufetul de la bucătărie.

Mi-am luat sacoșa.

În vestibul, unchiul Octav a închis ușa care dădea spre apartament și a spus:

— N-am apucat să-ți explic în detaliu tot ce cred că trebuie să știi. Dar pot face un rezumat. Ascultă-mă cu atenție! Ești tânăr, și îți vorbește un bătrân. În lumea asta totul e căcat!

În fața aerului meu puțin stânjenit, a adăugat imediat:

— Totul e căcat, în afară... în afară... de pișat!

Și a râs ascuțit, trântind ușa în spatele meu:

— Hi! Hi! Hi!

Am coborât scara în goană. Am prins din zbor autobuzul către oraș și, așezat pe o banchetă, am deschis pachetul pe care-l vârâsem în sacoșă. Era învelit într-un exemplar din *Scânteia* din 1960, care-i înfățișa pe „conducătorii de partid și de stat inaugurând marea hidrocentrală de la Bicaz". Cuprindea trei cărți. Prima era *Über das Geistige in der Kunst*[1] de Wassily Kandinsky – ediția princeps, publicată de Piper în 1912, la München.

„Drace! Bătrânul Octav", m-am gândit eu. „Ce generozitate!"

Pe ultima pagină era o însemnare în germană: „*Dieses Buch ist voller Quatsch*".[2]

„Nu i-a venit deci chiar așa de greu să se despartă de ea!" mi-am continuat eu gândul.

A doua carte era *L'Ironie* de Vladimir Jankélévitch. M-am dus repede la ultima pagină, pe care făcuse o însemnare în franceză: „*J'ai lu ce livre le 13 octobre 1936 à Paris. C'est un très bon livre*".[3] În sfârșit, ultimul volum era o adevărată cărămidă: *Der Untergang des Abendlandes*[4] de Oswald Spengler, ediția din 1923. Pe ultima pagină, unchiul Octav scrisese: „*Solch ein Buch hätte ich schreiben können, hätte ich nicht diese furchtbaren Magenschmerzen gehabt*". Adică: „Aș fi putut

1. *Despre spiritual în artă.*

2. Cartea asta e complet tâmpită.

3. Am citit această carte la 13 octombrie 1936, la Paris. E o carte foarte bună.

4. *Declinul Occidentului.*

scrie eu însumi o asemenea carte dacă n-aș fi avut aceste oribile dureri de stomac".

*

La 1 octombrie – ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat –, m-am prezentat la cursuri. Colegii m-au privit neîncrezători:

— Nu ești la Roma? m-a întrebat unul dintre ei.

— Ar fi trebuit, am răspuns eu, dar având în vedere evenimentele...

— Evenimentele, evenimentele...! a spus altul. În ce mă privește, am crezut întotdeauna că bursa asta e un mare bluf!

— Un bluf, poate! a adăugat al treilea. Dar dacă ai o pilă barosană...

— Ai așa ceva? m-a întrebat al patrulea. Fără asta, ți-ai făcut iluzii, bătrâne!

— Chiar și așa! a zis altul. Nu poți fi niciodată sigur, până în ultima clipă. Știu pe cineva destul de bine situat care ar fi trebuit să plece trei zile la Bruxelles, pentru un congres. Făcuse toate formalitățile, avea pașaportul în buzunar, dar la aeroport i s-a spus că delegația e anulată și că nu mai poate pleca. Se pare că îl denunțase cineva că are un unchi în Belgia.

— Eu știu pe cineva care își ocupase deja locul în avionul care trebuia să-l ducă la Frankfurt, când a fost obligat să coboare, dintr-un motiv asemănător. Fiecare plecare e o loterie, și se pare că nici a ta nu face excepție!

M-a cuprins o mare neliniște. Nu reușeam să mă concentrez la cursuri și uneori aș fi vrut să uit ce se întâmplase și totul să fie „ca înainte". Eram pe punctul de a-mi pierde dragostea, colegii, prietenii, speranțele! Se apropia sfârșitul lui octombrie, dar tot mai aveam o nădejde. Nu-mi pot explica altfel de ce mi-am cumpărat, cu economiile strânse în cele două săptămâni petrecute la mozaicul din Constanța, de

la anticariatul din pasajul Kretzulescu, o frumoasă ediție din *Scienza nuova* de Giambattista Vico. Cartea era scumpă, dar mi-am spus că în orice caz – deci cu sau fără bursă! – mă putea ajuta să-mi consolidez modestele noțiuni de italiană.

Răsfoind cartea, am fost atras de capitolul referitor la anterioritatea poeziei față de orice alt limbaj. Ia te uită! Era aproape la fel de frumos ca imposibila *Enciclopedie a norilor* a domnului Macovescu! O carte numai bună de citit în starea de spirit în care mă aflam. M-am cufundat în ea, cu dicționarul în mână, și lectura m-a acaparat atât de tare, încât am hotărât să-mi iau o săptămână de pauză, chiulind de la ore. Îmi aminteam, desigur, îndemnul tovarășei Iacob („ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat!"), dar simțeam că am cu adevărat nevoie, în acel moment, să nu țin cont de el.

În ziua când am terminat de citit *Scienza nuova* ploua torențial. Noiembrie bătea la ușă, m-am gândit eu, și tot ce câștigasem în lunile acelea de absolută nebunie era... experiență. Da: experiență!

Bănuiam că tovarășa Iacob primise de-acum informații mai precise despre anularea bursei sau „amânarea" ei. Presupuneam și că uitase să-mi comunice ce aflase, câtă vreme mă îndemnase să mă duc regulat la facultate și să mă comport „ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat". „Ar fi bine totuși să știu și eu care e situația", mi-am spus. În felul ăsta mi-aș fi reluat liniștit cursurile lunea următoare și aș fi putut răspunde la întrebările colegilor fără să-i bănuiesc de gânduri ascunse și renunțând la tăcerile vinovate și la jumătățile de răspuns mincinoase.

Am luat deci autobuzul și m-am dus la minister.

— Deja? m-a întrebat tovarășa Iacob.

Eram gata să băigui un răspuns, când a adăugat:

— Am telefonat la universitate abia acum câteva minute. Dar nu erați acolo! Iată pașaportul, viza și biletele. Aveți trei zile ca să vă faceți bagajele.

*

Ajuns în Piața Confederației Balcanice, iar a fost cât pe ce să fiu lovit de tramvai. „Ce-o fi cu mine?" m-am gândit. Oare nu hotărâsem că în toate lunile acelea câștigasem experiență? Nu hotărâsem că eram de-acum înainte adult? Unde erau experiența, înțelepciunea, calmul superior, liniștea sufletească la care aspiram, dacă mă comportam ca un aiurit! Hai, băiete, nu-ți pierde cumpătul!

Și atunci, ca pentru a-mi lua rămas-bun de la copilărie, mi-am permis încă un gest prostesc. Am urcat puțin pe soclul unde, în mijlocul pieței, trona Lupa Capitolină care-i alăpta pe gemeni și i-am dat o pălmuță rapidă și amicală la poponeț lui Romulus și alta lui Remus.

Când am ajuns în fața casei noastre, am văzut-o pe tanti Lisa la fereastră. Dădea agitat din mâini:

— Du-te repede la universitate, te-au sunat deja de două ori: se pare că pașaportul te-așteaptă acolo!

Am intrat, cu un aer plictisit:

— Dar plouă, tanti Lisa, și sunt obosit. Poate că mă duc mâine sau poimâine, când se oprește ploaia. Sau săptămâna viitoare...

— Dar te-au sunat deja de două ori. Ia-ți umbrela, uite, ți-o împrumut pe a mea, e mare și solidă – dinainte de război. Hai, du-te odată! Cine știe ce se poate întâmpla până mâine sau poimâine? Sau într-o săptămână? Au spus că e urgent! Hai, du-te, du-te! E viitorul tău în joc! Viitorul tău!

M-am gândit că nu e cazul s-o chinui mai mult. Mi-am scos pașaportul din buzunar și, fluturându-l, am început să țopăi în jurul mesei. Am luat-o pe tanti Lisa în brațe și, în pași de vals, i-am spus:

— Ce frumoasă ești, tanti Lisa! Am spus întotdeauna că ești femeia cea mai frumoasă, cea mai fantastică din lume!

— Și tu, băiatul cel mai rău pe care l-am cunoscut vreodată! a replicat ea. Chiar că ești un descreierat! Nu faci asemenea glume cu o femeie de vârsta mea!

Evenimentele s-au precipitat. A doua zi, a trebui să mă duc încă o dată la minister. Mi s-a înmânat un plic cu 4 000 de lire italiene și adresa Ministerului italian al Afacerilor Externe. Trebuia să merg acolo a doua zi după sosirea mea la Roma, pentru ca persoana responsabilă cu schimburile culturale să-mi înmâneze prima bursă și să-mi dea unele indicații cu privire la înscrierea mea la universitate.

Tovarășa Iacob a adăugat:

— Cele 4 000 de lire din plic o să vă ajungă să plătiți o noapte într-un hotel de mâna a doua și să luați o masă modestă. O să ne înapoiați această sumă la întoarcere, fiindcă este din bugetul ministerului.

Acasă, am început să-mi fac bagajele, lucru care, având în vedere garderoba mea modestă, nu era deloc complicat. Mama a considerat totuși că nu mă puteam prezenta în străinătate „în halul ăsta" și m-a târât în oraș să-mi cumpere un sacou nou. În ce mă privește, am socotit prudent să mă aprovizionez cu un kilogram de cafea râșnită după moda turcească, fiindcă știam că în Italia se bea doar cafea espresso „în cești doar cu puțin mai mari decât un degetar" (*dixit* tanti Margot). Iar mie îmi plăcea cafeaua turcească. Mama

a acceptat să adauge câteva pachete de țigări de lux, marca Snagov, dar numai după ce i-am promis că n-o să fumez mai mult de zece pe zi.

— Cinci ar fi și mai bine, a adăugat ea.

Eram gata să închid valiza, când mi-a bătut la ușă unchiul Cantalup.

— Doar o vorbă, înainte să pleci, mi-a spus el. Dacă o să cumperi aur de 18 carate în Italia, ți-l pot plasa aici foarte avantajos.

Am rămas cu gura căscată, fiindcă nu-mi trecuse niciodată prin minte așa ceva. I-am și spus. Reacția unchiului Cantalup a fost destul de ciudată:

— Fie ești foarte șiret, fie ești un fraier, băiete! Cale de mijloc nu e.

Apoi, privindu-mă lung, a adăugat:

— Mai degrabă un fraier! Of, vai de capul tău! Dacă așa stau lucrurile, o să te tragă toți pe sfoară peste tot... tu și arheologia ta! Fiindcă aurul...

În fața lipsei mele de reacție, a tăcut și a ieșit.

Cât despre mine, aveam prea multe lucruri de făcut și de gândit ca să mă las impresionat de discursul ăsta sau ca să încep o discuție filozofică despre teoria valorilor. Mă temeam mai ales ca zvonul despre plecarea mea să nu se răspândească prea repede, provocând astfel gelozii nefaste și incontrolabile. Devenise de-acum o obsesie.

În sfârșit, a sosit ziua plecării. Am luat cu mama un taxi până la aeroportul Băneasa, nu departe de noi. Acolo i-am întâlnit pentru prima oară pe ceilalți doi bursieri ai statului italian. Era vorba de doi studenți de la italiană, o fată și un băiat. Băiatul avea o privire inteligentă și zâmbitoare, și

mi-a făcut o impresie excelentă. M-am gândit cu plăcere că vom fi colegi la aceeași facultate de litere. Cât despre fată... nu știam ce să cred! „Dacă e printre noi un turnător, ea e!“ mi-am spus eu, imaginându-mi negocierile tovarășului Costel cu dânsa. Dar am avut grijă să-mi țin gândurile pentru mine și n-am vrut să mă las antrenat în paranoia eternei suspiciuni.

Cele trei mame erau prezente, cu un aer preocupat. Abia așteptam să se termine ceremonia asta. Voiam să evit momentele patetice și marile efuziuni. Repede *check-in*-ul, apoi o îmbrățișare grăbită mamei! Am întors capul o ultimă dată și am intrat în zona vămii, rezervată pasagerilor. Acolo am avut unele probleme din cauza mașinii mele de scris Consul care, ca obiect de import, nu putea fi scoasă din țară fără formalități. Totul a durat câteva minute. În fine, m-am alăturat celor doi colegi ai mei, care se aflau deja la coada pentru îmbarcare.

Dar nici nu mi-am recăpătat bine suflul, că mi-am auzit la difuzor numele. Eram invitat să ies de urgență din zona rezervată călătorilor, pentru a reveni în zona comună. Au început să-mi tremure genunchii și am simțit că leșin. Mi-am amintit toate istoriile despre arestările din ultima clipă. „Asta-i! m-am gândit eu, s-a dus naibii totul!“ Am părăsit coada de îmbarcare cu moartea-n suflet. M-a oprit un vameș:

— Nu se poate ieși în zona comună, odată efectuate procedurile vamale!

— Dar am fost chemat prin difuzor!

— A, dumneavoastră sunteți deci! a spus el și am surprins parcă în vocea lui un soi de compasiune. În cazul ăsta, ieșiți!

Am ieșit. Mi s-a părut că zăresc ochii cenușii ai tovarășului Costel. Dar nu! Chiar la ușă, l-am văzut pe tata. Se îngrășase și albise aproape de tot.

— Am ajuns cu întârziere, iartă-mă, a spus el. Voiam neapărat să-ți spun la revedere și să-ți urez drum bun!

Și mi-a întins o cutie de „bomboane fondante cu aromă de violete".

Am luat bomboanele, l-am îmbrățișat grăbit și am trecut în fugă prin vamă, cu obrajii în flăcări, cu urechile vâjâind și maxilarele strânse. Am arătat cutia de bomboane și am agitat autorizația de scoatere din țară a mașinii de scris pe sub nasul vameșului, care m-a recunoscut.

Nu mai era nimeni la poarta de îmbarcare, și am văzut de departe cum ultimul pasager urca în avion. Se pregăteau să îndepărteze scara mobilă. Am făcut semne disperate și am reușit să urc în ultima clipă. În avion, toată lumea era deja așezată, dar noul meu coleg îmi ținuse un loc lângă el.

— Ce s-a întâmplat? a întrebat el.

Am descleștat în sfârșit maxilarele:

— Nimic grav, am spus eu legându-mi centura. Nimic grav.

Notă

În povestirea lui Florin Cortez există desigur inconsecvențe cronologice frapante. Bunicul meu a fost închis din 1953 până în 1956; monseniorul Ghyka din 1952 până la moartea lui, în 1954. Constantin Noica a fost arestat în 1959 și eliberat printr-un decret din 1964. Este deci imposibil să fi stat *toți* la un moment dat în aceeași celulă. Cortez s-a înșelat oare făcându-i să intre în dialog? Toată povestea a fost doar rodul imaginației lui? Nu știu. În orice caz, cum memoria mea are limitele ei, mi s-a părut oportun să confrunt și să completez ceea ce-mi aminteam din povestirea lui Cortez recurgând la anumite surse din care unele pasaje au fost retopite în text:

Vesalius, Andreas, *De humani corporis Fabrica*, Basel, 1543.

Bauhin, Gaspard, *Theatrum anatomicum*, 1621.

Tertullien, *La Résurrection des morts*, cap. VI, trad. de M. Moreau, Paris, 1980.

Noica, Constantin, *Spiritul românesc în cumpătul vremii. Șase maladii ale spiritului contemporan*, Editura Univers, București, 1978.

Mulțumiri

Recunoștința mea se îndreaptă spre toți cei care, prin lectura, încurajările și criticile lor, m-au însoțit în scrierea acestui text: Estelle, Victor, Catherine, Giorgia, Roseline, Alexandre, Matt, Serge, Mathieu, Maria, Pedro, Jean-Claude, Gaëlle și, bineînțeles, Anouchka.

Le mulțumesc în mod special lui Françoise Nyssen și Jean-Paul Capitani pentru încrederea lor și lui Evelyne Wenzinger pentru colaborarea ei atentă.

Îi mulțumesc, de asemenea, Monei Antohi pentru minunata traducere pe care a făcut-o, ca și pentru atenția și răbdarea cu care a introdus toate revizuirile și adăugirile mele la această ediție românească.

V.I.S.

Cuprins

Iată-i. Sunt toți aici 7
Bunicul spunea că sunt un pungaș 28
În timpul marelui viscol din 1954, tanti Margot
și unchiul Octav s-au culcat, ca să zic așa, împreună 43
După ce ieșeam din casă 66
Când a izbucnit revoluția în Ungaria vecină 83
Cafeaua filtru se deosebește destul de mult
de cafeaua turcească 97
Cu dinții noștri de metal 117
Când s-a născut sora mea 132
În august 1964, orașul s-a umplut de fantome. 148
Da-da-dansați, copii! 168
Marea Neagră nu e neagră 183
Ai spus „arheologie"? 200
Un scurt tur de orizont 220
Un bel dì vedremo 234
Tovarășul Costel avea ochi cenușii 251
Primăvara de la Praga s-a încheiat în august 263
A venit septembrie, apoi octombrie 273

Notă 289
Mulțumiri 291

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea timbrului literar.

Iată-i. Sunt toți aici. Sărbătoream ceva, dar nu mai știu ce anume. Stalin murise de trei ani. Bunicul, profesor universitar, fusese eliberat din închisoare, ca și unchiul meu, inginer și prinț. Poate că nu sărbătoream de fapt nimic, numai dorința de a trăi și o anumită întoarcere la realitate, care putea să însemne: „N-o să mai fie niciodată ca «înainte», dar...“

În august 1964, orașul s-a umplut de fantome. Erau, în majoritatea lor, bărbați de o anumită vârstă, uneori și femei, cu toții foarte palizi, contrastând, în acel sfârșit de vară, cu oamenii care se întorceau din vacanță. Erau tăcuți, aveau privirea rătăcită. Îi recunoșteai după hainele din alte timpuri, precum și – așa mi se părea – după un oarecare miros de mucegai. Erau cei care scăpaseră din pușcării, ultimii deținuți politici, eliberați prin decret ministerial, despre care se vorbea în șoaptă de o vreme. Mulți aveau în spate cinci, zece, chiar cincisprezece ani de închisoare. Unii nu mai știau încotro s-o apuce, neavând habar dacă membrii familiei lor mai trăiau sau dacă reușiseră între timp să plece din țară.

memorii | jurnale
călătorii | corespondență | portrete | convorbiri | biografii
reportaj | portrete în dialog

Cu *Despărțirea de București*, cunoscutul istoric de artă Victor Ieronim Stoichiță își face debutul strălucit în proza literară, evocând, într-o „povestire“ scrisă la persoana întâi, viața din România deceniilor șase și șapte ale secolului trecut, lumea în care generația naratorului anonim și-a petrecut copilăria și tinerețea. Este o lume alcătuită din amintirile celor mari și din descoperirile celor mici, o lume bântuită de spaime și vorbind în șoaptă, care și-a pierdut rosturile dinainte și încearcă să supraviețuiască pustiului „vremurilor noi“ de după război. O galerie de personaje memorabile, puse în situații care mai de care mai grăitoare, trimite totuși cu gândul la subtilul cititor de tablouri care este autorul. Mai presus de toate însă, ritmate de evenimentele epocii, crâmpeie din viața cotidiană a unei familii prinse sub tăvălugul istoriei sau din frământările tinerilor ce-și caută un drum în viață în acele vremi se perindă prin fața cititorului de azi, amintindu-i felul în care un timp necruțător a știut să frângă atâtea și atâtea destine.

Cartea a primit în 2015 Premiul pentru răspândirea limbii și literelor franceze decernat de Academia Franceză.

ISBN 978-973-50-5062-7
9 789735 050627